

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Luka VIDIC

**TRANSFORMACIJA OMEJEVALNIH STRUKTUR
V MESTNE JAVNE POVRŠINE NA PRIMERU LJUBLJANE**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Luka VIDIC

**TRANSFORMACIJA OMEJEVALNIH STRUKTUR
V MESTNE JAVNE POVRŠINE NA PRIMERU LJUBLJANE**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

**TRANSFORMATION OF RESTRICTIVE STRUCTURES
INTO URBAN PUBLIC SPACE: THE CASE OF LJUBLJANA**

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, 2016

Diplomsko delo je zaključek univerzitetnega študija krajinske arhitekture.

Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorja diplomskega dela imenovala prof. dr. Ano Kučan.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: doc. dr. Tatjana CAPUDER VIDMAR
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Ana KUČAN
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Davorin GAZVODA
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Datum zagovora:

Podpisani izjavljam, da je diplomsko delo rezultat lastnega raziskovalnega dela. Izjavljam, da je elektronski izvod identičen tiskanemu. Na univerzo neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravici shranitve avtorskega dela v elektronski obliki in reproduciranja ter pravico omogočanja javnega dostopa do avtorskega dela na svetovnem spletu preko Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete.

Luka Vidic

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Dn
DK	UDK 711.424:712.25(497.4Ljubljana)(043.2)
KG	krajinska arhitektura / zgodovina mest / urbane transformacije / javni prostor
AV	VIDIC, Luka
SA	KUČAN, Ana (mentor)
KZ	SI – 1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI	2016
IN	TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR V MESTNE JAVNE POVRŠINE NA PRIMERU LJUBLJANE
TD	Diplomsko delo (univerzitetni študij)
OP	XIV, 98, [6] str., 121 sl., 5 pril., 106 vir.
IJ	sl
JJ	sl/en
AI	Predmet proučevanja v diplomski nalogi so odprte javne površine v Ljubljani, urejene na območjih nekdanjih omejevalnih struktur ali ob njihovih ostalinah. Ureditve so obravnavane kot rezultat prostorske transformacije, skozi katero so iz prvotnih struktur, ki so gibanje omejevale in preprečevale, nastali prostori, ki povezujejo in temeljijo na svobodni izbiri uporabe. Z ureditvijo javnih površin so se vzpostavili novi pomeni in funkcije prostora, informacija o preteklosti pa je s preoblikovanjem zgodovinske strukture prenesena na simbolno raven. Ob tem so v prostoru ostale prisotne zgodovinske sledi in izoblikovala se je dodatna, specifična povezava med zgodovinskim in sodobnim mestom. V splošnem delu naloge so iz širokega nabora urbanih transformacij, povezanih z omejevalnimi strukturami, navedeni nekateri prepoznavni primeri iz evropskega prostora. V strnjnem zgodovinskem pregledu so predstavljene bistvene značilnosti omejevalnih struktur, njihov pomen in vpliv na mestno podobo ter vrste odprtih javnih prostorov, ki so bili urejeni po njihovi opustitvi. Dodana je razlaga o pomenu ostalin omejevalnih struktur kot zgodovinskih plasti v sodobnem mestu. Opisani so osnovni načini urejanja odprtih površin ob ostalinah omejevalnih struktur. Za razširjeno predstavitev urejanja javnih mestnih površin na osnovi historičnih struktur so predstavljeni trije primeri iz drugih mest. Vključeni so zaradi določenih podobnosti z ljubljanskimi primeri in pomembnega prispevka k identiteti mesta, v katerem se nahajajo. Osrednji del naloge vsebuje raziskavo, v kateri so analizirani štirje primeri javnih površin v Ljubljani. Opisane so zgodovinske okoliščine postavitve, delovanje in opuščanje omejevalnih struktur, v nadaljevanju pa je proučevanje usmerjeno v način preoblikovanja struktur ob urejanju odprtih javnih površin. Na osnovi raziskave primerov so v sklepih povzete ugotovitve o pomenu zgodovinskih struktur in odprtih javnih površin, urejenih na osnovi teh struktur, ter njihova vloga v sodobnem mestu.

KEY WORDS DOCUMENTATION

DN Dn
DC UDC 711.424:712.25(497.4Ljubljana)(043.2)
CX landscape architecture / city history / urban transformations / public space
AU VIDIC, Luka
AA KUČAN, Ana (supervisor)
PP SI – 1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department of Landscape architecture
PY 2016
TI TRANSFORMATIONS OF RESTRICTIVE STRUCTURES INTO URBAN PUBLIC SPACE: THE CASE OF LJUBLJANA
DT Graduation Thesis (University studies)
NO XIV, 98, [6] p., 121 fig., 5 ann., 106 ref.
LA sl
AL sl/en
AB The graduation thesis examines open public space in Ljubljana that have been redesignated in certain areas or within the remains of former restrictive structures. The redesignations are discussed as a result of spatial transformation, through which the original structures, restricting and preventing movement, were redesigned into new connecting space based on freely chosen usage. By redesignating public space, new meanings and spatial functions have been established, and by rearranging historical structures, an understanding of the past has been transferred to the symbolic level. While historical traces have remained on the site, an additional, specific link between the historical and the modern city has evolved. Taken from the wide range of urban transformations relating to restrictive structures, some notable examples in European cities are presented in the first, general part of the thesis. Key features of restrictive structures, their meaning and influence on the city image and on various open public space arranged after their omission, are outlined in a concise historical overview. Additional explanation is presented of the meaning related to the remains of restrictive structures as historical layers of a modern city. Hereby described are the basic principles of redesignating open space located within the remains of restrictive structures. Three more examples from other cities are illustrated in order to broaden the presentation of designing public urban space based on historical structures. They are included because of their distinctive similarities with examples in Ljubljana and their significant contribution to the identity of the city in which they are located. The central part of the thesis includes research, through which four examples of public space in Ljubljana have been analysed. Historical circumstances of the construction, activity and omission of restrictive structures are also presented, followed by a study focusing on the principles of transforming structures parallel to the designing of open public space. Based on the case studies, conclusions are drawn about the meaning of historical structures and the open public space designed within these structures, as well as their role in a modern city.

KAZALO VSEBINE

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA	III
KEY WORDS DOCUMENTATION	IV
KAZALO VSEBINE	V
KAZALO SLIK	VIII
KAZALO PRILOG	XII
SLOVARČEK NEKATERIH POJMOV IN IZRAZOV	XIII
1 UVODNI DEL	1
1.1 PREDMET IN NAMEN DELA	5
1.2 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	6
1.3 OPREDELITEV PROBLEMA	6
1.4 CILJI NALOGE	6
1.5 METODE DELA	7
2 OMEJEVALNE STRUKTURE	8
2.1 OBRAMBNE STRUKTURE	8
2.2 REPRESIVNE STRUKTURE	8
3 TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR	10
3.1 RAZVOJ MEST IN TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR	10
3.2 POMENI OSTALIN OMEJEVALNIH STRUKTUR KOT HISTORIČNIH PLASTI MESTA	17
3.3 UREJANJE ODPRTIH POVRŠIN OB OSTALINAH OMEJEVALNIH STRUKTUR	20
4 PRIMERI DRUGIH IZBRANIH MESTNIH JAVNIH POVRŠIN, UREJENIH NA OSNOVI HISTORIČNIH STRUKTUR	22
4.1 PROJEKT 3 STOLPI V KRANJU	23
4.1.1 Zgodovinski kontekst kranjskega srednjeveškega obzidja	23
4.1.2 Projekt 3 stolpi v okviru prenove odprtih površin kranjskega mestnega jedra	24

4.2 BERLINSKI ZID (NEMČIJA)	26
4.2.1 Povojna razdelitev Nemčije in postavitve Berlinskega zidu	27
4.2.2 Padec Berlinskega zidu	29
4.2.3 Transformacija Berlinskega zidu v spominska obeležja in odprte javne površine	30
4.3 FREEDOM TRAIL – BOSTON (ZDA)	36
4.3.1 Zgodovina mesta – izhodišče za nastanek tematske poti Freedom Trail	37
4.3.2 Freedom Trail – povezovalni element in znamenitost mesta	38
5 OMEJEVALNE STRUKTURE NA OBMOČJU LJUBLJANE	42
5.1 OBZIDJE RIMSKE EMONE	43
5.1.1 Antično mesto Emona	43
5.1.2 Urbanizem Emone	43
5.1.3 Emonsko obzidje	45
5.2 OBZIDJE SREDNJEVEŠKE LJUBLJANE	46
5.2.1 Srednjeveška Ljubljana	46
5.2.2 Obzidje srednjeveške Ljubljane	48
5.3 ŽIČNI OBROČ OKOLI LJUBLJANE MED 2. SVETOVNO VOJNO	50
5.3.1 Okupacija Ljubljane, odporniško gibanje in postavitve žičnega obroča	50
5.3.3 Odstranitev žičnega obroča	53
6 TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR V MESTNE JAVNE POVRŠINE V LJUBLJANI	54
6.1 PARK OB RIMSKEM ZIDU NA MIRJU	56
6.1.1 Ohranitev obzidja rimske Emone	56
6.1.2 Arhitekturne dopolnitve obzidja	58
6.1.3 Parkovna ureditev	59

6.1.4 Pomen ureditve parka ob Rinskem zidu	61
6.2 GRAJSKE ŠANCE	64
6.2.1 Rekonstrukcija obzidja in parkovna ureditev	65
6.2.2 Pomen ureditve grajskih Šanc	67
6.3 VEGOVA ULICA	69
6.3.1 Zgodovinske osnove pri ureditvi Vegove ulice	69
6.3.2 Ureditev Vegove ulice	70
6.3.3 Ureditev ob Križankah	73
6.3.4 Pomen ureditve Vegove ulice	74
6.4 POT SPOMINOV IN TOVARIŠTVA – POT	75
6.4.1 Pot – spominsko obeležje	75
6.4.2 Pot ob spremembi družbenopolitičnega sistema	77
6.4.3 Pot – zeleni obroč sodobnega mesta	79
6.4.4 Pot – drugačen pogled na mesto	81
6.4.5 Varovanje in razvojni potencial Poti	81
6.4.6 Pot – rezultat prostorskih in družbenih transformacij	82
7 RAZPRAVA IN SKLEPI	84
7.1 RAZPRAVA	84
7.2 SKLEPI	87
8 POVZETEK	89
9 VIRI	91
9.1 CITIRANI VIRI	91
9.2 DRUGI VIRI	97
ZAHVALA	
PRILOGE	

KAZALO SLIK

Slika 1: Shematska veduta Rima v Avgustovem obdobju	3
Slika 2: Indijanci ob prihodu evropskih priseljencev, ograjeni z velikim zidom	4
Slika 3: Oblike mestnih obzidij	8
Slika 4: Berlinski zid	9
Slika 5: Razvoj naselja skozi zgodovino in transformacija obrambne strukture	10
Slika 6: Arles, srednjeveško mesto znotraj rimskega amfiteatra	11
Slika 7: Split, srednjeveško mesto znotraj Dioklecijanove palače	11
Slika 8: Tloris Dioklecijanove palače	12
Slika 9: Urbana struktura današnjega Splita	12
Slika 10: Zgodovinska topografija Ljubljane na zemljevidu iz 18. Stol.	13
Slika 11: Arheološka izkopavanja na Slovenski cesti leta 2015	13
Slika 12: Javne površine, urejene na osnovi historičnih struktur v mestu Lucca	14
Slika 13: København na zemljevidu iz sredine 18. stol.	15
Slika 14: Satelitski posnetek sodobnega Kopenhagna	15
Slika 15: Transformacija dunajskega obzidja v mestne javne površine	15
Slika 16a: Diagram stadijev omejevalnih struktur	16
Slika 16b: Pojavne oblike po transformaciji omejevalnih struktur	17
Slika 17: Presečišče zgodovinskega in sodobnega mesta	19
Slika 18: Projektni predlogi delavnice v Istanbulu	21
Slika 19: Merianova upodobitev Kranja, 1649	23
Slika 20: Tloris Kranja z označenimi odprtimi površinami	24
Slika 21: Pungert z razgledno ploščadjo, obrambnim stolpom in cerkvijo	25
Slika 22: Razgledna ploščad na mestu nekdanjega obrambnega stolpa	25
Slika 23: Prizoriščni prostor na Vovkovem vrtu	25
Slika 24: Ureditev ob liniji obzidja pri gradu Khislstein	26
Slika 25: Povojna razdelitev Berlina na sektorje	27
Slika 26: Potek ločnice v urbani strukturi Berlina	28
Slika 27: Profil Berlinskega zidu	28
Slika 28: Izgradnja prvega zidu, 1961	29
Slika 29: Pogled na ločnico ob Brandenburških vratih, 1966	29

Slika 30: Zid pred Brandenburškimi vrati, postavljen 1974	29
Slika 31: Prebiti Berlinski zid	30
Slika 32: Spominsko obeležje ob <i>Bernauer Strasse</i> , postavljeno leta 1998	31
Slika 33: Zamejitev represivne ločnice s sodobno intervencijo	31
Slika 34: Tematski sklopi spominske krajine ob <i>Bernauer Strasse</i>	32
Slika 35: Označitev trase zidu s strukturo kovinskih palic	32
Slika 36: Dopolnitev odstranjenih segmentov zidu s strukturo kovinskih palic	32
Slika 37: Širok pas prostorske ločnice, kjer je bil kasneje urejen <i>Mauerpark</i>	33
Slika 38: <i>Mauerpark</i> , parkovna površina na območju nekdanjega Berlinskega zidu	33
Slika 39: Parlament dreves	33
Slika 40: Talna označba nekdanje trase Berlinskega zidu	34
Slika 41: Zemljevid središča Berlina z označenimi obeležji ob nekdanji trasi zidu	35
Slika 42: <i>Freedom Trail</i> , detajl tlakovanja – linija iz opečnatih tlakovcev	38
Slika 43: Talni smerokaz na trasi <i>Freedom trail</i>	38
Slika 44: Zgodovina in sodobnost Bostona.	39
Slika 45: Zemljevid mesta Boston z vrisano potjo <i>Freedom Trail</i>	40
Slika 46: Označene mestne znamenitosti, ki jih povezuje <i>Freedom Trail</i>	40
Slika 47: Zgodovinske stavbe in obeležja, ki jih povezuje <i>Freedom Trail</i>	40
Slika 48: Tri historične omejevalne strukture na območju sodobne Ljubljane	42
Slika 49: Rekonstrukcija Emone	44
Slika 50: Glavna južna vrata v emonskem obzidju	45
Slika 51: Notranja stran emonskega obzidja	45
Slika 52: Glavna severna vrata v emonskem obzidju	45
Slika 53: Prerez emonske utrdbene strukture na južnem delu	46
Slika 54: Tloris srednjeveške Ljubljane, trojnega mesta (16. in 17. stol.)	47
Slika 55: Veduta Ljubljane, glavnega mesta Vojvodine Kranjske v 1. pol. 18. stol.	49
Slika 56: Italijanski načrt za žični obroč okoli Ljubljane	51
Slika 57: Postavljanje žične zapore	52
Slika 58: Okrepljena zamejitev mesta z dodanimi vrstami bodeče žice	52
Slika 59: Kontrolni blok na Šmartinski cesti	52
Slika 60: Promocijsko gradivo za prvi slovenski festival telesne kulture	53

Slika 61: Štiri javne mestne površine v Ljubljani, urejene na osnovi omejevalnih struktur	54
Slika 62: Južna stranica emonskega obzidja na Mirju	57
Slika 63: Lapidarij in piramida, izris pogleda z zunanje in notranje strani obzidja	58
Slika 64: Prehod skozi piramido v osi Murnikove ulice	59
Slika 65: Prehod pod obokom v osi Snežniške ulice	59
Slika 66: Piramidi pri južnih emonskih vratih	60
Slika 67: Današnja podoba parka ob južnih emonskih vratih	60
Slika 68: Zahodni del parka s potjo na obzidje, kmalu po ureditvi	60
Slika 69: Rekonstruirani hipokavst	60
Slika 70: Drevored topolov na zunanji strani obzidja pred odstranitvijo	61
Slika 71: Vzhodni rob parka ob Barjanski cesti	61
Slika 72: Pogled na emonsko obzidje z vzhodne strani	62
Slika 73: Pogled na emonsko obzidje z zahodne strani	62
Slika 74: Vzhodni del parka z arheološkimi najdbami in lapidarijem	62
Slika 75: Zahodni del parka in na obzidje prislone piramida	62
Slika 76: Ljubljana ob koncu 18. stol.	64
Slika 77: Plečnikov načrt za parlament (ljudsko skupščino) na Ljubljanskem gradu	65
Slika 78: Plečnikova zasnova za ureditev grajskih Šanc	65
Slika 79: Vzhodni rob grajskih Šanc med urejanjem	66
Slika 80: Obnova obzidja na grajskih Šancah	66
Slika 81: Dela ob urejanju grajskih Šanc	66
Slika 82: Dela ob urejanju grajskih Šanc	66
Slika 83: Južna stran grajskih Šanc z modulacijo terena ob drevesu	67
Slika 84: Prehod skozi obzidje	67
Slika 85: Stopnišče na obzidje	67
Slika 86: Zimska podoba grajskih Šanc	68
Slika 87: Prehod skozi obzidje in most z arkadami	68
Slika 88: Obhodni hodnik na vrhu obzidja	68
Slika 89: Razgibanost grajskih Šanc	69
Slika 90: Terasa na mestu nekdanje bastije	69

Slika 91: Dozidan kamniti plašč s 'slepimi' arkadami	69
Slika 92: Pogled izpod drevesnih krošenj na Stari trg	69
Slika 93: Tloris Vegove ulice z vrisanimi historičnimi plastmi	70
Slika 94: Parapetni zidec s hermami slovenskih skladateljev	71
Slika 95: Stopnišče pred stavbo Glasbene matice	71
Slika 96: Aksonometrija kulturne avenije – Vegove ulice in Emonske ceste	72
Slika 97: Vegova ulica pred preureditvijo, začetek 20. stol.	72
Slika 98: Plečnikova ureditev pred Glasbeno matico, sredina 20. stol	72
Slika 99: Vegova ulica danes	72
Slika 100: Parapetni zidec z dvignjeno teraso pred Narodno univerzitetno knjižnico	73
Slika 101: Zidna struktura pred Narodno univerzitetno knjižnico	73
Slika 102: Jugozahodni vogal Križank s spomenikom Antonu Aškercu	74
Slika 103: Dvignjena terasa ob Zoisovi cesti	74
Slika 104: Spomenik Simonu Gregorčiču ob Trgu francoske revolucije	75
Slika 105: Gradnja Poti ob vznožju Golovca	76
Slika 106: Izvedba Poti – urejanje peščene površine	76
Slika 107: Kamniti spomenik ob Celovški cesti	77
Slika 108: Spominski kamen	77
Slika 109: Spominski kamen in obrisi nekdanjega bunkerja na Viču	77
Slika 110: Bunker ob križišču Ceste Ljubljanske brigade in Litostrojske ceste v Šiški	77
Slika 111: 'Konstruktivistični' jambor z zvezdo	78
Slika 112: Odstranjeni jambori	78
Slika 113: Jambor ob Dunajski cesti	78
Slika 114: Pohod po Poti	78
Slika 115: Osnovni profil Poti	79
Slika 116: Drevoredi ob Poti – različne vrste drevnine	79
Slika 117: Poti v odprti krajini 'zelenega klina'	80
Slika 118: Talna označba Poti na tlakovanih odsekih	81
Slika 119: Pogled na prepoznavno veduto mesta – Grajski grič in hribovje v ozadju	81
Slika 120: Diagram Poti – transformacija prostora in družbe	83
Slika 121: Ograja rezilne žice	86

KAZALO PRILOG

PRILOGA A : TABELA FUNKCIJ OBRAVNAVANIH PRIMEROV

PRILOGA B : URADNA IDENTIFIKACIJA ENOT KULTURNE DEDIŠČINE ZA
OBRAVNAVANE PRIMER IZ LJUBLJANE

Priloga B1: Identifikacija enote kulturne dediščine:
RIMSKI ZID NA MIRJU

Priloga B2: Identifikacija enote kulturne dediščine:
PARKOVNA UREDITEV GRAJSKE PLANOTE

Priloga B3: Identifikacija enote kulturne dediščine:
EMONSKA CESTA, TRG FRANCOSKE REVOLUCIJE
IN VEGOVA ULICA

Priloga B4: Identifikacija enote kulturne dediščine:
Pot POT

SLOVARČEK NEKATERIH POJMOV IN IZRAZOV

Za razumevanje področja raziskovanja v diplomski nalogi je dodana terminološka razlaga glavnih pojmov.

Struktura

Kar je določeno z razporeditvijo elementov, razmerji med elementi, ki sestavljajo celoto, npr.: zgradba, mesto, krajina ipd. Celota, ki je sestavljena iz medsebojno povezanih, odvisnih elementov. Sistem preobrazb, ki določajo zakonitost sistema. Struktura se ohranja ali razvija izključno s pomočjo sebi lastnih preobrazb, ne da bi posegala izven svojih meja ali priključevala sebi tuje elemente (SSKJ, 2002; Čerpes, 2007)

Prostorsko omejevanje

Prostorsko omejevanje je določanje mej in obsega gibanja. Služi za nadzor in usmerjanje gibanja ter ovira ali preprečuje prosto prehajanje iz enega območja v drugo.

Omejevalne strukture

Omejevalne strukture so ovire, grajeni objekti ali preoblikovan zemeljski relief. V prostoru potekajo kot linijska ločnica, ki vzpostavi fizično izolacijo zamejenega prostora od okolice in s tem omogoča nadzor nad območjem znotraj in okoli strukture ter preprečuje prosto prehajanje ljudi. Grajene so v **obrambne** namene: za nadzor zamejenih območij in zaščito pred napadi ali vdori sovražne vojske oz. zavojevalcev. V **represivne** namene: za preprečevanje, nadzorovanje ali usmerjanje gibanja ljudi. Ukrep je v uporabi ob zavojevanjih, konfinaciji ali ločevanju na podlagi političnih ali etničnih vzrokov. V sodobnem času se uveljavlja gradnja omejevalnih struktur v t. i. **varnostne** namene: za preprečevanje migracij večjega števila ljudi ter napetosti in spopadov med skupnostmi različnih narodnosti, veroizpovedi ali političnih prepričanj.

Brisani prostor

Obsežen odprt prostor pred obzidjem, ki omogoča dobro preglednost neposredne okolice in preprečuje prikrito približevanje sovražnika. Območje, izpostavljeno sovražnikovemu ognju, ki z razdalje izven brisanega prostora ne ogroža območja za utrdbeno strukturo.

Transformacija

Pretvorba ali preoblikovanje. Transformacija je proces preoblikovanja ali preobrazbe, ko iz prvotnega stanja nastane drugačno stanje od začetnega. Določenemu predmetu ali objektu se spremeni oblika, podoba ali zgradba, določenemu prostoru se poleg oblike ali podobe lahko spremeni tudi namembnost ali uporabnost oz. funkcija.

Odprte javne mestne površine

Odprte javne mestne površine so tiste mestne površine, ki so izven grajenih objektov in so dostopne vsem pod enakimi pogoji. Med te površine prištevamo tako površine, ki jih uporabljamo brez omejitev, kot tiste, za uporabo katerih je treba plačati vstopnino ali uporabnino (npr.: muzeji na prostem) (Kranjc in sod., 2008). Javni prostor ni konstituiran le skozi fizično podobo, temveč je določen predvsem skozi socialne prakse. Določajo ga dejanja, pravila in spomini, ki skozi čas tudi spreminjajo svoj pomen (Lehrer, 2007).

Tipologija omejevalnih struktur

Za predstavitev razpona pojavnih oblik so našteti izrazi in kratki opisi, ki opredeljujejo različne tipe omejevalnih struktur. Grajene omejevalne strukture in objekte uvrščamo v področje utrdbene arhitekture. Zaradi dejstva, da so bile omejevalne strukture v številnih primerih neločljivo povezane z utrdbenimi zgradbami, so dodani tudi izrazi teh. Pojmi in definicije so povzeti iz naslednjih virov: Dictionary ..., 1995; Grad, 2004; Urbanistični ..., 2015; Priročni slovar tujk, 2005; SSKJ, 2002; Stopar, 1986.

Omejevalne strukture:

Branik: obrambni stolp, obrambni zid.

Jarek (obrambni): izkopana večja podolgovata vdolbina v zemlji, ovira v odprtem prostoru ali ob obzidju, utrdbi.

Nasip: nasut in utrjen pas zemljišča, dodatni obrambni element ob obzidju.

Obzidje: močan obrambni zid, ki obdaja utrdbo, grad ali mesto. Običajno opremljen z obrambnim hodnikom in drugimi elementi, ki so omogočali učinkovitejšo obrambo in bojevanje.

Okop: obrambni nasip

Palisada: obrambna pregrada, ograja iz pokončno postavljenih in v teren zabitih priostrenih brun ali kolov.

Žična ograja: ograda narejena iz lesene ali kovinske konstrukcije, prepletena z bodečo žico ali sestavljena iz panelnih modulov. Za ustvarjanje zaprtih in neprehodnih območij, npr.: taborišč, državnih meja, mestnih predelov.

Utrdbene zgradbe:

Bastija: prosto stoječa ali iz obzidja izstopajoča utrdba oz. trdnjava z visokimi stražnimi stolpi. Skozi zgodovino so se oblike razvijale od prvotno okroglih, preko polkrožnih do peterokotnih.

Bastijon: obrambni zid, stolp, izbočeni – izpostavljeni del trdnjave, utrdbе ali trdnjavskega obzidja, ki omogoča nadzor in obrambo prostora pred obzidjem.

Citadela: osrednji del trdnjave ali mesta, grajen za samostojno obrambo.

Fortifikacija: utrdba ali utrjeni del gradu, mesta.

Grad: veliko utrjeno poslopje ali skupina poslopij na izbranem naravnem ali umetno zavarovanem položaju, zavarovana z okopom, obzidjem in obrabnimi stolpi.

Gradišče: 1. mesto nekdanjega gradu, 2. prazgodovinska, antična ali zgodnjerednjeveška utrdba, največkrat ohranjena le kot razvalina obodnih sestavin – okopa ali obzidja.

Stolp: visoka stavba z majhno tlorisno površino (krožno, mnogokotno ali pravokotno), stoječa samostojno ali kot sestavni del drugih stavb oz. struktur.

Trdnjava: utrjeno naselje ali objekt z vojaško posadko za obrambo.

Utrdba: objekt, zgrajen za obrambo pred sovražnikom.

1 UVODNI DEL

“Unloved walls ultimately come down, and what people want eventually wins out over the thick-headedness of even the most dogmatic and doctrinaire regimes.”

“Nepriljubljeni zidovi nazadnje le padejo in volja ljudi prevlada nad topoumjem tudi najbolj dogmatičnih in doktrinarnih režimov.”

Anthony Bailey¹

Navedeni citat Anthonyja Baileyja služi kot dobro izhodišče za uvod v diplomsko nalogo, ki obravnava transformacije omejevalnih struktur v mestne javne površine. V kratki izjavi je povzeto dejstvo, da prostorske strukture, ki omejujejo prosto prehajanje ljudi, niso večne in v določenem trenutku prenehajo služiti prvotni funkciji, za katero so bile postavljene. S tem, ko prevlada 'volja ljudi' ali nastopijo družbene spremembe, so odprte nove možnosti, da se na območju omejevalne strukture in v okoliškem brisanem prostoru, ki strukturi pripada, vzpostavi nova raba prostora.

Omejevalne strukture so praviloma linijsko grajeni objekti, katerih namen je obramba ograjenih območij ter nadzor in usmerjanje migracije ljudi. Proučevanje v diplomski nalogi je usmerjeno v omejevalne strukture, ki se navezujejo na urbana območja. Z urbanizma so pomembne predvsem tiste, ki so vtisnile viden pečat na razvoj in podobo mesta. Na področju krajinske arhitekture pa je posebej zanimivo proučiti strukture, ki so po prenehanju prvotne funkcije sčasoma preoblikovane v odprte javne površine in kot take, poleg zgodovinskega spomina, prevzamejo še dodatne funkcije in predstavljajo dodatno kakovost za mestni prostor. Kadar so sestavni del teh ureditev tudi zelene površine, je njihov doprinos za mesto še toliko večji, in ker gre v osnovi za velikopotezne prostorske strukture, imajo te ob preoblikovanju v zelene površine lahko tudi velik pomen na okoljski ravni in v sistemu mestnih zelenih površin.

Zaradi zgodovinske vpetosti je kot širši prostorsko-geografski okvir proučevanja izbran evropski prostor, v katerem obstajajo številni primeri transformacij zgodovinskih struktur, ki so pomembno vplivale na razvoj in podobo posameznih mest. Za oris razpona različnih pojavnih oblik transformacij omejevalnih struktur so navedeni nekateri prepoznavni primeri iz evropskih mest. Dodana je tudi splošna razlaga o pomenih zgodovinskih plasti v sodobnem mestu.

Osrednji del naloge tvori raziskava, usmerjena na primere javnih mestnih površin v Ljubljani, ki so urejene na osnovi omejevalnih struktur. V Ljubljani se nahajajo ostaline ali sledi treh omejevalnih struktur, ki izvirajo iz različnih zgodovinskih obdobj: ostanki antičnega obzidja rimskodobne Emone, ostanki srednjeveškega mestnega obrambnega sistema na Grajskem griču – grajske Šance in trasa žičnega obroča okoli Ljubljane iz časa okupacije med 2. svetovno vojno. Emonsko obzidje in srednjeveški obrambni sistem sta ohranjena le na nekaterih delih prvotne celote, žični obroč je bil takoj po vojni odstranjen, a je trasa obroča v prostoru ostala razvidna skoraj v celotnem obsegu. Na vseh treh

¹ Anthony Bailey, britanski književnik, publicist in zgodovinar (cit. po Rose, 2005: 9).

omenjenih strukturah so nastale mestne javne površine. Glavno izhodišče pri načrtovanih ureditvah je bilo ohranjanje zgodovinske informacije. Sčasoma so te ureditve postale pomembne mestne odprte površine, ki soustvarjajo podobo mesta. Prepoznane so kot kulturna dediščina in primeri kakovostnega krajinsko-arhitekturnega oblikovanja. Navedena dejstva so spodbudila odločitev, da se te primere podrobneje prouči v okviru diplomske naloge na študijski smeri krajinske arhitekture.

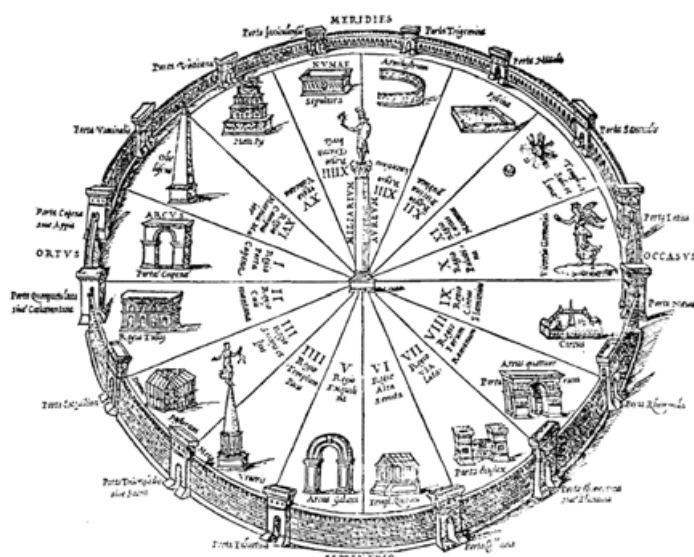
V raziskavi so obravnavani štirje primeri: **park ob rimskem zidu na Mirju, grajske Šance, Vegova ulica** in **Pot ob žičnem obroču**. Zaradi kompleksne transformacije obroča bodeče žice v mestno javno površino, imenovano POT, in vloge, ki jo ima ta površina v sodobnem mestu, je v primerjavi z drugimi tremi primeri opis obsežnejši. Drugi trije primeri so urejeni po načrtih arhitekta Jožeta Plečnika in imajo določene vzporednice, sicer pa je vsak posebej zanimiv primer preoblikovanja zgodovinske strukture v odprto javno površino. Pri opisih Plečnikovih ureditev je nekaj več pozornosti usmerjene na oblikovanje prostora, saj gre za ureditve, ki so kompleksno oblikovane. Kot eden redkih sodobnih primerov urejanja mestnega javnega prostora na območju omejevalne strukture v Sloveniji, je v diplomski nalogi predstavljen projekt **3 stolpi** v Kranju. V okviru prenove mestnega središča, ki je bila izvedena med leti 2009 in 2011, in s sočasno širitvijo kulturne prireditvene četrti so bile na ostalinah mestnega utrdbenega sistema urejene nove javne odprte površine. S projektom se je začel proces revitalizacije utrdbenega sistema, predstavitev zgodovinskih plasti pa je eno od glavnih izhodišč pri oblikovanju novih ureditev.

Za razumevanje širšega konteksta obravnavanih primerov so najprej opisane zgodovinske okoliščine, ki okvirno pojasnijo namen in čas postavitve posamezne omejevalne strukture, kako dolgo je delovala in kdaj je bila opuščena.

Za dodatno osvetlitev obeležij, ki ohranjajo zgodovinske plasti mesta, in določenih podobnosti s Potjo v Ljubljani, sta predstavljena tudi dva primera iz tujine; **Berlinski zid** in **Freedom Trail** (ali Red Trail) v Bostonu. Berlinski zid, del ločnice, imenovane 'železna zavesa', ki je v obdobju po 2. svetovni vojni razdelila Evropo na vzhodno in zahodno, ima v evropskem kulturnem prostoru pomembno simbolno mesto. Ta je povezana s političnimi ureditvami povojnega obdobja in družbenimi spremembami, ki so sledile padcu zidu ob koncu leta 1989. Opustitvi ločnice ni sledila popolna odstranitev strukture, pač pa so odseki zidu ohranjeni kot pomnik na razdelitev mesta, ali pa so na območjih, kjer je zid potekal, izvedene ureditve, ki ohranjajo zgodovinski spomin na razdeljeno mesto. Zid je tako ostal zabeležen v prostoru in je danes zelo obiskana znamenitost ter pomemben element identitete mesta. Podoben primer in prav tako mestna znamenitost je *Freedom Trail* v Bostonu. Tematska pot, ki povezuje pomembne stavbe, obeležja in prizorišča iz ameriške zgodovine. Za razliko od drugih primerov ta pot ni urejena na osnovi fizične zgodovinske strukture. V nalogi je vključena predvsem kot pozitiven primer, kako predstaviti in promovirati zgodovino mesta. Pot je 'vodilna nit', ki omogoča vsebinsko razširjeno 'branje' mesta, saj poleg usmerjanja do zgodovinskih točk vodi skozi raznolike predele sodobnega Bostona.

Zgodovinsko ozadje in aktualne razmere omejevalnih struktur

Človek je vse od začetka trajnih naselitev zamejeval in ograjeval okoliš svojega bivališča. Primarni namen je bila varnost pred divjino, v kateri si je izkrčil življenjski prostor. Sčasoma, ko so se izoblikovale večje skupnosti in kompleksnejše naselbine, je ograda postala nepogrešljiv element. Načini in oblike zamejitev so se skozi zgodovino spreminjali, vse do danes pa je zamejitev ostala ena osnovnih značilnosti naselbinske podobe. Sprva so za zamejevanje naselij izkoriščali naravne, geomorfološke danosti prostora in glede na te prvine premišljeno umeščali naselja. Pozneje so postale omejevalne strukture domena graditeljstva, načini gradnje pa so se skozi čas nenehno izpopolnjevali. Od antike do poznega srednjega veka so na obodih mest nastajala obzidja kot obrambni elementi, ki so morali delovati tudi kot simbolni odraz moči in nepremagljivosti obzidanega mesta.

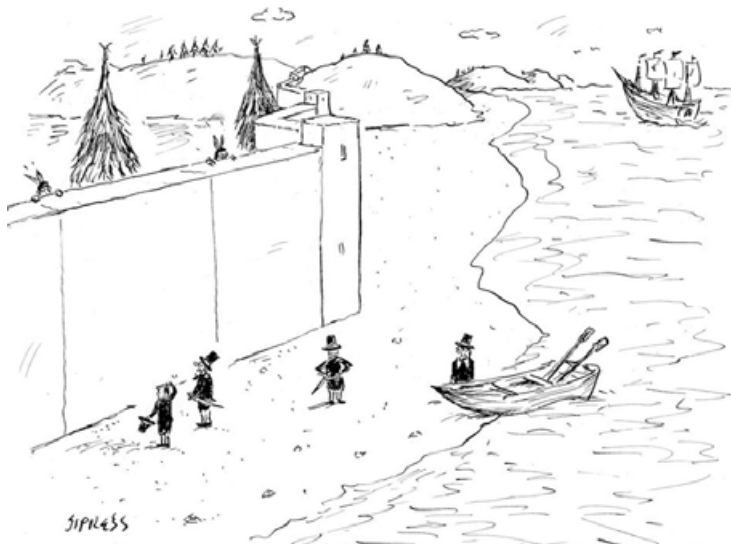
Slika 1: Shematska veduta Rima v Avgustovem obdobju; grafični list iz l. 1527. Obzidje določa prostor mesta, ki je razdeljeno na 16 predelov, vsakemu predelu pripadajo vrata v obzidju (Benevolo, 2004).

Zaradi sprememb v načinu vojskovanja so obzidja v 17. stol. začela izgubljati pomen in ker so predstavljala oviro za širitev mesta, so jih marsikje tudi porušili. Pozneje, v 20. stol., so začele nastajati oblike omejevalnih struktur, ki so prevzele predvsem represivno funkcijo. Osrednji namen takšnih struktur ni bila več obramba mest ali širših območij pred nevarnostjo zunanjih napadov, temveč onemogočanje prostega prehajanja ljudi, torej izolacija in nadzor nad migracijo, vse do skrajne represivne oblike – konfinacije oz. prisilnega bivanja v zaprtem območju. Takšni ukrepi so običajno povezani z represivnimi družbenimi ureditvami, ob t. i. izrednih razmerah pa so v rabi tudi v sodobnih demokratičnih ureditvah. Kot kombinacija represivno-obrambnih ukrepov je bila med okupacijo italijanske vojske v 2. svetovni vojni postavljena ograda iz bodeče žice okoli Ljubljane. Takšna oblika izolacije mesta, kot so jo doživeli meščani Ljubljane, velja za edinstven primer v obdobju 2. svetovne vojne, vendar se pozneje pojavijo primeri, ki so ljubljanskemu žičnemu obroču precej podobni. Eden najbolj prepoznavnih je Berlinski zid, zgrajen v obdobju povojne razdelitve Nemčije na vzhodno in zahodno republiko. Leto 1989, ko je zid po 28 letih padel, velja za pomembno prelomnico v sodobni zgodovini, saj je bil povod za velike družbenopolitične spremembe v prostoru Srednje in Vzhodne Evrope. Danes, ko Berlinski zid že velja za zgodovinsko znamenitost, je glavno mesto Severne Irske Belfast predeljeno s skoraj 50 segmenti zidov in ograj, v skupni dolžini

34km. Ločnice med soseskami lojalistov² in republikancev³ so bile postavljene med leti 1969 in (izdatno v letu) 1998, ko je bil sklenjen mirovni sporazum. V povezavi s temi okoliščinami in tudi dokaj ironično se zid imenuje *Peace Wall* – zid miru, ker naj bi ohranjal mir oz. premirje s tem, ko sprti strani fizično ločuje. V mestu so se napetosti umirile, vzpostavlja se tudi medsebojno povezovanje, vendar pobude o odstranitvi zidu še niso sprejete.

Trenutne razmere v širšem evropskem prostoru ne kažejo na to, da bi se ograjevanje med narodi ali etničnimi skupinami opuščalo. Ravno nasprotno, v letih 2015 in 2016 so na številnih mejah srednjeevropskih držav postavljene žičnate ograje, da bi preprečile ali zajezile migracije ljudi, in Slovenija pri tem ni izjema. Migranti in begunci iz držav Bližnjega vzhoda, okolice Perzijskega zaliva in Afrike, kjer trajajo dolgoletne vojne in konflikti, se podajajo proti Evropi v iskanju svetlejše prihodnosti. Migracijski tok več sto tisoč ljudi je za Evropo in države znotraj Unije prepoznan kot grožnja varnosti v Uniji ali nacionalni varnosti posameznih držav. Ukrepi za zajezitev so znova postale ograje iz bodeče žice, ki so začele nastajati na mejah evropskih držav, ter begunska taborišča v državah na zunanji strani ograj. Omejevalnim strukturam, ki so postavljene v sodobnem času, ni več smotno pripisovati izključno represivne funkcije. V kolikor povzamemo razloge za njihovo postavitev, lahko tem strukturam v prvi vrsti pripišemo 'varnostno' funkcijo.

Na svetovni ravni trenutno najbolj odmeva napoved izgradnje 'velikega in neprebojnega' zidu med ZDA in Mehiko. Ta ločnica naj bi preprečila pritok nelegalnih priseljencev iz držav Južne Amerike (predvsem Mehičanov) v Združene države Amerike. Odseki ločnice med državama so sicer na nekaterih izpostavljenih točkah že postavljeni, vendar je ta tema postala ena od osrednjih poudarkov v letošnji predvolilni kampanji za predsedniško funkcijo v ZDA.

Slika 2: Indijanci ob prihodu evropskih priseljencev, ograjeni z velikim zidom. Karikatura na aktualno razpravo o postavitvi zidu vzdolž ameriške južne meje (The New Yorker, 2016).

² Zagovorniki združitve z Veliko Britanijo, protestantske veroizpovedi.

³ Zagovorniki samostojne Severne Irske, katoliške veroizpovedi.

Ideja o zidu je postala tako rekoč gotovo dejstvo, saj se je odprla tudi razprava o podobi zidu, kakšna gradnja bo najbolj ekonomična, trajna ipd. To so tudi nekatera izhodišča za natečaj, ki je bil razpisan v prvi polovici leta 2016 in naj bi ponudil rešitve za čim bolj učinkovit zid.

Še en nazoren primer, da so zidovi med narodi še vedno aktualni, je 700 km dolg betonski zid, ki nastaja kot skrajna rešitev ozemeljskih sporov med Izraelom in Palestino. Zid z višino osmih metrov predstavlja neprehodno fizično ločnico in na prehodnih točkah je vzpostavljen popolni nadzor nad migracijo ljudi. Izgradnja poteka od leta 2001 in do 2012 je bilo zgrajenih že preko 60 odstotkov zidu. Precejšen del tega obzidja, ki ga gradi izraelska država, poteka po okupiranem ozemlju Palestinev. Prisvajanje ozemlja z izgradnjo zidu poraja dvome, da bo ta prispeval k boljšim razmeram med narodoma, kvečjemu bodo s tem ukrepom napetosti predstavljene dlje v prihodnost.

Preko kratkega povzetka aktualnih razmer lahko sklenemo, da sedanji čas še ne omogoča širšega mednarodnega povezovanja za vzpostavitev miru in opuščanja omejevalnih ločnic. Še vedno jih gradijo in postavljajo. Ko bodo v prihodnosti prenehale služiti primarni funkciji, za katero so postavljene, se bodo vzpostavile možnosti za nove oblike prostorskih transformacij.

Migracije oz. selitve so ena od stalnic v zgodovini človeštva. Pri tem ne gre prezreti dejstva, da so se v mnogih primerih posledice manifestirale v škodo avtohtonega prebivalstva, a v sodobni družbi naj bi prevladala pobuda za gradnjo mostov in ne zidov ali ograj. Spominske krajine, ki so urejene na osnovi opuščenih omejevalnih struktur, so zagotovo tudi oblika mostov, s tem, ko vsebujejo opomin na preteklost, ponujajo izhodišče za bolj humano prihodnost.

1.1 PREDMET IN NAMEN DELA

Predmet diplomske naloge so mestne javne odprte površine, ki so urejene na območjih, na katerih so v preteklosti potekale omejevalne strukture (obzidja, obrambni jarki, ograje iz bodeče žice in podobne prostorske ločnice).

Izhodišče naloge je mesto kot prostor in rezultat transformacij. Raziskava je usmerjena na štiri primere transformacij omejevalnih struktur v Ljubljani. V analizi je opredeljen zgodovinski okvir posamezne omejevalne strukture: njen nastanek, delovanje in prenehanje funkcije, v nadaljevanju je proučevanje usmerjeno v proces preoblikovanja strukture ob urejanju javne površine, s poudarkom na programskih vsebinah in oblikovalskih značilnostih. Za dodatno osvetlitev obravnavane tematike so predstavljeni še trije drugi primeri (primer v Kranju in dva primera v tujini).

Namen raziskave je opozoriti, da so prostori, ki vsebujejo zgodovinske plasti, pomembni za mesto. Preko zavedanja o pomenih se lahko poveča razumevanje za ohranjanje in varovanje območij, kot so javne odprte površine, urejene na območjih nekdanjih omejevalnih struktur, in spodbudi kakovostnejše urejanje odprtih površin ob historičnih strukturah nasploh.

1.2 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

V raziskavi bodo preverjena naslednja predvidevanja:

- da se z ureditvijo javnih odprtih površin na območjih opuščeni omejevalni strukturi vzpostavijo večpomenski in večfunkcionalni prostori, ki poleg zgodovinskega pričevanja prevzamejo tudi druge, za mesto pomembne funkcije;
- da so takšni prostori pomembni za identiteto in prepoznavnost mesta;
- da je zgodovina mesta v takšnih prostorih za obiskovalce bolj dostopna in tudi bolj privlačna za proučevanje;
- da je preko historičnih plasti omogočeno drugačno 'branje' sodobnega mesta od običajnega (ki sicer temelji predvsem na sodobnih plasteh mesta).

1.3 OPREDELITEV PROBLEMA

Problem, ki se navezuje na obravnavano tematiko, je, da navkljub temu, da ureditve, ki so nastale ob ostalinah ali na območjih, s katerih so bile omejitvene strukture odstranjene, in so razglašene za objekte kulturne dediščine, s tem niso dokončno zaščitene pred posegi, ki imajo lahko negativen vpliv nanje in povzročajo različne oblike degradacije. Torej jih ne prepoznavamo kot površine, v katere se posega le na način, ki spoštuje pomenski in oblikovni kontekst ureditve. Na primeru Poti v Ljubljani se to dejstvo pojavlja v obliki posegov v pripadajoči odprti prostor, npr. ožanje travnatega pasu ob drevoredih in prekinitve trase z dovozi do novogradenj ob Poti. Najopaznejši negativni vpliv takšnih posegov je odstranitev in s tem prekinitev zveznosti drevoredov, ki so najbolj prepoznaven element Poti.

Kot problem na ravni Slovenije lahko opredelimo pomanjkanje širšega interesa, da bi izkoristili potencialne za programsko dopolnjevanje historičnih struktur v mestih (med katerimi so tudi ostaline omejevalnih struktur, predvsem obzidij), in pomanjkanje širšega interesa za kakovostnejše urejanje okoliškega prostora ob historičnih strukturah.

1.4 CILJI NALOGE

Cilji diplomske naloge so:

- predstaviti primere preoblikovanja omejevalnih struktur v javne mestne površine v Ljubljani in način, na katerega so v novih ureditvah izpričana sporočila o preteklih obdobjih;
- na podlagi raziskave primerov povzeti pomene in funkcije, ki jih imajo tovrstne odprte površine za mesto;
- poudariti, da je dopolnjevanje zgodovinskih ostalin z odprtimi površinami ter opremljenost z ustreznimi informativnimi vsebinami pozitivna oblika prostorske ter programske nadgradnje in lahko pomembno prispeva k prepoznavnosti in identiteti mesta.

1.5 METODE DELA

Diplomska naloga je rezultat proučevanja strokovne literature o zgodovini mest, razvoju obrambnih in represivnih struktur ter obravnavanih krajinsko-arhitekturnih ureditvah. Predstavitev procesov transformacij od izvornih struktur do novo nastalih odprtih površin je ob strokovni literaturi povzeto na podlagi proučevanja načrtov, fotografskega gradiva ter drugih vizualnih prikazov.

Štirje primeri v Ljubljani so analizirani s proučevanjem monografij, raziskav, člankov v publikacijah, prispevkov v zbornikih, objavljenega projektne gradiva in veljavnih pravnih aktov, vezanih na spomeniško zaščito posameznih primerov. Primer v Kranju je predstavljen preko proučevanja projektne gradiva. Za predstavitev dveh primerov v tujini so poleg dostopne literature uporabljeni spletni viri, preko katerih je pridobljeno tudi slikovno gradivo. Stanje primerov iz Ljubljane in Kranja je bilo analizirano na terenu in fotografsko dokumentirano. Na osnovi ugotovljenih značilnosti so opredeljeni pomeni, ki jih imajo obravnavane ureditve za mesto in družbo.

2 OMEJEVALNE STRUKTURE

2.1 OBRAMBNE STRUKTURE

Vse od zgodnjih oblik trajnih naselitev človeških skupnosti so bile grajene obrambne strukture sestavni del naselbin. Utrjevanje mest je bilo pomembno za obrambo in zaščito pred pogostim vojskovanjem in tudi kot mehanizem, ki je omogočal nadzor nad prebivalci mesta in prišleki od drugod (npr: nad trgovci, od katerih so pobirali davke oz. mitnine). Od antične dobe, preko srednjega veka in do konca 18. stol. so bila obzidja najvidnejši grajeni elementi mest, ki so tudi določala prostor mesta. Način gradnje je nenehno napredoval od preprostejših oblik do visoko izpopolnjenih zgradb. Kompleksno razčlenjeni obrambni sistemi v obdobju pozne renesanse in baroka (16. in 17. stol.) predstavljajo vrhunec tega razvoja. Kasneje je obramba mest zaradi sprememb v načinu vojskovanja (razvoj topništva in letalstva), prevzela drugačne pristope. Mestna obzidja in spremljajoče strukture, kot so utrdbe, okopi, bastioni, nasipi in jarki, so postali 'odsluženi' elementi. V večini primerov so bili ob nadaljnjem razvoju mest porušeni, drugod podvrženi različnim spremembam, ali prepuščeni propadanju, ponekod pa so se ohranili do danes (Duffy, 1996; Mušič, 1999; Ogrin, 1999).

Slika 3: Oblike mestnih obzidij: A) stavbe tvorijo obrambni rob mesta; B) topografija, nadzidana z obrambno strukturo; C) enojno obzidje; D) dvojno obzidje; E) kompleksna obrambna struktura z bastioni – pozno renesančni tip (Kostof, 1992).

2.2 REPRESIVNE STRUKTURE

Kljub opustitvi omejevalnih struktur v obrambne namene, gradnja zidov in drugih oblik omejevalnih struktur ni zamrla. Od začetka 20. stol. so v uporabi kot elementi fizičnega omejevanja in nadzora ter preprečevanja ali usmerjanja migracije ljudi. Od prvotne, obrambne, se je funkcija spremenila v represivno⁴. Posledično se je z drugačno funkcijo in novejšimi materiali, ki omogočajo hitrejšo in učinkovitejšo izgradnjo, spremenil tudi videz struktur. Bodeče žice, betonski bloki, sestavljeni v nepredirne zidove, cestne zapore, nadzorni stolpi s strojniškimi gnezdi, so elementi, po katerih ločimo represivne strukture od monumentalnih obrambnih obzidij in sistemov. Izgradnja tovrstnih struktur je bila v zgodovini 20. stol. vezana na vojaške okupacije, konfinacije⁵ in represivne

⁴ Prelomnico predstavlja burska vojna v Južni Afriki v letih 1899-1903 (Jankovič Potočnik, 2006).

⁵ konfinacije: prisilno bivanje v določenem kraju (SSKJ, 2002)

družbenopolitične ureditve, v sodobnem času pa na t.i. izredne razmere ter ločevanja na podlagi političnih ali etničnih vzrokov. Pri postavljanju aktualnih omejevalnih struktur, represivna funkcija ni več v ospredju, primarni razlog je postala t.i. varnostna funkcija. (Jankovič Potočnik, 2006).

Slika 4: Berlinski zid, ena najprepoznavnejših represivnih struktur (Mapio, 2016)

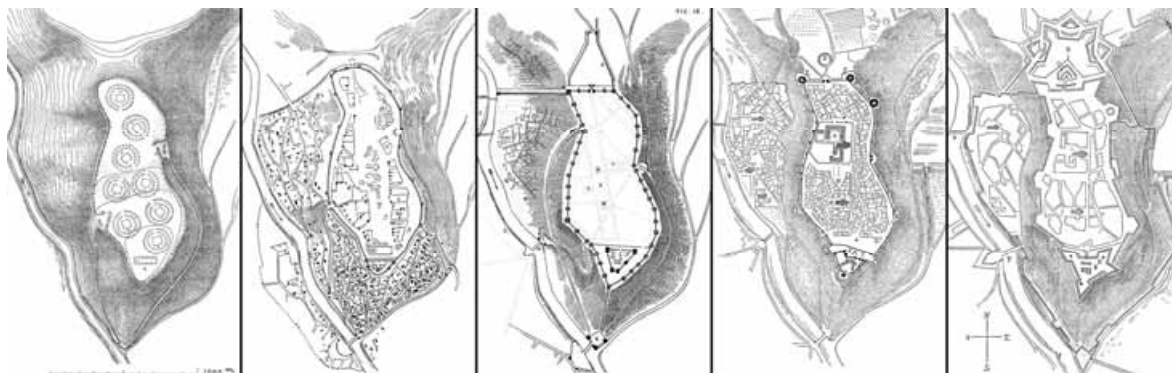
Štirje primeri javnih mestnih površin, ki so obravnavani v diplomski nalogi, so nastali na osnovi treh obrambnih struktur – obzidja rimske Emone ter srednjeveških obzidij Ljubljane in Kranja, en obravnavani primer je nastal na osnovi represivne strukture – Berlinskega zidu, en primer pa je nastal na strukturi, ki je ob postavitvi enakovredno združevala obrambno in represivno funkcijo – žičnem obroču okoli Ljubljane.

3 TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR

3.1 RAZVOJ MEST IN TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR

Mesto je rezultat razvoja skozi zgodovino. Gre za dinamičen sistem, saj ga ljudje, ki ga naseljujejo in uporabljajo, nenehno prilagajajo družbenim potrebam in idejam. Procese urbanih sprememb v največji meri usmerja razvoj družbe in tehnologije. "Za sodobno mesto je značilno, da se hkrati razvija in propada, povezuje in deli, polni in prazni" (Koželj, 2007: 198). Iz naštetih nasprotij izhajajo procesi urbanih transformacij in med številnimi pojavnimi oblikami so tudi primeri, povezani z omejevalnimi strukturami. Za kronološko osvetlitev je v tem poglavju iz širokega razpona povzetih nekaj nazornih primerov iz evropskega prostora.

Pri omejevalnih strukturah lahko kot prvo obliko transformacij opredelimo primere, pri katerih sta se spreminjala oblika ali potek strukture, ob tem pa je omejevalna struktura ohranila prvotno funkcijo obrambe ali zamejevanja prostora. Glavni vzroki za takšne spremembe so bili izboljšanje obrambne funkcije strukture ter prilagajanje novim načinom vojskovanja, kar se kaže v dograjevanju in razširitvi struktur. Tovrstno spreminjanje je bilo pogosto povezano tudi s širitvijo mesta. Tako so se s priključevanjem nezavarovanih predelov – predmestij – širile tudi obrambne strukture, ponekod je bila širitev omejena na posamezne segmente, ob obsežnejših širitvah pa so nastala tudi nova obzidja. "Z zidavo novih obzidij so zavlačevali vse dokler znotraj starega ni bilo vse zapolnjeno" (Benevolo, 2004: 61), kar je eden poglavitnih razlogov za veliko zgoščenost stavbnega tkiva starih mestnih jeder.

Slika 5: Razvoj naselja skozi zgodovino in transformacija obrambne strukture (Viollet-Le-Duc, 1876). Nazoren prikaz transformacije mesta in predvsem utrdbenih struktur, ki so mesto varovale, je v 19. stol. objavil francoski arhitekt in teoretik Eugene Viollet-Le-Duc (Viollet-Le-Duc, 1876). V delu z naslovom Zgodovina utrdbe (*Histoire d'une forteresse*) je skozi dvatisočletno obdobje, na primeru fiktivne naselbine, prikazal, kako se je spreminjal način vojskovanja in obleganja ter kako so se v povezavi s tem razvijale obrambne strukture – od predrimske naselbine do mesta v novem veku.

Zanimiva oblika urbane transformacije so primeri, ko so funkcijo omejevalnih (utrdbenih) struktur prevzeli objekti, ki v osnovi niso bili grajeni za ta namen. Bistven pogoj za takšne transformacije je bila razsežnost objektov, ki so omogočali večjo naselitev in gradnjo stavb znotraj samega objekta ter bili dovolj masivni in tako zagotovili varnost ter s tem prevzeli funkcijo mestnega obzidja. Tako sta npr. v srednjem veku nastali mesti Arles v Franciji in Split na Hrvaškem, obe znotraj strukture, zgrajene v obdobju rimskega imperija.

Pri takšnih načinih izrabe obstoječih grajenih struktur za namen obrambe mesta se pokaže vzporednica z mesti, kjer so bile v obrambne namene izkoriščene 'naravne danosti' – geomorfološki pojavi, le da gre v teh primerih za izkoriščanje 'antropogene danosti' – grajene strukture. Ko navajamo primere 'ponovne uporabe' grajenih struktur iz obdobja rimskega imperija, je neizogibno omeniti tudi razmišljanje Rossija (Rossi, 1999), ki izpostavlja transformacije rimskih grajenih struktur kot eno specifičnih značilnosti v mestih romanskega in galo-romanskega prostora⁶ in preko tega razvije tezo o dinamiki razvoja mest, ki je kontinuirana v času ter (z občasnimi razvojnimi vzponi in upočasnitvami) prisotna še danes. Kot nazorne primere urbane dinamike in transformacije urbanih artefaktov Rossi navaja prav mesta, ki so skozi razvoj vključevala rimske urbanistične osnove ali posamezne objekte, ti pa so nato imeli odločilen vpliv na urbano strukturo in podobo mesta (Rossi, 1999).

Slika 6 (levo): Arles, srednjeveško mesto znotraj rimskega amfiteatra (Milić, 1994)

Slika 7 (desno): Split, srednjeveško mesto znotraj Dioklecijanove palače (Benevolo, 2004)

V širšem evropskem prostoru imajo številna mesta takšne značilnosti. Naj omenimo le nekaj najbolj prepoznavnih (in na primeru mesta Split tovrstno transformacijo tudi opišemo):

Lucca (Italija) – transformacija amfiteatra v mestni trg s hišami na obodu;

Orange (Francija) – transformacija amfiteatra v trdnjavo (pozneje, ob razgradnji, pa tudi vir gradbenega materiala);

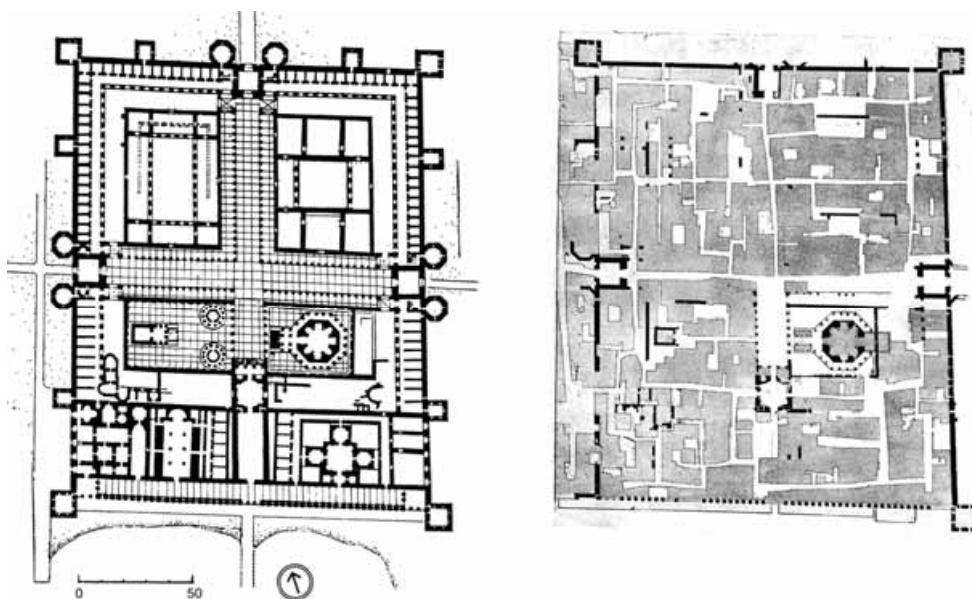
Arles in Nîmes⁷ (Francija) – transformacija amfiteatra v utrdbo, znotraj katere se je razvilo mesto.

Split (Hrvaška) – podobno kot v primeru mesta Niems, je nastanek mesta Split primer transformacije, kjer je v rimski zgradbi nastalo srednjeveško mesto. Dioklecijanova palača, katere nastanek je datiran okrog leta 300, je bila razkošna rezidenca rimskega cesarja

⁶ Prostorsko opredelitev lahko razširimo tudi na srednjeevropski prostor.

⁷ "Amfiteater v Niemsu je bil natančnih in nedvoumnih oblik in funkcije ..., a je sosledje zunanjih vplivov v dramatičnem trenutku zgodovine spremenilo njegovo funkcijo in gledališče je postalo mesto. To gledališče-mesto je delovalo kot trdnjava in je bilo prilagojeno temu, da zapre in brani svoje stanovance" (Rossi, 1999: 117).

Dioklecijana⁸. Grajena je bila po vzoru rimskega mesta *urbs quadratae*⁹. Po smrti Dioklecijana je bila opuščena, nato pa se je v prvi polovici 7. stol. začela spreminjati v urbano naselbino. Poglavitni vzrok za to so bile stalne invazije in porušenje bližnjega mesta Salona. Ob teh dogodkih so prebivalci Salone in bližnjih naselij prazno palačo uporabili kot zatočišče. S tem se je začela transformacija, kjer so se notranje karakteristike ene stavbe pretvorile v urbanistične poteze novega mesta, pri tem pa je zunanji okvir ostal in prevzel funkcijo mestnega obzidja. Tudi nekatere ostale grajene strukture so dobile nove funkcije, npr. cesarjev mavzolej je postal krščanska katedrala, peristil¹⁰ je postal glavni mestni trg. Večina ostalih grajenih delov je bila porušeni in predelanih v skromne hiše, združene v tesno povezane sklope, med katerimi so nastale ozke ulice na terasah, ki so obdajale odprte prostore nekdanje palače. V tem procesu se razkriva “neskončno bogastvo analognih transformacij v arhitekturi, ko delujejo na specifičnih oblikah” (Rossi, 1999: 249). Ta edinstven primer konkretno ponazori vzpostavitev vzporednice med zgradbo in mestom – v eni stavbi se lahko manifestira celotno mesto. Seveda je pozneje postal okvir antične strukture pretesen za nadaljnji razvoj mesta in tako se je sčasoma začelo širiti izven kvadratno začetnih meja. Na območju Dioklecijanove palače je do danes nastal pester urbanistično-arhitekturni mozaik, saj so stavbe zgrajene v skoraj vseh slogovnih obdobjih – od poznoantičnih do secesijskih. Od leta 1979 je zgodovinsko jedro Splita zaščiteno kot spomenik svetovne dediščine pod okriljem organizacije UNESCO (Milić, 1994; Opća enciklopedija, 1981; Rossi, 1999).

Slika 8 (levo): Tloris Dioklecijanove palače (Milić, 1994)

Slika 9 (desno): Urbana struktura današnjega Splita. Poleg jasno razvidnega obzidja z vogalnimi stolpi in mestnimi vrati ter mavzoleja sta v manjši meri ohranjeni, a še vedno prepoznavni glavni osi palače *cardo* in *decumanus* (Milić, 1994).

⁸ Gaius Aurelius Valerius Diocletianus *ok. 243 – †316 (vir: Opća enciklopedija, 1981).

⁹ *Urbs quadratae*: kvadratno (ortogonalno) mesto – urbanistični model rimskih mest.

¹⁰ Peristil: s stebri obdano notranje dvorišče ali trg (SSKJ, 2002).

Vpliv rimske urbanistične osnove – mesta Emone – je mogoče prepoznati tudi v urbani strukturi Ljubljane, vendar gre za specifičen primer. Srednjeveško mesto je nastalo ločeno od rimskega mesta, in šele, ko se je v 16. in 17. stol. začelo širiti izven srednjeveških okvirjev – na področje ruševin rimskega mesta (ter naprej proti severu in zahodu) –, je povzelo nekatere rimske osnove. Glavna prometna os (danes Slovenska cesta) je nastala na osnovi rimskega *carda maximusa*, ohranila se je tudi poteza *decumanusa maximusa* (danes Rimska cesta) in še nekaterih drugih urbanističnih elementov Emone. Kontinuiteta rimskega toposa je bila v Ljubljani obujena po trinajstih stoletjih. Pozneje, v 20. stol., sta Plečnik in Ravnikar emonske temelje vključevala v snovanje arhitekturnih projektov in s tem opozorila na dvatisočletno kontinuiteto mesta. (Milič, 1994).

Slika 10 (levo): Zgodovinska topografija Ljubljane na zemljevidu iz 18. stol.: (A) območje rimske Emone, določeno z obzidjem; (B) srednjeveška Ljubljana s prikazano stavbno strukturo in obzidjem (Milič, 1994).

Slika 11 (desno): Arheološka izkopavanja na Slovenski cesti leta 2015: sovpadanje glavne ulice sodobne Ljubljane in emonskega *carda maximusa*, ki se nahaja nekaj metrov pod površjem.

V času, ko so bile obrambne strukture nujne za varnost mesta, je bila izgradnja obzidij prioriteta pred ostalimi gradnjami. Vse, kar je stalo na trasi bodoče omejevalne strukture, je bilo porušeno ali pa vgrajeno v obzidje. Obraten proces se je zgodil, ko so obrambne strukture v teku 17. stol. zaradi spremembe v načinu vojskovanja (iznajdba topništva), začele izgubljati obrambno funkcijo. Zaradi visokih stroškov vzdrževanja so obsežne strukture prenehali vzdrževati in obnavljati. S tem, ko se je prenehalo vzdrževanje, so začele propadati in postale enostavno dostopen vir gradbenega materiala, tako se je njihova razgradnja lahko zgodila v dokaj kratkem času. Pomemben razlog za rušenje obzidij je bil tudi ta, da so predstavljala prostorsko oviro za razvoj v obzidju utesnjenega mesta. Nekatere obrambne strukture pa so bile grajene tako masivno in neuničljivo, da je bilo rušenje prezahtevno in so se še precej časa ohranile, ponekod tudi do danes. Takšne obrambne strukture in obsežna območja brisanega prostora pred njimi, so začeli izkoriščati za umeščanje dejavnosti ali objektov, za katere je v mestu primanjkovalo prostih površin. Prve tovrstne spremembe so se pojavile v 16. stol., ko so območja brisanega prostora spremenili v kmetijske površine, umeščali različne proizvodne dejavnosti, sejmišča, pokopališča, večje stavbne komplekse – npr. vojašnice, naselitve 'stigmatiziranih' skupin in

manj premožnih meščanov ali vrtove premožnih meščanov. Pomemben mejnik za tokratno raziskavo predstavljajo prve javne površine s parkovnimi prvinami, ki so se razvile prav na obsežnih območjih branikov in okopov. Prvi takšni primeri so znani iz mest Antwerpen v Belgiji in Lucca v Italiji, osnovne okoliščine in značilnosti pa lahko predstavimo na primeru Pariza iz 17. stol. Leta 1646 je kralj Ludvik XIV. potrdil predlog, da se odsek obzidja na severnem robu mesta opusti in spremeni v promenade z drevoredi (Kostof, 1992). Vzdolž okopov so oblikovali aleje ali t. i. bulvarje¹¹, ki so postali novi mestni ambienti, kjer je bil trgovski promet prepovedan. V senci drevesnih krošenj so sicer lahko vozile kočije meščanov, primarno pa so bile te površine namenjene sprehajanju¹². Podobna sprememba se je zgodila tudi na obrambnem obroču okoli Dunaja in v drugih evropskih mestih. Večina teh ureditev se ni ohranila, med njimi je redka izjema mesto Lucca, kjer je renesančna obrambna struktura z alejami drevoredov ohranjena na celotnem obodu mesta. Ohranili so se tudi vrtovi Tivoli v Kopenhagenu na Danskem, ki velja za poznejši primer tovrstnega preoblikovanja obrambne strukture. V glavnem mestu ene zadnjih evropskih absolutističnih monarhij so do sredine 19. stol. ohranjali obrambni sistem, ki ga je tvoril obroč branikov in obsežni vodni jarek pred njimi. Leta 1843 je vladar Christian VIII. preglasil vojne oficirje in odobril ureditev 6 ha velikega območja, ki se je raztezalo preko treh branikov, kot prostor oddiha. Danes so vrtovi Tivoli osrednji zabaviščni park Kopenhagena. Na drugi lokaciji obrambne strukture je pozneje nastal tudi botanični vrt univerze v Kopenhagenu, prvotna struktura je omogočila reliefno razgibanost parka, na ohranjenem segmentu obrambnega jarka pa je nastalo jezero (Benevolo, 2004; Hauxner, 2010; Kostof, 1992).

Slika 12: Javne površine, urejene na osnovi historičnih struktur v mestu Lucca: (A) srednjeveški trg, zgrajen na osnovi rimskega amfiteatra (Kostof, 1992); (B) aleje in parki na renesančni obrambni strukturi, ki obdaja mestno jedro (Flickr, 2011); (C) aleja na obzidju (Webb, 2000).

¹¹ Izraz bulvar (ang. *boulevard*) je izpeljava nordijske besede *bulvirke*, ki ima izvor v vojaško-obrambni terminologiji in je pojem za branik ali palisade (Kostof, 1992).

¹² Pozneje, ko se je mesto širilo preko meja mestnega obzidja, so te površine postale vozlišča javnega programa mesta (Kostof, 1992).

Slika 13 (levo): Kopenhagen na zemljevidu iz sredine 18. stol. Mesto je obdano z obrambnim sistemom branikov in vodnih jarkov (Milić, 1994).

Slika 14 (desno): Satelitski posnetek sodobnega Kopenhagna. Srednjeveški obrambni sistem je v veliki meri ohranjen. Na osnovi obrambne strukture so urejene tudi mestne javne površine, med njimi: (A) vrtovi Tivoli in (B) univerzitetni botanični vrt (Google maps, 2011).

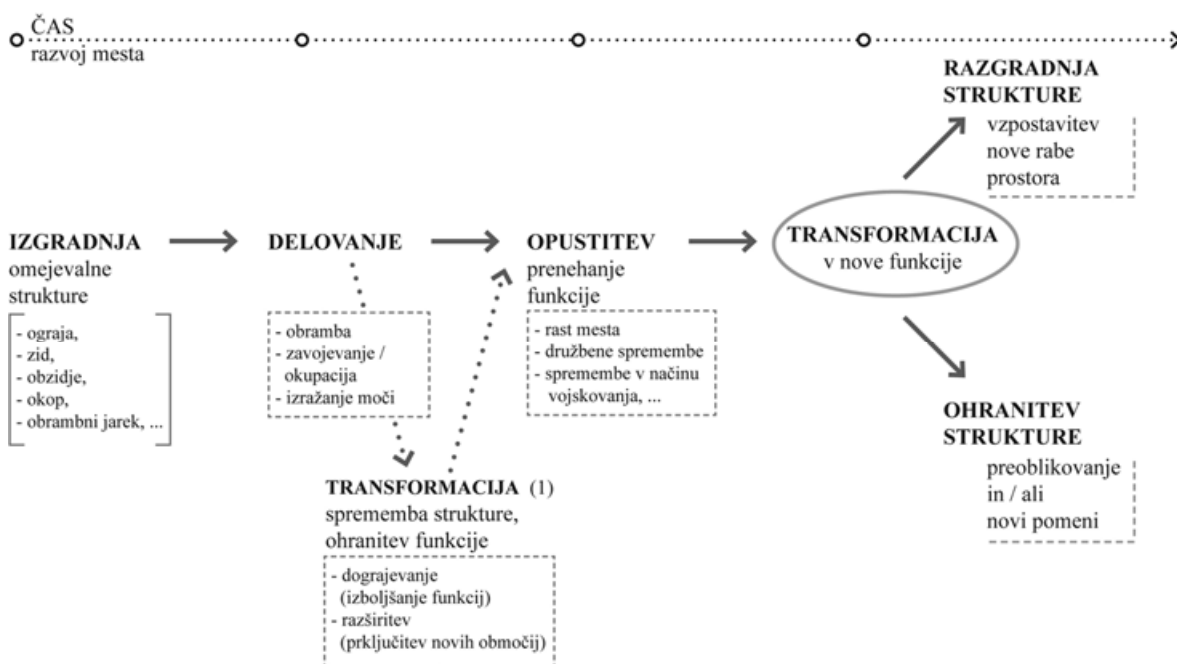
Ob razvoju mest in ob širitvi urbanizacije v 19. in 20. stol. so bila v večini evropskih mest obzidja v celoti porušena in njihove sledi skoraj povsem zabrisane. Ponekod je možno preko novejših struktur razbrati, kje je potekalo obzidje srednjeveškega mesta. To je dobro razvidno na Dunaju, kjer je na območju srednjeveškega obrambnega sistema nastal notranji cestni obroč *Ringstrasse* z večpasovno cesto in tramvajskimi tiri, ki so obdani z zelenicami in s štiri- ali celo šestrednimi drevoredi. Takšno urbanistično potezo so omogočile specifične lastnosti mestnega obzidja. Ko je Dunaj postal habsburška prestolnica leta 1683, so gradili mesto s posebnimi varnostnimi ukrepi. Pol kilometra širok prazen pas brisanega prostora je ločeval srednjeveško mesto in utrdbe od predmestij, ki so se širila izven obzidja. Odprt nepozidan prostor je torej predstavljal prostorski potencial in v 19. stol. je bil izkoriščen za novo – javno – rabo, ki v sodobnem mestu zelo dobro deluje z vidika prometne funkcionalnosti. Urbanistično potezo so vključno s spremljajočimi reprezentativnimi objekti in parkovnimi površinami gradili več kot 50 let in danes velja za edinstven primer mestne ureditve (Benevolo, 2004; Kostof, 1992).

Slika 15: Transformacija dunajskega obzidja v mestne javne površine: (A) srednjeveško obzidje v 17. stol. (Duffy, 1996); (B) aleje oz. bulvarji na območju brisanega prostora v začetku 19. stol. (Duffy, 1996); (C) dunajski ring v 21. stol. (Wikimedia, 2016).

Represivne omejevalne strukture, ki so se začele pojavljati z začetkom 20. stol., imajo v primerjavi z večstoletnimi obrambnimi strukturami krajšo dobo obstoja. Praviloma trajajo največ toliko časa, kot trajajo vojno stanje, okupacija, represivni režim ali 'izredne razmere'. Po opustitvi so strukture v čim krajšem času porušene in odstranjene. Kot pomniki na omejevanje svobode, povzročene zločine in v spomin na žrtve so ponekod deli struktur ohranjeni in prevzamejo komemorativne funkcije ali delujejo kot opomin na obdobje represije. Na podlagi primerov, ki so obravnavani v nadaljevanju diplomske naloge, lahko kot transformacije represivnih struktur opredelimo oblikovanje spominskih krajin. Gre za prostore simbolnega pomena, prav tako kot prej omenjeni ohranjeni deli, ki v prvi vrsti delujejo kot opomin ter poudarjajo pomen svobode, ki je prevladala nad zatiranjem. V kontekstu transformacij je treba omeniti tudi ugotovitev, da so spominske krajine sčasoma vpete v mesto tudi na drugih ravneh, saj prevzamejo dodatne pomene in funkcije (npr. kulturne, izobraževalne, rekreacijske, povezovalne ...).

Stadije v spreminjanju omejevalnih struktur lahko predstavimo grafično v obliki diagrama. V posplošenem kronološkem sosledju so razvrščeni stadiji omejevalnih struktur (slika 16a), končne pojavne oblike, v katere se te strukture po transformaciji spremenijo, pa so navedene v preglednici (slika 16b, na naslednji strani). V nekaterih končnih oblikah lahko transformirane strukture in okoliški prostor postanejo območja krajinsko-arhitekturnega urejanja.

Slika 16a: Diagram stadijev omejevalnih struktur – od nastanka do novih oblik in funkcij (pojavne oblike, ki so se vzpostavile po transformaciji, so navedene v sliki 16b na prihodnji strani)

RAZGRADNJA STRUKTURE vzpostavitev nove rabe prostora	OHRANITEV STRUKTURE preoblikovanje in / ali novi pomeni
a) Vzpostavitev nove rabe prostora brez vidnih sledi o omejevalni strukturi.	a) Zaščita omejevalne strukture v spomenik kulturne dediščine z izvedbo sprememb v manjšem obsegu, ki omogočajo javno rabo <i>primer: srednjeveško obzidje v Piranu</i>
b) Vzpostavitev nove rabe prostora z ohranitvijo prostorske poteze razgrajene omejevalne strukture. <i>primer: Ringstrasse na Dunaju</i>	b) Preoblikovanje strukture in kasnejša zaščita v spomenik kulturne dediščine z upoštevanjem izvedenih sprememb <i>primer: emonsko obzidje v Ljubljani s Plečnikovimi intervencijami</i>
c) Vzpostavitev nove rabe prostora z ohranitvijo prostorske poteze razgrajene omejevalne strukture in zgodovinske informacije. Nastanek mestne javne površine, npr: spominski park. <i>primer: POT v Ljubljani</i>	c) Ohranitev strukture in preoblikovanje brisanega prostora v javno površino <i>primer: parkovne površine ob obzidju v Radgoni / Bad Radkersburg</i>
d) Reiterpretacija v preteklosti odstranjene omejevalne strukture z drugačnimi elementi <i>primer: Vegova ulica v Ljubljani</i>	d) Preoblikovanje strukture in nova namembnost <i>primer: izgradnja hiš na obzidju v Ajdovščini</i>

Slika 16b: Pojavne oblike, vzpostavljene po transformaciji omejevalnih struktur.

3.2 POMENI OSTALIN OMEJEVALNIH STRUKTUR KOT HISTORIČNIH PLASTI MESTA

“Skozi plasti ostankov časa, po sledih nekdanje in sodobne arhitekture nam (mesto) odstira svojo zgodovino. Ko se odpremo in potopimo dovolj globoko lahko prisluhnemo zgodbi, ki nam jo pripoveduje. Šele tedaj lahko začutimo mesto kot celoto, razumemo logiko njegove iniciacije, se zblížamo z njegovimi spomini brez katerih danes ne bi bilo takšno kot je...”

Maruša Zorec (2011:3)

Utrdbe in utrdbene strukture so bile vselej arhitekture posebnega pomena. Že v času obstoja, ko so služile svojemu prvotnemu namenu, so delovale kot simbol moči in bogastva njihovih graditeljev. Simbolni pomen je marsikdaj celo presegal dejansko obrambno sposobnost samih struktur. Zaradi velikopoteznosti so v primerjavi z ostalo arhitekturo ustvarjale vtis mogočnosti in neuničljivosti. V današnjem času so zgodovinski objekti, npr. gradovi, mestna in trška obzidja, utrjeni samostani in protiturški tabori ipd., 'nosilci' spominov in sporočil iz preteklosti (Sapač, 2006).

Ostaline omejevalnih struktur imajo v nekaterih sodobnih mestih še vedno dominanten videz, ponekod pa so skrite med gostim stavbnim tkivom ali obdane s parki in vrtovi. Ne glede na velikost in pojavnost ostalin je v njih izpričana preteklost mesta. Kadar imajo opazen vpliv na podobo sodobnega mesta, tvorijo informacije o kontinuiteti mesta, saj predstavljajo fizične reference na določena zgodovinska obdobja v razvoju mesta. Zaradi prisotnosti skozi dolgo časovno obdobje jih lahko opredelimo kot ene najbolj trajnih mestnih elementov ali kot zgodovinske artefakte mesta. Z 'ovekovečenjem' zgodovine in

vplivom na značilno podobo mesta pomembno prispevajo k identiteti urbanega prostora, v družbi pa postanejo prostori 'kolektivnega spomina'¹³ (Mušič, 1999; Rossi, 1999).

Glede na teorijo, ki jo je razvil Rossi, lahko historične objekte ali t. i. monume v mestih smatramo kot primarne elemente mesta, pri katerih je poleg dolgotrajne prisotnosti v urbani strukturi bistvena značilnost, da se nanašajo na javno, kolektivno, da jih je "ustvaril kolektiv za kolektiv" (Rossi, 1999: 115). Tudi če skozi čas prevzamejo funkcije, ki so drugačne od tistih, katerim so bili namenjeni, njihova kakovost oblikotvornega elementa mesta ostane. Ob tej opredelitvi je postavljena tudi trditev, da primarni elementi pridobijo vrednost 'samo po sebi'¹⁴, (neodvisno od funkcije, ki jo opravljajo), a je ta odvisna od položaja posameznega elementa v mestu (Rosi, 1999).

Ohranjanje historičnih plasti v mestu lahko obravnavano na dva načina. Prvi način je varstveni ali konservatorski pristop, pri katerem so historični objekti ali strukture zaščiteni kot spomenik kulturne dediščine in imajo pravno-varstveni status. Ta način varuje objekte ali prostore v originalnem oz. 'zatečenem' stanju in praviloma ne dopušča preoblikovanja. Drugi način je preureditev za drugačne namembnosti in vnašanje novega, sodobnega programa, s tem, da se historične objekte ali strukture uporabi kot ogrodje, ki določa ključne prostorske značilnosti. V sodobnejših konceptih prostorskega urejanja se skuša združevati oba pristopa, kar naj bi omogočalo, da imajo takšni objekti ali prostori poleg zgodovinske tudi uporabno vrednost. Koželj v eseju o sodobnem mestu navaja, da se zgodovinsko mesto ohranja s tem, da zgodovinske strukture varujemo in jih postopoma, del za delom preurejamo za nove potrebe, s tem, da se v prvi vrsti spoštuje značilna prostorska zgradba in prepoznavnost zgodovinskega mesta (Koželj, 2007).

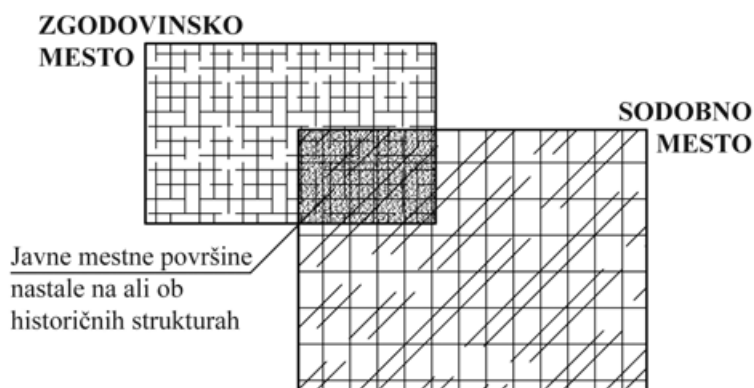
Sodobno evropsko mesto Koželj opredeli kot sobivanje dveh mest: "prvega predstavlja zgodovinsko mesto, ki se je utrdilo v procesu nalaganja različnih kulturnih plasti skozi čas, drugega predstavlja sodobno mesto, ki se šele izoblikuje in se ves čas spreminja. Sodobno mesto je dinamičen sistem različnih struktur in povezav, ki v stalnem gibanju med urejenostjo in entropijo prehaja skozi različna stanja in nihanja v razvoju" (Koželj, 2007: 197).

Urbani prostori, ki so predmet proučevanja v diplomski nalogi, se nahajajo v presečišču obeh (zgoraj) omenjenih pojavnosti mesta, saj so del zgodovinskega mesta in del sodobnega mesta. Omejevalne strukture so po prenehanju njihove izvirne funkcije del zgodovinskega mesta, ob transformacijah v javne mestne površine pa postanejo del sodobnega mesta. Pri obravnavi tovrstnih mestnih prostorov lahko dopolnimo ugotovitev, zapisano na začetku tega poglavja; poleg tega, da so ti prostori 'nosilci' informacij o

¹³ Rossi obravnava mesto kot '*locus*' kolektivnega spomina. V delu *Arhitektura mesta* (Rossi, 1999: 183) opiše kompleksnost urbanih artefaktov in kolektivni spomin družbe, ki se nanje navezuje. Mušič v prispevku *Uvodna razmišljanja o utrdbah ...* (Mušič, 1999: 3) neposredno poimenuje obzidja in monumentalne obrambne strukture kot 'kolektivni spomin' urbanih prostorov.

¹⁴ Vrednost 'sama po sebi' je definirana s terminom intrinzična vrednost, kar pomeni, da je neodvisna od zunanjih vplivov (Priročni slovar tujk, 2005).

zgodovini mesta (ali natančneje: o zgodovinskem obdobju, v katerem je struktura nastala in delovala), so sočasno tudi 'nosilci' informacij o sodobnem mestu (o načinu, kako je zgodovinska struktura preurejena v prostor sodobnega mesta in o tem, kako ljudje ta prostor uporabljajo).

Slika 17: Javne mestne površine, urejene na ali ob historičnih strukturah, so v presečišču zgodovinskega in sodobnega mesta (shema).

Območja, na katerih so se ohranile omejevalne strukture, lahko z vidika trajno prisotnih odprtih površin opredelimo kot stanovitne mestne krajine, kar je v doktorski disertaciji o stanovitnih krajinah Ljubljane dokazal Gazvoda (1996). S prekrivanjem kart razvoja mesta skozi zgodovinska obdobja se je izkazalo, da je veliko mestnih odprtih površin stanovitnih, kljub spremembam funkcije ali rabe posameznega prostora skozi čas (Gazvoda, 1996). Pri omejevalnih strukturah ima pomemben vpliv na stanovitnost odprtega prostora predvsem brisan prostor¹⁵, ki je bil vedno sestavni del teh struktur. Območja brisanega prostora, ki niso bila urbanizirana in so tako vseskozi ostala odprte mestne površine, so glavni nosilci stanovitnosti v primerih, ki so obravnavani v raziskavi diplomske naloge.

Gazvoda navaja tudi ugotovitev, da se pri nekaterih stanovitnih krajinah prvotni 'formalni' značaji pogosto spremenijo v 'prenesene' oz. 'simbolne', s tem, ko krajine v družbi dobijo dodatni pomen ali vrednost (Gazvoda, 1996: 224). Na podlagi primerov, ki jih navaja omenjena disertacija, lahko takšne spremembe pripišemo tudi historičnim prostorom, ki so obravnavani v tokratni raziskavi. Tudi v teh primerih so bili v družbi prepoznani določeni pomeni in vrednosti in tako so postali predmet prenove in tudi spomeniške zaščite, torej se je značaj teh prostorov spremenil iz funkcionalnega v kulturnega (spomeniškega), z urejanjem javnih zelenih površin pa se je še dodatno razširil.

¹⁵ Glej Slovarček nekaterih pojmov in izrazov, str. XIII.

3.3 UREJANJE ODPRTIH POVRŠIN OB OSTALINAH OMEJEVALNIH STRUKTUR

Mnoge ostaline omejevalnih struktur so v sodobnem času prepoznane kot kulturna dediščina in so zaščitene kot zgodovinski ali arheološki spomeniki. Kadar je ob grajenih strukturah ohranjen tudi okoliški brisan prostor, je ta lahko urejen z različnimi pristopi. V večini primerov gre za umeščanje parkovnih površin, ki z odprtim prostorom in zasaditvami vegetacije tvorijo predprostor zgodovinskim strukturam in ustvarjajo 'zeleno' ločnico od okoliškega prostora. Prve pobude za dopolnjevanje zgodovinskih ostalin s parkovnimi ureditvami lahko na podlagi zgodovinskih virov časovno umestimo tudi v 19. stol.¹⁶, vendar so se te v praksi začele uveljavljati v začetku 20. stol., kar lahko potrdimo na primeru ureditve parka ob rimskem zidu na Mirju v Ljubljani.

Ogrin v zapisu z naslovom *Krajina obrambnih struktur* (Ogrin, 1999) navaja tri glavne načine oblikovanja krajine ob obrambnih strukturah, ki so povzeti po izvedenih primerih:

- Prvi način oblikovanja so rešitve, ki vizualno konkurirajo zgodovinskim spomenikom in z vnašanjem oblik, ki ne temeljijo na zgodovinskem kontekstu lokacije, povzročijo izkrivljeno predstavo o avtentičnosti spomenika in okolice.
- Drugi način so ureditve, zasnovane v maniri krajinskega sloga. Takšno oblikovanje je pomensko nevtralnije in se delno navezuje na izvorno podobo prostora ob historičnih obrambnih strukturah, saj so mestna obzidja večinoma obdajali pašniki in ostale kmetijske rabe prostora. Zadržano oblikovane ureditve delujejo kot naravno zaledje grajene strukture in ne vnašajo oblik, ki bi lahko asociirale na neavtentičen zgodovinski kontekst.
- Tretji pristop k urejanju je brez vnašanja novih oblik in brez poseganja v podobo prostora. Prostor se vzdržuje v stanju, kot ga je izoblikovala zgodovina, običajno je prekrit s travnato površino ter opremljen z urejenimi dostopi. Z vidika ohranjanja avtentičnosti grajene strukture je oblikovno nevtralna okoliška krajina najbolj smiselna rešitev (Ogrin, 1999).
- Kot četrti način lahko dodamo tudi rekonstruiranje zgodovinske podobe krajine, kar pa se v praksi uporablja le v redkih primerih, saj so običajno zgodovinski viri, ki bi natančno izpričevali zgodovinsko stanje, omejeni, prav tako tudi prostorske možnosti. Ponovno se pojavi vprašanje avtentičnosti v povezavi z grajeno strukturo, torej je takšen način upravičen le, če je sočasno rekonstruirana tudi grajena struktura.

Ker imajo zgodovinske strukture praviloma status kulturne dediščine in s tem določene omejitve pri preoblikovanju in vnašanju novih vsebin, je smotrno zagovarjati načelo, da so pristopi k urejanju odprtih površin v okolici glede vnašanja novih oblik čim bolj

¹⁶ Zapise o tem najdemo v dopisih iz obdobja Napoleonove okupacije (1811), ko prefekt mesta razlaga ministru notranjih poslov Rima svojo vizijo restavriranja in prezentacije arheoloških ostankov Cezarjeve palače na palatinskem griču. Ta vključuje tudi zasaditev vrta, ki bi obkrožal izkopanine (Rossi, 1999, cit. po Giovannoni G. 1964. Iz dela: *Topografia e urbanistica di Roma*. Rim, Officina Edizioni).

oblikovalsko zadržani. Ne glede na omejitve, se znotraj obravnave posamezne strukture ponuja veliko izzivov, kako oblikovati okoliški prostor, npr. dostopi, počivališča, prezentacija informacij, usmerjanje pogledov, premoščanje nivojskih razlik, varnost na višinsko izpostavljenih nivojih ipd.

Revitalizacija krajine ob Teodozijevem mestnem obzidju v Istanbulu

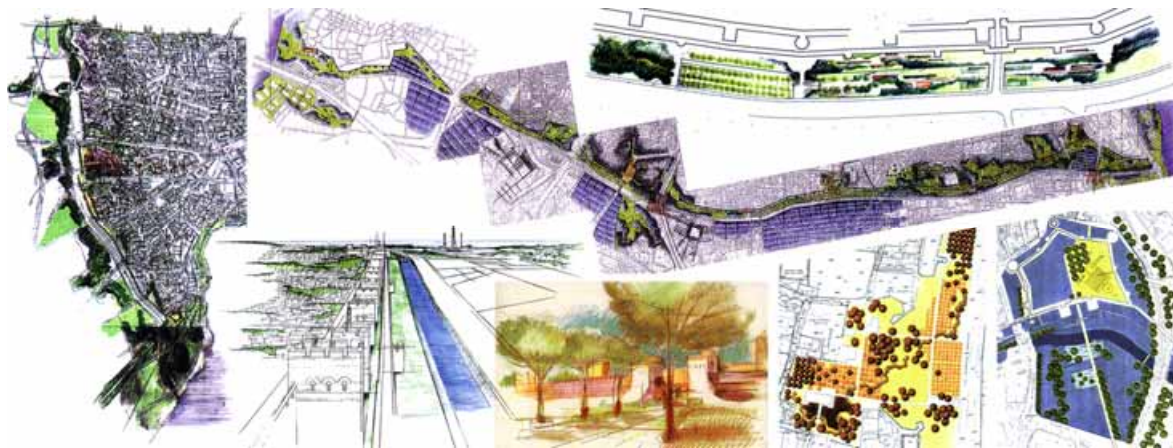
Ob splošnem opisu o urejanju odprtih površin ob ostalinah historičnih omejevalnih struktur je potrebno omeniti tudi načrtovalski primer – mednarodno krajinsko-arhitekturno delavnico, ki je leta 1998 potekala v Istanbulu. Na delavnici *Landscape revitalisation along the Theodosius wall in Istanbul* (Ogrin, 1999) so sodelovali profesorji in študentje petih univerz: iz Ljubljane v Sloveniji, Zonguldaka v Turčiji, Alnarpa na Švedskem, Edinburga v Veliki Britaniji in Utaha v ZDA.

Istanbul, nekdanj imenovan Konstantinopol, je bil do leta 1453 prestolnica Vzhodnega rimskega cesarstva. Pod vladavino bizantinskega cesarja Teodozija II. (408–450) so zgradili eno največastnejših mestnih obzidij, ki so ga pozneje, v času Osmanskega cesarstva, še nadgradili. Izjemen pomen danes razmeroma dobro ohranjenega obzidja je potrdila tudi uvrstitev na seznam spomenikov svetovne kulturne dediščine UNESCO (Mušič, 1999).

Na omenjeni delavnici so po opravljeni analizi lokacije, ki obsega 7,4 km obzidja, opredelili probleme in izhodišča za projektno delo. Poudarili so predvsem:

- izrazito pomanjkanje parkovnih površin v 15-milijonskem mestu;
- zgodovinski značaj lokacije kot edinstvenega fortifikacijskega spomenika v svetovnem merilu;
- oblikovanje rešitev, ki bi zadostile sodobnim pristopom in pri tem spoštovale strukturno raznolikost zgodovinskih obdobj, prisotnih v prostoru (Ogrin, 1999).

Rezultat delavnice so bili projektni predlogi, ki so obzidje in okoliški prostor obravnavali na različnih ravneh: kot območje zgodovinske rekonstrukcije; kot ključno potezo ali 'hrbtenico' mestnega zelenega sistema; kot možnost za ureditev rekreativnih površin, kulturnih vsebin in oblikovanje parkovnih ureditev. Izdelan je bil tudi sintezni predlog, v katerem so bile združene vse ravni.

Slika 18: Projektni predlogi delavnice v Istanbulu

4 PRIMERI DRUGIH IZBRANIH JAVNIH MESTNIH POVRŠIN, UREJENIH NA OSNOVI HISTORIČNIH STRUKTUR

Poglavje obravnava tri izbrane primere, ki se nahajajo v Kranju, Berlinu in Bostonu. V navezavi na obravnavano tematiko raziskave so primeri izbrani kot dodatna osvetlitev razpona urejanja javnih mestnih površin na osnovi historičnih struktur. Kot primeri dobre prakse prikazujejo, kako s sodobnim urejanjem ohranimo zgodovinsko informacijo in jo izkoristimo kot potencial za oblikovanje kakovostne izkušnje mesta – tako za meščane kot za obiskovalce mesta. Preko povezovanja zgodovinskih plasti v sodobnem mestu omogočajo 'branje' mesta na drugačen način. Pri izbranih primerih so pomembne tudi določene podobnosti z obravnavanimi primeri v Ljubljani, ki se kažejo na različnih ravneh.

Projekt **3 stolpi** v Kranju je izvedeni del v okviru načrtovane revitalizacije mestnega srednjeveškega utrdbenega sistema. Preko ureditev in programskih dopolnitev je predvideno, da bo obzidje postalo povezovalni element kulturne četrti. Neposredno na obrambni strukturi so bile urejene nove javne odprte površine, ob tem pa so bili poustvarjeni nekateri deli te zgodovinske strukture. Ker gre za enega redkih primerov sodobnih intervencij na obrambni strukturi v slovenskem prostoru in glede na številne ostaline obzidij v slovenskih mestih, ki vsebujejo potenciale za programske in oblikovne dopolnitve, je omemba projekta v Kranju še toliko bolj pomembna. Na pomenski ravni lahko primer vzporejamo z ljubljansko Vegovo ulico, ki prav tako poteka na potezi srednjeveškega obzidja, vsebuje poustvarjanje zgodovinske strukture in kot kulturna avenija povezuje pomembne mestne motive.

Pri raziskovanju transformacij omejevalnih struktur v nove oblike je neizogibno omeniti primer **Berlinskega zidu**, predvsem zaradi velikega simbolnega pomena, ki ga ima ta struktura v evropski zgodovini, vezan je tako na postavitve zidu, kot na dogodke in preoblikovanja v nove mestne krajine, ki so sledili opustitvi strukture. Na obeh omenjenih ravneh se kažejo podobnosti z ljubljansko Potjo. Tako zid kot žični obroč sta bila represivni strukturi, ki sta mesto izolirali od okolice, poznejša transformacija pa je bila v obeh primerih usmerjena na oblikovanje spominskega obeležja oz. spominske krajine z osrednjim sporočilom osvoboditve izpod okupatorskega ali represivnega režima.

Prva zgodovinska pešpot v ZDA – **Freedom Trail** – je bila urejena v Bostonu, kjer so se zgodili nekateri pomembni mejniki v zgodovini Amerike. Mestne znamenitosti, ki jih pot povezuje, poudarjajo nekatere temeljne vrednote sodobnega sveta, za katere so k širši uveljavitvi prispevali tudi dogodki in gibanja v Bostonu. S kompleksnim izobraževalnim in promocijskim programom se je *Freedom Trail* razvila v zgleden primer učinkovite in privlačne predstavitve mesta in zgodovine. Uspešnost v osnovi zelo enostavne prostorske ureditve je zanimiva za osvetlitev pomena zgodovinskih plasti v mestu z vidika kolektivne identitete, prepoznavnosti mesta in omogočanja 'branja' sodobnega mesta preko povezovanja zgodovinskih plasti.

4.1 PROJEKT 3 STOLPI V KRANJU

4.1.1 Zgodovinski kontekst kranjskega srednjeveškega obzidja

Mesto Kranj se je razvilo na izjemni strateški legi, reliefnem pomolu nad sotočjem dveh rek, Kokre na vzhodni in Save na zahodni strani. Začetki poselitve na tem območju segajo v starejšo železno dobo, večja utrdbena naselbina pa je nastala v pozni antiki. Tlorisna podoba mestnega jedra, kot ga poznamo danes, se je izoblikovala v drugi polovici 15. stol. in je v osnovnih potezah ostala večinoma nespremenjena. Na vzhodni strani pomola je strm kanjon Kokre naselju nudil naravno zaščito, ki je bila z izgradnjo obzidja še okrepljena. Na položnejši zahodni strani in na skoraj povsem ravni severni strani je bilo obzidje za obrambo mesta še toliko bolj pomembno, zato ga je na zunanji strani obdajal tudi obrambni jarek. Utrjena linija je bila od antike do obdobja turških vpadov v 15. stol. dograjena v močno obzidje z nizom obrambnih stolpov (Avguštin, 1999; Ciglencečki, 2012).

Slika 19: Merianova upodobitev Kranja, 1649: Grad Khislstein: A; Škrlovec: prvi obrambni stolp levo od gradu; območje Pungerta: na skrajnem desnem robu obzidja nad kanjonom Kokre (Wikimedia, 2016).

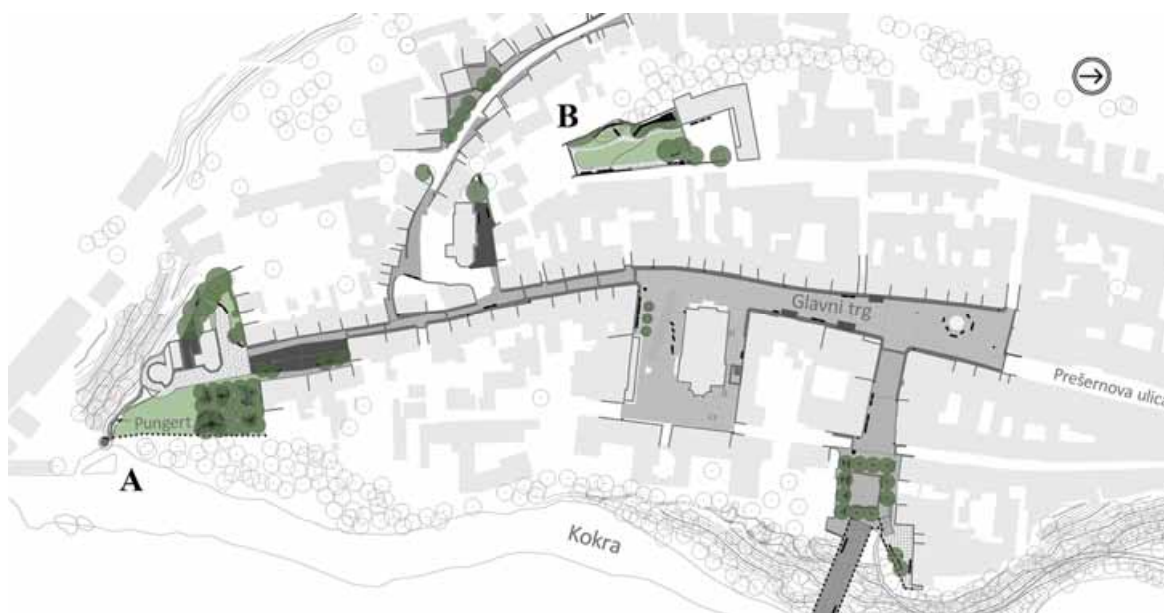
Kranjsko mestno obzidje je do danes izgubilo mogočno podobo. Poteza je sicer še razvidna, kot grajeni rob na nekaj odsekih zamejuje staro mestno jedro, vendar je veliko nižja od izvirne strukture. Od številnih obrambnih stolpov na obzidju je le nekaj delno ohranjenih. Nedavno sta bila dva rekonstruirana. Stolp na Pungertu, ki se nahaja na južnem robu in stolp Škrlovec na sredini zahodnega mestnega roba. Ob gradu Khislstein¹⁷, ki je naslonjen na obzidje, del tega je dobro viden na grajskem in Vovkovem vrtu, je s

¹⁷ Sedanje grajsko poslopje je na osnovi predhodnih zgradb nastajalo od 15. do 19. stol. Danes so v gradu prostori Gorenjskega muzeja.

povezovanjem mestnih kulturnih vsebin in izgradnjo letnega prizorišča (2011) začela nastajati kulturna četrt.

4.1.2 Projekt 3 stolpi v okviru prenove odprtih površin kranjskega mestnega jedra

Ob prenovi odprtih površin v zgodovinskem jedru Kranja, ki je potekala v letih 2009–2011, je bila pozornost usmerjena tudi na mestni srednjeveški obrambni sistem. Obzidje in obrambni stolpi so bili prepoznani kot ena pomembnejših zgodovinskih prvin mesta in tudi neizkoriščen prostorski potencial. S projektom, imenovanim '3 stolpi' je Mestna občina Kranj načrtala prostorsko in programsko preureditev dveh delno ohranjenih obrambnih stolpov in lokacijo porušenega stolpa v odprte javne površine. Dolgoročno pa naj bi obzidje kot linearna fizična struktura postalo povezovalni element kulturno-prireditvene četrti, v katero bodo vključene javne odprte površine s kulturnim programom, zgodovinsko pomembni objekti in kulturne ustanove. V okviru projekta '3 stolpi' sta bili realizirani dve ureditvi zunanjih površin: območje Pungerta na skrajnem južnem delu starega mestnega jedra in Vovkov vrt ob gradu Khislstein. Kot tretji stolp je bil rekonstruiran stolp Škrlovec in v njem urejena galerijski prostor ter večnamenska dvorana (LUZ, 2009).

Slika 20: Tloris Kranja z označenimi odprtimi površinami, prenovljenimi v letih 2009–2011 (LUZ, 2016): (A) Pungert, (B) vrt ob gradu Khislstein.

Ponazoritev nekdanje lokacije obrambnega stolpa na Pungertu je bila mogoča le s posegom v praznino kanjona, saj se je kamnita osnova, na kateri je stal stolp, odkrila v kanjon. Na mesto nekdanjega stolpa je umeščena ploščad, ki z obliko kroga povzema tlorisni obris, z nosilnimi elementi pa stožičasto streho stolpa. V navezavi na rekonstruirani obrambni stolp, ki stoji nedaleč stran, je vzpostavljen kontrastni motiv, ki sledi enotni izhodiščni obliki. Ob izteku odprtih površin mestnega jedra na južni strani predstavlja razgledna ploščad doživljajski zaključek, od koder se odpre panoramski razgled na širšo okolico ter na sotočje Kokre in Save v globini tik pod razglediščem. Na širšem območju Pungerta so bile odprte površine urejene z upoštevanjem zgodovinskega značaja prostora in objektov – rekonstruiranega obrambnega stolpa in manjše cerkve. Prenovljeno je bilo tudi otroško

igrišče z namestitvijo novih igral, ki po materialih in oblikah ne izstopajo, saj se deloma navezujejo na okoliški kontekst (LUZ, 2009).

Slika 21 (levo): Pungert z razgledno ploščadjo, obrambnim stolpom in cerkvijo

Slika 22 (desno): Razgledna ploščad na mestu nekdanjega obrambnega stolpa

Izhodišče za ureditev Vovkovega vrta pri gradu Khislstein temelji na spoštovanju linije obzidja. Glavni motiv v prostoru je preoblikovani obrambni stolp, katerega spodnji zidani del je ohranjen, vanj pa je postavljen perforirani kovinski 'plašč' v obliki polovice valja, ki povzema prvotni volumen stolpa. Razlika med materiali jasno loči ostalino od novo dodanega elementa. Vodilna ideja pri posegu v stolp je bila ureditev manjšega prizorišča za kulturne prireditve na prostem. Kovinsko ozadje ob prireditvah ustvarja nevtralno kuliso, peščena ploščad s polkrožnimi sedišči pred stolpom pa je namenjena publiki. Površina med gradom in stolpom je odprta parkovna ploskev s peščenimi potmi in klopmi. Na robu obzidja se dviga zaobljena brežina, s katere se odpira razgled proti zahodu. Od tukaj je viden novi del Kranja, ki se je razširil ob reki Savi in preko nje, ter razgibano hribovje v ozadju (LUZ, 2009).

Slika 23: Prizoriščni prostor pred preoblikovanim obrambnim stolpom na Vovkovem vrtu (LUZ, 2009)

Slika 24: Ureditev ob liniji obzidja pri gradu Khislstein

Sklepna ugotovitev pri opisanih ureditvah v Kranju je, da so bile pri prenovi javnih površin zabrisane sledi in ostaline iz preteklosti prepoznane kot pomembna osnova za oblikovanje novih ureditev. Določene zgodovinske strukture so preko sodobnih oblikovalskih rešitev ponovno razvidne ali bolj poudarjene glede na stanje pred prenovi. Sedaj so del urejenih in programsko definiranih odprtih površin in znotraj teh predstavljajo izstopajoče motive, v zahodno veduto mesta pa so se povrnil nekateri značilni poudarki (LUZ, 2009). V kolikor bo prišlo do uresnitve ideje o fizični povezavi med prostori in kulturnimi vsebinami, ki se navezujejo na mestno obzidje, bo s tem nastala kompleksna celota in eden od prepoznavnih mestnih motivov.

4.2 BERLINSKI ZID (NEMČIJA)

“Če nekaterih delov ne bomo ohranili, kmalu nihče ne bo verjel, da so ga res zgradili sredi velemeda.”
Volker Hassemer¹⁸

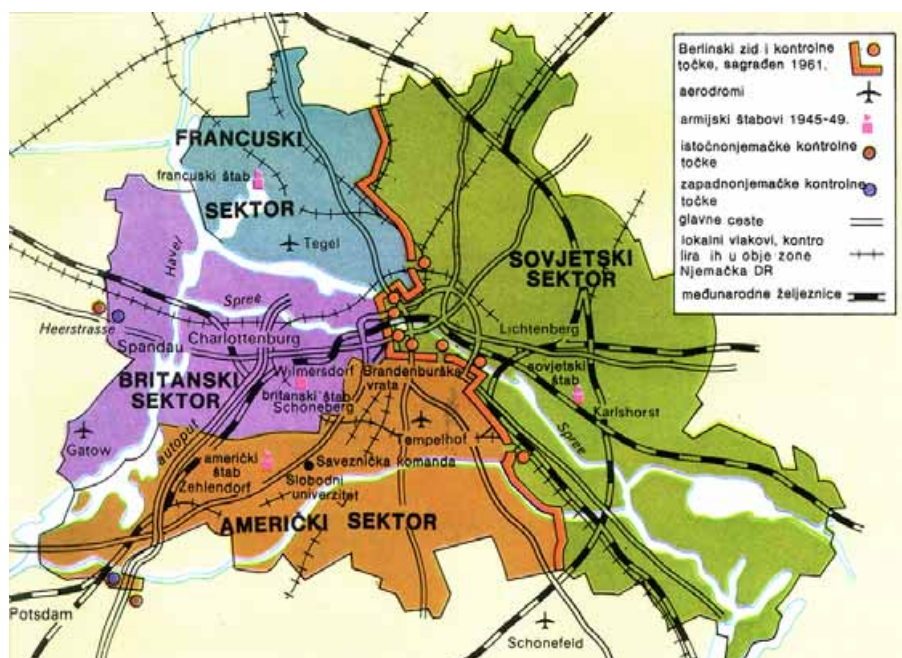
Berlinski zid je v raziskavo vključen zaradi močnega pomenskega in simbolnega sporočila, ki ga ima v evropskem kulturnem prostoru. Je ena najbolj prepoznavnih podob iz obdobja hladne vojne in v sodobno zgodovino zapisan kot ena največjih in najbolj represivnih ločnic. Funkcija zidu kot fizične prepreke je trajala skoraj 30 let in postala simbol

¹⁸ Volker Hassemer, nemški politik, v devetdesetih letih senator v berlinskem uradu za razvoj mesta in varstvo okolja. Izjava iz leta 1995 ob utemeljitvi, zakaj ohraniti dele Berlinskega zidu kot spomenike preteklosti. Pomensko lahko izjavo uporabimo tudi v povezavi z ureditvijo Poti v Ljubljani. (Cit. povz. po članku: *Zid, (skoraj) četrto stoletje pozneje*, Koghee, 2013.)

razdelitve Nemčije po 2. svetovni vojni. Zid je bil del tako imenovane 'železne zaves' ¹⁹, ki je Evropo delila na države vzhodnega in zahodnega bloka. Konec družbenopolitične delitve med evropskimi narodi pa je naznanil prav padec Berlinskega zidu leta 1989. Po opustitvi so deli zidu in območja, ki jih je omejevalna struktura izolirala, postali predmet zanimivih transformacij v javne ureditve in spominska obeležja. V kontekstu raziskave je pomembno tudi dejstvo, da obstajajo očitne podobnosti med Berlinskim zidom in ljubljansko Potjo. Povezave lahko izpeljemo tako na izhodiščno-funkcionalni ravni (izolacija mesta) kot na strukturno-simbolni ravni (spominska ureditev kot obeležje represivne strukture in določenega zgodovinskega obdobja) (Jujić, 2005).

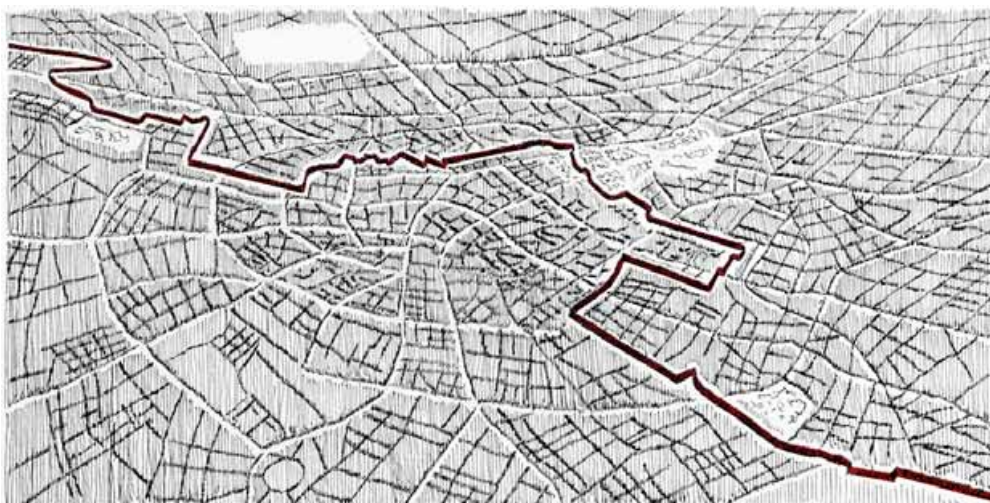
4.2.1 Povojna razdelitev Nemčije in postavitve Berlinskega zidu

V 2. svetovni vojni poražena nemška država je bila razdeljena na vzhodno in zahodno republiko. Nadzor nad Zahodno Nemčijo (Zvezna republika Nemčija – BRD) so prevzele zavezniške sile (Anglija, Francija in ZDA), Vzhodna Nemčija (Nemška demokratična republika – DDR) pa je pripadla nadzoru takratne Sovjetske zveze. Po načelu razdelitve celotne države je bilo glavno mesto Berlin prav tako razdeljeno na vzhodni in zahodni del, čeprav je bilo geografsko znotraj Nemške demokratične republike. Zahodni Berlin je z Zvezno republiko Nemčijo povezovalo nekaj močno nadziranih cestnih in zračnih koridorjev (Oxfordova enciklopedija zgodovine, 1993; Rose, 2005).

Slika 25: Povojna razdelitev Berlina na sektorje (Atlas ..., 1986)

¹⁹ Ločnica med državami Vzhodne in Zahodne Evrope je potekala v smeri sever-jug, od baltske obale severne Nemčije do meje Italije s takratno Jugoslavijo v Tržaškem zalivu. Močno zastražena linija omejevalnih struktur je preprečevala prehajanje ljudi iz vzhodnih držav z represivnimi političnimi režimi v dežele 'kapitalističnega blagostanja' (Rose, 2005).

Slika 26: Potek ločnice v urbani strukturi Berlina. Staro mestno jedro je pripadalo vzhodnemu delu mesta (leva polovica slike) (Kostof, 1992).

Kot ukrep za preprečevanje številnih prebegov iz vzhoda na zahod (od leta 1945 do 1961 je na zahod prebegnilo okoli 2,5 milijona ljudi) je Nemška demokratična republika 13. avgusta 1961 začela postavljati neprehodno fizično ločnico. Najprej je bila nameščena ograda bodeče žice, nato je bil leta 1965 zgrajen zid iz betonskih zidakov, leta 1974 pa je bila ločnica še utrjena z izgradnjo višjega in debelejšega zidu iz 3,6 m visokih betonskih blokov. Mesto je bilo razdeljeno v dolžini 43 km, skupno je zid obsegal 106 km, saj se je širil tudi ob robu zahodnega dela mesta, ki je bilo na celotnem 155 km dolgem obodu ločeno od okolice. Zidno strukturo je obdajal širok odprt prostor – 'pas smrti' – z ovirami iz bodeče žice in proti vzhodni strani mesta zamejen še z dodatnim zidom. Za nadzor razmejitve so postavili 302 nadzorna stolpa in 20 bunkerjev. Prehod med vzhodnim in zahodnim delom mesta je bil mogoč le na osmih kontrolnih točkah²⁰, ki so bile močno zastražene (tako kot celotna poteza zidu) (Koghee, 2013; Opća enciklopedija, 1981; Oxfordova enciklopedija zgodovine, 1993; Soban, 2011; Mauermuseum, 2014).

Slika 27: Profil Berlinskega zidu – prikaz kompleksnosti omejevalne strukture, ki je bila sestavljena iz devetih elementov (Bundesregierung, 2016).

²⁰ Podobnost kontrolnih točk ob Berlinskem zidu in tistih ob ljubljanskem žičnem obroču med 2. svetovno vojno je velika, kar ni presenetljivo, saj so služile podobnemu namenu (Jankovič Potočnik, 2006).

Slika 28 (levo zgoraj): Izgradnja prvega zidu, 1961 (Bored, 2014)

Slika 29 (desno zgoraj): Pogled na ločnico ob Brandenburških vratih, 1966 (Kostof, 1992)

Slika 30 (levo spodaj): Zid pred Brandenburškimi vrati, postavljen 1974 (fotografija posneta okoli leta 1986) (Appropriate, 2016).

4.2.2 Padec Berlinskega zidu

Proti koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja je Berlinski zid na podlagi družbenopolitičnih sprememb v širši regiji začel izgubljati pomen in 9. novembra 1989 je Nemška demokratična republika sprejela zakon o prostem prehajanju meje. Reakcija meščanov na obeh straneh je bila brez empatije do ločnice. Po začetnem vzhičenju in preskokih preko zidu, za kar ni bilo več treba plačati z življenjem, so z dleti in kladivi začeli še isti dan rušiti zid. Berlinski zid je padel po 28 letih in 91 dneh. Zgodovinar Timothy Garton Ash je dogodke spremljal na mestu samem in zapisal: “Celotna mentalna geografija Berlina se je čez noč spremenila. Kar je bilo na robu, je postalo središče. Berlin je bil spet eno mesto. Seveda je to veljalo za vse kraje na nemško-nemški meji. To se je dogajalo, ker je mnogo ljudi z obeh strani želelo, da je tako” (Ash, 1999: 60). Do konca leta 1990 so večino zidu odstranili, ostalo je le nekaj odsekov. Istega leta sta se Vzhodna in Zahodna Nemčija združili v novo demokratično državo in leto pozneje je Berlin ponovno postal prestolnica skupne države (Ash, 1999; Rose, 2005).

Slika 31: Prebiti Berlinski zid (Rose, 2005)

V letih po združitvi Vzhodne in Zahodne Nemčije je Berlin postal eno največjih gradbišč v Evropi, velikopotezni projekti posodobitve mesta so zavzeli prazna in degradirana območja in večina se je nahajala prav ob trasi 'padlega' zidu. Ruševine zidu so zdrobili in uporabili pri izgradnji novih cest med vzhodnim in zahodnim delom mesta, kar lahko obravnavamo tudi kot 'preobrazbo' s simbolnim pomenom, saj je bila struktura, ki je ločevala, predelana v temelje struktur, ki sedaj povezujejo poprej ločene predele. Da ni prišlo do popolne odstranitve zidu, imajo zasluge tako meščani Berlina kot tudi mestna uprava, ki je upoštevala pobude, da bi dele zidu, ki so še stali, ohranili kot spomin na ločeno mesto in razdelitev države. K temu je prispevalo tudi veliko zanimanje obiskovalcev mesta, ki so si v prvi vrsti želeli ogledati znameniti Berlinski zid. Mesto in zid sta postala tako rekoč sinonima (Koghee, 2013). Fotograf Brian Rose, ki je razmejitveno strukturo med Vzhodno in Zahodno Evropo periodično fotografiral od leta 1985 do njenega padca in tudi dogodke, ki so sledili po tem, je v fotografski monografiji *The lost border: the landscape of the Iron Curtain* (Rose, 2005) nazorno opisal, kako je po padcu Berlinski zid postal ena najbolj obiskanih znamenitosti mesta: "Ironično, ena najbolj iskanih turističnih znamenitosti Berlina je postal zid, ki fizično ni več obstajal – razen na nekaterih mestih – a je še vedno zasidran v predstavah ljudi" (Rose, 2005: 13).

4.2.3 Transformacija Berlinskega zidu v spominska obeležja in odprte javne površine

Prva uradna odločitev za ohranitev zidu je bila sprejeta že dan pred ponovno združitvijo države: 2. oktobra 1990 so na magistratu Vzhodnega Berlina odsek zidu ob *Bernauer Strasse* razglasili za zgodovinski spomenik. Šlo je za del enega od treh večjih ostankov zidu, ki je postal osrednje spominsko obeležje. Sčasoma so bila v zaščito vključena tudi druga območja in začele so nastajati številne ureditve, ki sedaj tvorijo kompleksno in raznoliko prezentacijo zgodovinske strukture. Pojavne oblike ureditve si sledijo od realističnih rekonstrukcij do sodobno oblikovanih arhitekturnih objektov, parkovnih površin in umetniških intervencij. Osnovno vodilo pri ureditvah je predstavitev informacij o zidu, razmerah v razdeljenem mestu, državi in družbi ter pieteta do žrtev zidu.

Leta 1994 je bil razpisan natečaj za oblikovanje spomenika, posvečenega “spominu na razdeljeno mesto in žrtvam komunistične tiranije”. Izbrani so bili trije drugo nagrajeni predlogi²¹ (prva nagrada ni bila podeljena). Naslednje leto so potrdili, da bo izveden projekt arhitektov Kohlhoff & Kohlhoff. Rešitev je predvidevala integracijo prvotne omejevalne strukture, poudarjene z umetniško intervencijo. Sledila je večletna burna razprava o ustreznosti rešitve. Na koncu je bilo spominsko obeležje 13. avgusta 1998 le postavljeno²². Preprosta, a simbolno domišljena ideja je likovno izčiščena in v kontrastnem razmerju do obstoječega zidu. Odsek originalnega zidu v dolžini 70 m s pripadajočim 'pasom smrti', nadzornim stolpom in dodatnim zidom na vzhodni strani je vklenjen med dva 7 metrov visoka in prečno postavljena zidova, ki segata preko celotne širine represivne strukture tudi v okoliški prostor. Prvotna ločnica iz sivega betona je 'ujeta' v sodobno zamejitev, ki jo 'nadvlada' z višino in s kovinskim leskom površine, na kateri je tudi spominski zapis. Ta del 'pasu smrti', ki je ohranjen v originalni podobi, je tako izoliran od sodobnega mesta, vanj je možen le pogled skozi ozke reže nižjega, vzhodnega zidu (Berliner Mauer, 2014; Jujić, 2005).

Slika 32 (levo): Spominsko obeležje ob *Bernauer Strasse*, postavljeno leta 1998 (Rose, 2005).

Slika 33 (desno): Zamejitev represivne ločnice s sodobno intervencijo (Berliner Mauer, 2014)

Drugod po mestu so dele obzidja in spremljajoče objekte v veliki meri odstranili. Da bi ohranili še zadnje ostanke, je bil leta 2006 izdelan “generalni načrt za ohranitev spomina na Berlinski zid²³” (Berliner Mauer, 2014). V načrtu je območje spominskega kompleksa ob *Bernauer Strasse* uradno definirano kot osrednji komemorativni prostor (del tega je tudi zgoraj opisani spomenik). Ob najdaljšem zveznem odseku trase je načrt predvideval razširitve in programske dopolnitve. Izvedene so bile v letih 2008–2014, kompleks ob *Bernauer Strasse* pa so razširili v območje 'pasu smrti'. Urejen je obsežen muzej oz. razstava na prostem, ki jo lahko opredelimo tudi kot novo spominsko krajino mesta²⁴. Ureditev sestavljajo štirje tematski sklopi: A) zid in 'pas smrti', B) razdejanje mesta, C) izgradnja zidu in D) vsakodnevno življenje ob zidu.

²¹ Avtorji predlogov: Bühren in Schulz, Winkler in Thiel, Kohlhoff & Kohlhoff (Berliner Mauer, 2014).

²² Natanko 37 let po začetku gradnje zidu.

²³ *Gesamtkonzept zur Erinnerung an die Berliner Mauer* (Berliner Mauer, 2014).

²⁴ Ureditve so načrtovali v birojih *Sinai* in *ON Architecture*.

Slika 34: Tematski sklopi spominske krajine ob *Bernauer Strasse* (Berliner Mauer, 2014)

Vsak sklop vsebuje elemente, ki se navezujejo na posamezno temo, vseskozi pa so prisotne informativne vsebine, ki so prikazane analitično in spodbujajo kreativno udeležbo uporabnikov. Na mestih, kjer so zid že odstranili, je sedaj potek označen z enako visoko, vendar prehodno strukturo kovinskih palic. Postavili so tudi 'okno spominjanja', namenjeno spominu na žrtve zidu. Območje je prosto dostopno za obiskovalce in odprto brez časovnih omejitev (Berliner Mauer, 2014).

Slika 35 (levo): Označitev trase zidu s strukturo kovinskih palic (Berliner Mauer, 2016)

Slika 36 (desno): Dopolnitev odstranjenih segmentov zidu s strukturo kovinskih palic (Deutschland, 2016)

Ena od novih vsebin, določenih v načrtu, je bila tudi izgradnja centra za obiskovalce. Sodobno stavbo so odprli leta 2009, v njej je informacijsko središče z osnovnimi informacijami o zidu ter o tem, kaj v mestu si je možno ogledati na temo zidu in kje. Tukaj je tudi izhodišče za vodene in skupinske ogledе spomenika. Že pred sprejetjem načrta so ustanovili dokumentacijski center, ki prikazuje zgodovinski pregled dogodkov in vsebin, od obdobja pred izgradnjo zidu do sedanjosti. Del centra je tudi razgledna ploščad, ki se vzpenja nad objektom. S ploščadi se odpira pogled na zid z višine in s tem tudi na območje preko zidu. Dokumentacijski center so odprli ob desetletnici padca zidu (leta 1999) v nekdanji župnijski stavbi. Cerkev, na katero je bila vezana župnija, je po izgradnji zidu ostala v območju 'pasu smrti' in tako postala nedostopna, zato je bila kot 'odvečen' objekt porušena leta 1985. Na istem mestu so ob enajsti obletnici padca zidu (leta 2000) postavili kapelo sprave. Stene nizke in po obliki 'umirjene' stavbe z zaobljenim tlorisom so zgrajene iz ruševin prvotne cerkve in obdane z lesenim fasadnim plaščem. V kapeli štiri dni v tednu poteka maša za žrtve Berlinskega zidu (Berliner Mauer, 2014).

Poleg opisanega osrednjega spominskega kompleksa ob *Bernauer Strasse* so na traso Berlinskega zidu vezane naslednje ureditve in muzejski objekti:

Park ob zidu – *Mauerpark*

Srednje velik mestni park je nastal na trasi zidu in pripadajočem brisanem prostoru, kar je določilo podolgovato obliko parka. Danes je priljubljena zelena površina mladih Berlinčanov, s poudarkom na igri, prostočasnih in športno-rekreativnih vsebinah. Spomin na zid tukaj ni v ospredju, historična struktura je opazna v severnem delu parka, kjer je ohranjen 30 m dolg segment zidu in v celoti prekrit z urbanimi poslikavami oz. grafiti (Germany info, 2014).

Slika 37: Širok pas prostorske ločnice, kjer je bil po padcu zidu urejen mestni park (Prenzlberger, 2016).

Slika 38: Mauerpark, parkovna površina na območju nekdanjega Berlinskega zidu (Wikipedia, 2016).

Galerija vzhodnega dela – *East Side Galley*

Najdaljši ostanek zidu poteka ob ulici *Mühlenstrasse* v dolžini pribl. 1,3 km. Prvotno siv betonski zid je leta 1990 postal najdaljša umetnostna galerija na prostem na svetu. Zidne poslikave na temo svobode so delo 118 umetnikov iz 21 držav in so ena največjih mestnih znamenitosti. Vsako leto si jo ogleda skoraj milijon turistov (Grgič, 2013).

Parlament dreves – *Parlament der Bäume*

Manjša parkovna ureditev je nastala leta 1990 s sporočilom: parlament dreves proti nasilju in vojni. Na dveh ozkih zelenicah je zasajenih 16 dreves, ki so jih posadili predsedniki šestnajstih deželnih vlad združene Nemčije. Območje obdaja umetniška instalacija iz 58 kosov zidu in spominska obeležja z imeni 285 ljudi, ki so bili ubiti ob prečkanju zidu. Poleg pietete do umrlih je poudarjena tudi obveza človeštva do varovanja in ohranjanja narave (Visit Berlin, 2016).

Slika 39: Parlament dreves (Visit Berlin, 2014)

Kontrolna točka Charlie – Checkpoint Charlie

Edina ohranjena kontrolna točka od osmih, ki so omogočale prehod med vzhodnim in zahodnim delom mesta. V nespremenjeni obliki stoji na prvotni lokaciji na ulici *Friedrichstrasse*. Tako kot *East Side Gallery* je tudi *Checkpoint Charlie* ena najbolj obiskanih turističnih znamenitosti Berlina. V neposredni bližini je postavljen sodobni paviljon (Črni zaboj – *Black Box*) z informacijami o zgodovini kontrolne točke Charlie. V večstanovanjski zgradbi ob kontrolni točki pa je že leta 1963 začel nastajati zasebni muzej o Berlinskem zidu. Danes so glavni poudarek muzeja zgodbe ljudi, ki so poskušali prebegniti v zahodni del mesta in nekateri pri tem tudi uspeli (Ilič, 2007; Rose, 2005; Visit Berlin, 2016).

Palača solz - Tränenpalast

Nekdanja postaja podzemne železnice, ki je povezovala Vzhodni in Zahodni Berlin. Mesto, na katerem so se ljudje iz vzhodnega dela poslavljali od tistih, ki so se vračali na zahod. V obdobju razdeljenega Berlina so lahko potovali le prebivalci zahodnega dela, veliki večini prebivalcev vzhodnega dela ni bilo dovoljeno potovati na zahod. Postaja je danes obnovljena; v njej se nahaja stalna razstava, ki prikazuje življenje v razdeljenem mestu (Visit Berlin, 2016).

Tematske poti

- Po trasi nekdanjega Berlinskega zidu v središču mesta poteka 5,7 km dolga pot. Označena je s tlakovci in talnimi napisi ter ohranja prostorsko informacijo o poteku zidu. Povezuje tudi znamenitosti, ki se vsebinsko navezujejo na nekdanj ločeno mesto, in je opremljena s 30 informacijskimi točkami (Visit Berlin, 2016).

Slika 40: Talna označba nekdanje trase Berlinskega zidu (Germany info, 2014)

- Po celotnem obodu zamejitve Zahodnega Berlina je urejena 160 km dolga kolesarka pot. Skozi središče mesta sledi talnim označbam, na preostalih odsekih pa velik delež poti poteka po ohranjenih obhodnih oz. stražnih cestah (Visit Berlin, 2016).

- Dostop do številnih informativnih vsebin, povezanih z Berlinskim zidom, omogoča uporaba 'virtualnega vodiča'. Gre za interaktivno aplikacijo z navigacijo GPS²⁵, preko katere lahko uporabnik na poti ob zidu spremlja fotografsko, filmsko in drugo informativno gradivo, ki se navezuje na določeno lokacijo (Germany info, 2014).

²⁵ *Global position system* (ang.): globalni navigacijski sistem.

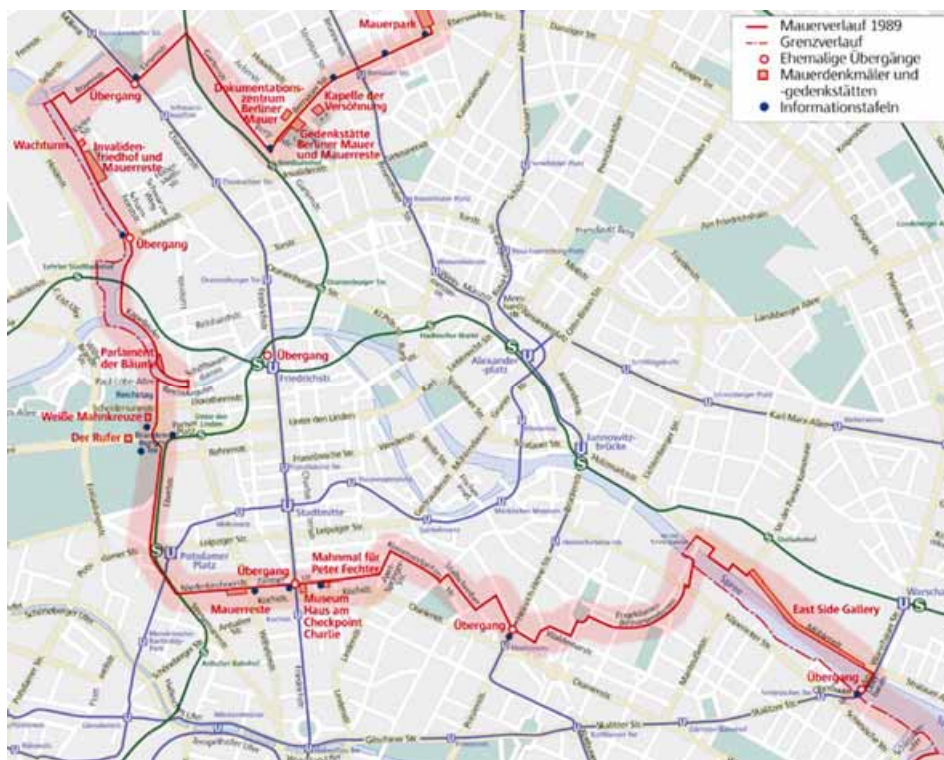
Neposredno na trasi nekdanjega Berlinskega zidu sta urejeni tudi dve obeležji, ki se navezujeta na obdobje 2. svetovne vojne. Predstavljata opomin na nacistični režim in zločine, storjene v imenu tega režima:

Topografija terorja – *Topographie des Terrors*

Razstavni paviljon, postavljen na mestu, kjer se je med 2. svetovno vojno nahajal štab SS (*Schutzstaffel* – varnostni oddelek tretjega rajha). Razstava prikazuje zgodovino 'institucij terorja', ki so se nahajale v neposredni bližini štaba SS, in zločine, ki so bili v njih načrtovani. Zunanji del razstavišča vsebuje tudi daljši segment Berlinskega zidu (Visit Berlin, 2016).

Spomenik žrtvam holokavsta - *Holocaust memorial*

Na širokem območju med Brandenburškimi vrati in Potsdamskim trgom, kjer je včasih potekal zid, je postavljeno spominsko obeležje Judom, ki so bili pobiti med 2. svetovno vojno. Spomenik žrtvam holokavsta je zasnoval arhitekt Peter Eisenman, ki je ustvaril obsežno uniformno ureditev iz 2711 različno visokih kamnitih blokov, razporejenih v pravilno mrežo. Kot prevod tesnobnih in strašljivih občutij holokavsta v prostorsko ureditev – temen in hladen kamniti labirint – ima močno sporočilno vrednost (Visit Berlin, 2016).

Slika 41: Zemljevid središča Berlina z označenimi obeležji ob nekdanji trasi zidu (Stadtplan, 2016)

Z Berlinskim zidom povezani objekti in odprte površine so med najbolj obiskanimi znamenitostmi Berlina. Raznolikost ureditev je zagotovo del privlačnosti, saj lahko obiskovalci 'zgodbo' o zidu in razdeljenem mestu doživljajo na različnih ravneh; faktografsko, umetniško, duhovno in rekreativno. Da je zid velikega pomena tudi za prebivalce Berlina, se je pokazalo ob dogodkih leta 2013, ko so zaradi lažjega dostopa do novih stanovanjskih objektov v okolici *East Side Gallery* in gradnje mostu preko reke Spree začeli odstranjevati 22 m poslikanega zidu. Pojavili so se glasni protesti za ustavitev rušitve in tako so jo v večjem obsegu prekinili²⁶ (Berliner Mauer, 2014; Grgič, 2013).

Glede na druge primere, ki so opisani v raziskavi, se je transformacija Berlinskega zidu zgodila v zelo kratkem časovnem obdobju, saj so bile nekatere lokacije preurejene v spominska obeležja in mestne javne površine le nekaj let po opustitvi omejevalne strukture. Kljub temu, da je bil zid simbol za in asociacija na represivni režim, je bil prepoznan kot pomembna struktura s sporočilno vrednostjo. Odločitev, da se deli zidu ohranijo kot pomnik omejevanja svobode in da bo spomin o tem ostal 'zapisan' tako v prostoru kot v zavesti družbe in vsakega posameznika, je bila močnejša od sprva spontane reakcije, da se neprijetna preteklost izbriše. Hitra dinamika preobrazbe je v veliki meri povezana tudi s tedanjimi razmerami v Berlinu, ki so na prelomu tisočletja narekovale pospešeno modernizacijo in preobrazbo mesta kot celote v glavno mesto združene Nemčije. Proces bi lahko privedel tudi do popolne odstranitve zidu in uporabe novo nastalih prostih površin za urbani razvoj, brez ohranjanja zgodovinske informacije. S tega vidika sta bila takojšnje prepoznavanje vrednosti zidu in razglasitev spomeniške zaščite ključnega pomena za ohranitev. Ob upoštevanju dejstva, da delež ohranjenega zidu obsega manj kot 10 % celote, lahko ugotovimo, da gre pravzaprav za rezultat obeh procesov – varovanja in reurbanizacije. Preko urbanističnega načrtovanja, ki vzpostavlja ravnovesje med razvojnimi in varovalnimi procesi, so se na mestu Berlinskega zidu ohranile odprte površine, na katerih so bila urejena spominska obeležja in druge javne odprte površine.

4.3 FREEDOM TRAIL – BOSTON (ZDA)

Za razliko od drugih primerov, opisanih v raziskavi, *Freedom Trail* ne poteka po trasi omejevalne ali katere druge historične strukture. Umeščena je v cestno mrežo sodobnega mesta in povezuje medsebojno ločene zgodovinske točke. V osnovi fizično nepovezane zgodovinske znamenitosti so se z ureditvijo poti povezale v prepoznavno omrežje, ki je na pomenski ravni podprto z 'zgodbo' o zgodovini mesta, konstituiranju Združenih držav Amerike in vzpostavljanju vrednot sodobne družbe. Pomeni, povezani s posameznimi lokacijami, tvorijo 'poglavja' zgodbe. Predvsem zaradi pomenske vloge temeljnih vrednot svobode in tudi zaradi povezovalne funkcije je *Freedom Trail* smiselno predstaviti v tokratni raziskavi.

²⁶ Kljub temu je bil krajši del zidu ob močnem policijskem varovanju le odstranjen in pozneje po kosih prodan na dražbi (Grgič, 2013).

4.3.1 Zgodovina mesta – izhodišče za nastanek tematske poti Freedom Trail

Boston ima v zgodovini Združenih držav Amerike velik simbolni pomen, saj so se v drugi polovici 18. stol. v tem mestu začeli prvi patriotski boji za svobodo in neodvisnost Amerike od britanskega imperija. Poleg tega se v Bostonu nahajajo kulturna in državljanska obeležja, ki se navezujejo na ključne mejnike ameriške zgodovine zadnjih dveh stoletij in pol, iz katerih so se razvile pomembne družbene spremembe v Ameriki in nekatere temeljne vrednote sodobnega sveta. Nacionalna in kulturna zgodovina je bila osnova za pobudo, ki jo je leta 1951 podal Bill Schofield, takratni urednik in kolumnist časopisa *The Boston Herald Traveler*. Predlagal je ureditev tematske poti ameriške revolucije, ki bo namenjena meščanom in obiskovalcem pri odkrivanju zgodovinskih znamenitosti mesta. Sedem let pozneje, leta 1958, je bila po ulicah Bostona speljana prva zgodovinska pešpot v Ameriki, imenovana *Freedom Trail*²⁷ (Pot svobode) ali *Red Trail* (Rdeča steza).

Štiri kilometre dolga pot povezuje 16 stavb, obeležij in prizorišč v mestu, ki se nanašajo na osebe, družbena gibanja in dogodke kot dele pomembnih zgodovinskih mejnikov:

- Prve naselitve angleških priseljencev na območju Bostona, na osnovi katerih je bilo leta 1630 ustanovljeno mesto, ki je eno najstarejših v ZDA.
- Ameriška revolucija, politični prevrat, ki se je zgodil med leti 1765 in 1783. V tem obdobju je trinajst ameriških kolonij strmoglavilo kolonialno britansko oblast in ustanovilo Združene države Amerike.
- Anglo-ameriška vojna (1812–1815), ki je izbruhnila iz številnih razlogov, med katerimi so bile v ospredju ozemeljske širitve obeh vpletenih strani, trgovske omejitve Anglije in utrjevanje ameriške samostojnosti.
- Ameriška državljanska vojna (1861–1865) med unijo ameriških držav, ki so sledile pobudi predsednika Abrahama Lincolna za odpravo suženjstva in konfederacijo enajstih južnih držav, ki so suženjstvo podpirale.
- Gibanje za odpravo suženjstva, ki je delovalo od druge polovice 18. stol. naprej. Na podlagi zavzemanja za pravice temnopoltih je bil sprejet zakon, ki je razglasil enakost vseh ljudi in s tem napovedal konec suženjstvu v zvezni državi Massachusetts ter pozneje na celotnem območju ZDA.
- Gibanje za razsvetljenstvo, katerega začetki segajo v prvo polovico 18. stol. Na osnovi gibanja so se v ZDA uveljavili družbeni nazor, kot so svoboda posameznika, demokracija in medverska strpnost (The Freedom Trail, 2016; Whitehill, 1968).

²⁷ Trail [tréil]: utrjena pot, steza (Grad, 2004).

4.3.2 Freedom Trail – povezovalni element in znamenitost mesta

Izhodišče poti je v parku *Boston Common* (1)²⁸, ki velja za prvi oz. najstarejši javni park²⁹ v ZDA. Ob parku se nahaja eden markantnejših objektov na poti – stavba parlamenta zvezne države Massachusetts (2). Od izhodišča do zadnjih dveh točk, spomenika *Bunker Hill* (15) in ladje *USS Constitution* (16), poteka sklenjena rdeča linija iz tlakovanih opek, na nekaterih odsekih pa je označena le z rdečo barvo. Po barvi in linearnosti je *Freedom Trail* prepoznaven element na mestnih pločnikih in služi kot vodilo oz. orientacija v prostoru. Material in barva vodilne linije vzpostavljata tudi prepoznavnost omrežja kot celote, saj je najopaznejša skupna lastnost povezanih objektov, da so grajeni iz opečnih zidakov.

Slika 42 (levo): *Freedom Trail*, detajl tlakovanja – linija iz opečnatih tlakovcev (Discover, 2011)

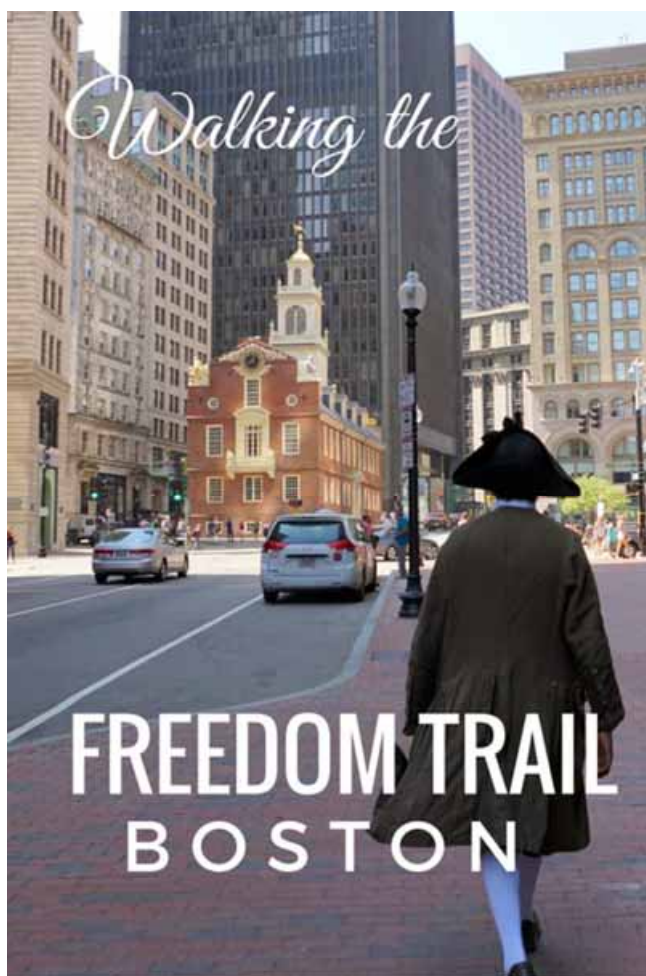
Slika 43 (desno): Talni smerokaz na trasi *Freedom trail* (Ritter, 2014).

Večina objektov, obeležij in prizorišč ob poti se nahaja v ožjem zgodovinskem središču mesta, ki je bilo skozi zadnje stoletje povsem modernizirano. Danes so zgodovinski objekti (stavbe iz 18. in 19. stol.) in odprti prostori (historični parki in pokopališča) v svojem bistveno manjšem merilu izstopajoči elementi sodobnega mesta. Skozi obliko, velikost in material ustvarjajo v odnosu do sodobne arhitekture svojevrsten kontrast in s tem tudi določeno privlačnost.

²⁸ Zaporedne označbe lokacij na karti, ki je prikazana na sliki 45.

²⁹ Območje *Boston Common* je mesto odkupilo leta 1634 in leta 1640 razglasilo za skupen prostor (*common*). Sprva je območje služilo kot vojaško vadbišče in za pašo živine, v 19. stol. pa je bilo preoblikovano v javni park in vključeno v omrežje bostonskih parkov *Emmerald Necklace* (Celebrate, 2016; Whitehill, 1968).

Ob pričevalnosti o nacionalni zgodovini sta kakovost in privlačnost poti *Freedom Trail* tudi v tem, da omogoča drugačno izkušnjo 'branja' mesta. S perspektive pešca odstira zgodovinske plasti znotraj sodobnega mesta, obiskovalca vodi skozi predele, ki jih drugače morda ne bi obiskal. Iz ožjega mestnega središča se usmeri preko reke Charles na severu, kar spet ponudi drugačen pogled in izkušnjo, namreč pogled na isto mesto iz povsem drugačne perspektive, z nasprotnega obrežja, s katerega se odpira pogled na silhueto mestnega središča, obdanega z vodno površino. Znamenitosti ob poti se ne vrstijo v kronološkemu sosledju, zato je možno raziskovanje z vstopom na kateri koli točki ali v obratni smeri od omenjenega izhodišča. Za dodatne informacije o zgodovinskih točkah, *Freedom Trailu* in Bostonu se ob poti nahajata dva centra za obiskovalce.

Slika 44: Zgodovina in sodobnost Bostona. Promocijska fotografija prikazuje 300 let staro stavbo prvega parlamenta zvezne države Massachusetts (*Old State House*), obdano s stavbami sodobnega mesta (The Freedom Trail, 2016).

Slika 45 (levo): Zemljevid mesta Boston z vrisano potjo *Freedom Trail* (The Freedom Trail, 2016)

Slika 46 (desno): Označene mestne znamenitosti, ki jih povezuje *Freedom Trail*: **1)** park – *Boston Common*; **2)** parlament zvezne države Massachusetts – *Massachusetts State House*; **3)** pokopališče – *Granary Burying Ground*; **4)** cerkev – *Park Street Church*; **5)** kapela – *King's Chapel* in pokopališče – *King's Chapel Burying Ground*; **6)** lokacija prve javne šole v Bostonu – *Boston Latin School Site* in spomenik Benjaminu Franklinu – *Benjamin Franklin Statue*; **7)** stavba knjižarne – *Old Corner Bookstore*; **8)** stavba – *Old South Meeting House*; **9)** stavba prvega parlamenta zvezne države – *Old State House*; **10)** prizorišče bostonskega pokola – *Site of Boston Massacre*; **11)** stavba – *Faneuil Hall*; **12)** hiša Paula Revera – *Paul Revere House*; **13)** cerkev – *Old North Church*; **14)** pokopališče – *Copp's Hill Burial Ground*; **15)** spomenik – *Bunker Hill Monument*; **16)** ladja – *USS Constitution*; **A)** center za obiskovalce – *Visitor Center*; **B)** informacijska toča – *Visitor Information* (kartografska osnova: The Freedom Trail, 2016).

Slika 47: Zgodovinske stavbe in obeležja, ki jih povezuje *Freedom Trail* (The Freedom Trail, 2016).

Pot *Freedom Trail* se je s svojim vsebinskim sporočilom sčasoma razvila v državno znamenitost in tako rekoč obvezno doživetje za obiskovalce mesta. K prepoznavnosti poti je pomembno prispevala leta 1964 ustanovljena fundacija *The Freedom Trail Foundation*, ki upravlja s potjo in lokacijami ob poti, skrbi za promocijo in organizira vodene ogleds. 'Sprehod v zgodovino'³⁰ po 'Poti svobode' je kulturna zanimivost, ki letno pritegne preko 3,2 milijona obiskovalcev, tako preko izobraževalnih programov kot turističnih vsebin, in posledično predstavlja za Boston veliko ekonomsko vrednost. Po podatkih fundacije je letni donos, povezan s potjo *Freedom Trail*, skoraj 1 milijarda ameriških dolarjev (vanjo so zajete porabe obiskovalcev in donacije) (The Freedom Trail, 2016). Podatek pomembno vpliva na varovanje dediščine v mestu in vzdrževanje širše infrastrukture javnih mestnih površin. Tako iz finančnega priliva, ki ga ustvarja *Freedom Trail*, vzdržujejo in obnavljajo tudi druge objekte in odprte površine v mestu, ne le tiste, ki so s potjo neposredno povezani. Ob takšnem uspehu Bostona in upravljavcev poti *Freedom Trail* se v ameriškem okolju prepoznavajo visoki standardi upravljanja zgodovinskih poti, kjer primer velja za zgled, kako je možno izkoristiti, promovirati in tudi unovčiti zgodovinske plasti mesta. A poraja se vprašanje, ali je zgodovinske plasti mesta smotrno obravnavati izključno skozi komercialno dobičkonosni kriterij. Vsekakor je smiselno z določeno zgodovinsko strukturo in okoliškim prostorom upravljati tako, da se povrnejo stroški vzdrževanja ali omogoči prostorske in programske izboljšave (Boston, 2016; Jujić, 2005; The Freedom Trail, 2016).

Na podlagi opisanega lahko ugotovimo, da *Freedom Trail* ne izstopa z vidika oblikovanja, saj gre za dokaj preprosto linijsko označbo v tleh. Izstopa predvsem zaradi zgodovinsko-simbolnega in programske-vsebinskega vidika in načina, kako so v mestu in med prebivalci prepoznali potencial zgodovinskih plasti ter ga izkoristili in razvili v 'turistični produkt'. Ob tem je treba dodati, da je uspešnost v veliki meri pogojena z državnim patriotizmom in nacionalno identiteto, ki je v ZDA visoko spoštovana norma ali celo svetinja.

³⁰ *Walk Into History Tour* je naslov vodenih ogledov po poti *Freedom Trail* (The Freedom Trail, 2016).

5 OMEJEVALNE STRUKTURE NA OBMOČJU LJUBLJANE

V Ljubljani so prisotne številne zgodovinske strukture. V različnih pojavnih oblikah so v urbanem prostoru nekatere bolj, druge manj opazne. Kot historične plasti pričajo o razvoju mesta v časovnem razponu dveh tisočletij. Med ostalinami so vidni tudi ostanki treh omejevalnih struktur, ki izvirajo iz časovno ločenih zgodovinskih obdobj: obzidje antičnega mesta Emona iz obdobja rimskega cesarstva (1.–5. stol.), obzidje srednjeveške Ljubljane (13.–18. stol.) in obroč bodeče žice, ki je Ljubljano zamejevala v obdobju 2. svetovne vojne. V nadaljevanju je podan zgodovinski okvir in opis naštetih struktur.

Slika 48: Tri historične omejevalne strukture na območju sodobne Ljubljane:

- A) Obzidje rimske Emone (1.–5. stol.)
- B) Srednjeveško obzidje Ljubljane (13.–18. stol.)
- C) Obroč bodeče žice (1942–1945)

5.1 OBZIDJE RIMSKE EMONE

5.1.1 Antično mesto Emona

Antična Emona se je razvila na geografsko in strateško pomembnem območju, na ožini t. i. ljubljanskih vrat³¹, kjer je bilo križišče prometnih in trgovskih poti. Tukaj je potekala glavna pot med Apeninskim polotokom in Panonijo ter se ločila v smereh proti današnjemu Sisku (*Siscia*), Ptuj (Petovio) in severnim deželam (*Noricum*). Ob kopnih poteh pa je bila pomembna tudi reka kot plovna pot. Začetki nastanka najstarejšega rimskega mesta na ozemlju današnje Slovenije in s tem tudi prve načrtovane urbane strukture segajo v obdobje 1. stol. pr. n. št., ko so bile ob ekspanziji rimskega cesarstva pod Julijem Cezarjem priključene nove province³² na severu in vzhodu. Eden osrednjih elementov rimske kolonizacije na osvojenih ozemljih je bila gradnja mest, ki je sledila enotnemu, standardiziranemu modelu *urbs quadratae*³³. Določala ga je pravilna pravokotna tlorisna zasnova z mogočnim obzidjem na obodu ter notranjo ortogonalno mrežo cest in stavbnih parcel. Domnevno je sprva na mestu Emone stal rimski vojaški tabor – kastrum³⁴. Civilna naselbina – kolonija³⁵ – se je začela razvijati v obdobju t. i. rimskega miru³⁶ po dolgoletnih državljanskih vojnah, ki so se zaključile z zmago Avgusta leta 31 pr. n. št. Z odlokom cesarja Tiberija leta 14 n. št. je bila Emona formalno ustanovljena, tega leta (ali leto pozneje) naj bi cesar mestu daroval obzidje, kar nakazujejo napisi na fragmentih najdenih plošč, ki so jih domnevno postavili nad mestnimi vrati (Gaspari, 2014; Kopriva, 1989; Korošec, 1991; Plesničar-Gec, 1999; Županek, 2014).

5.1.2 Urbanizem Emone

Stoletno obdobje sistematičnih arheoloških raziskav je o Emoni razkrilo veliko podrobnosti, ki skupaj tvorijo precej jasno sliko o videzu in delovanju mesta. Skoraj povsem je definiran urbanizem mesta, ki je za namen te raziskave povzet le v osnovnih značilnostih. Razmeroma ravno območje na levem bregu reke Ljubljanice in v razponu med Grajskim gričem in Šišenskim hribom, je omogočalo izgradnjo naselja v pravilni pravokotni mreži z upoštevanjem točno določenega kompozicijskega načela proporcijskih sistemov. Stranice osnovnega pravokotnika so bile v razmerju 5:6³⁷, notranja členitev ulic

³¹ Ožina med Šišenskim hribom in Grajskim gričem.

³² Benečija z Istro (*Venetia et Histria*), Ilirika – območje srednje Slovenije (*Iliricum*) in Norik – območje proti severu (*Noricum*) (Korošec, 1991).

³³ Kvadratno mesto.

³⁴ Kastrum: utrjena rimska vojaška postojanka (SSKJ, 2002).

³⁵ *Colonia* (lat.): "Samoupravna mestna naselbina rimskih državljanov – kolonistov; mesto z vsemi pravicami, ki jih je podeljeval izključno sam vladar" (Gaspari, 2014: 286).

³⁶ *Pax romana* (lat.): dvestoletno obdobje relativnega miru in minimalnih ozemeljskih ekspanzij (Claridge, 2010).

³⁷ Racionalni proporc emonske osnove je 300 P : 360 P (P ali *passus* [lat.], dvojni korak) (Detoni in Kuret cit. po Plesničar-Gec, 1999).

in insul³⁸ pa je sledila nadaljnji delitvi, ki so jih določali *passusi* – dvojni koraki. Umestitev mestne mreže je bila v 19-stopinjskem odklonu od smeri vzhod-zahod, kar je ustrezalo Vitruvijevim priporočilom v zvezi z osončenostjo in zaščito pred severnimi vetrovi, a je bil ob tem še vedno upoštevan tudi nebesni red – štiri glavne strani neba –, na katere so bili usmerjeni štirje glavni vhodi v mesto. Glavni vhodi so določali dve osrednji mestni osi *cardo* (glavna mestna ulica v smeri sever-jug) in *decumanus maximus* (pravokotna ulica na *cardo m.* v smeri vzhod-zahod). *Decumanus maximus* je bil postavljen skoraj na sredino daljše stranice mesta, *cardo maximus* pa je bil precej zamaknjen proti vzhodu, kar je omogočalo postavitve osrednjega središča v mestu – *foruma*. To potrjuje, da je bilo mesto načrtovano po vzoru ideala (Plesničar-Gec, 1999: 31). Ob križišču glavnih osi³⁹ se je torej nahajal odprt javni prostor – forum, ki je bil upravno, sodno in trgovsko središče mesta s centralno postavljenim svetiščem. Nadalje je bilo mesto preko cestne mreže razdeljeno na 47 stavbnih enot ali insul, v katerih so se nahajale stanovanjske stavbe in številne obrtniške dejavnosti. V insulah, ki so obdajale forum, so bile javne zgradbe, ob južnem obzidju pa se je v eni od insul nahajal upravni sedež visokega državnega funkcionarja. Poleg dosledno načrtovane urbanistične strukture je imela Emona tudi delujočo komunalno opremljenost. Vodo so najprej zajemali iz vodnjakov, v 3. stol. pa je bil zgrajen vodovod z napajanjem v izvirih pri Kamni gorici in pod Grajskim gričem. Deloval je tudi kanalizacijski sistem kloak⁴⁰, preko katerih so se odplake in meteorna voda pod cestno mrežo iztekale v reko. V nekaterih stanovanjskih hišah so bili izdelani tudi sistemi za talno ogrevanje – hipokavsti⁴¹. Z gotovostjo lahko trdimo, da gre za infrastrukturo, ki je bila po zatonu rimskega imperija ponovno vzpostavljena šele po več kot tisočletnem obdobju, prav tako je tudi urbanistično načrtovanje zamrlo za dolgo obdobje in se ponovno začelo prebujati v obdobju renesanse (Gaspari, 2014; Plesničar-Gec, 1999; Jellicoe in sod., 1996).

Slika 49: Rekonstrukcija Emone. Ortogonalna urbana struktura s forumom v središču in obdana z obzidjem (Županek in sod., 2015).

³⁸ *Insula* (lat.): otok (izvorni pomen) v rimskem urbanizmu: stavbna parcela, na vseh štirih straneh obdana z ulicami (Gaspari, 2014).

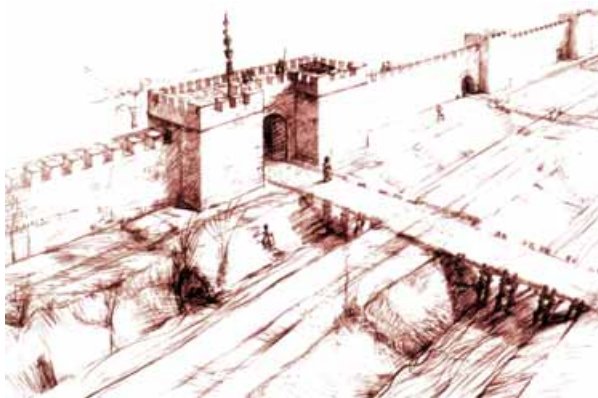
³⁹ Na mestu križišča emonskega *Carda maximusa* in *Decumanusa maximusa* je danes križišče Slovenske ceste in Rimske ulice (Gaspari, 2014: 169).

⁴⁰ *Cloaca* (lat.): zbirni kanal za odvajanje odplak (Gaspari, 2014).

⁴¹ Hipokavst je termin za kopalnico ali stanovanjsko sobo s talnim ogrevanjem, tudi ogrevalni sistem za talno ogrevanje prostorov s toplim zrakom (Gaspari, 2014; SSKJ, 2002).

5.1.3 Emonsko obzidje

Strogo določena podoba rimskih kolonij, pri katerih je bilo obzidje eden pomembnejših elementov, je izražala vzvišenost imperija z veliko močjo in inženirskimi sposobnostmi. Tako je že navzven zbujala strahospoštovanje in nepremagljivost. Obzidja so gradili na začetku urbanizacije in njihov potek je določil ritual, s katerim je bil po mitološkem izročilu zgrajen tudi Rim: dva vprežena bela vola sta s plugom zaorala prvo brazdo v pravokotni liniji, ki je postala meja bodočega mesta (Županek, 2014).

Slika 50 (levo zgoraj): Glavna južna vrata v emonskem obzidju. Rekonstrukcija, različica 1: s streho pokrito obzidje (Županek in sod., 2015).

Slika 51 (desno zgoraj): Notranja stran emonskega obzidja. Rekonstrukcija, različica 1: s streho pokrito obzidje (Županek in sod., 2015).

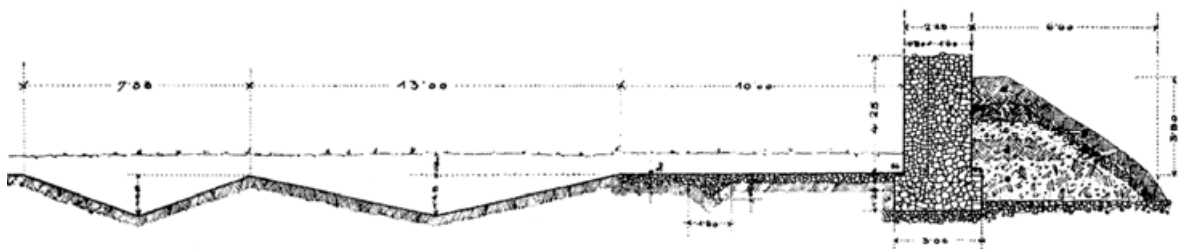
Slika 52 (levo spodaj): Glavna severna vrata v emonskem obzidju. Rekonstrukcija, različica 2: obzidje brez strehe (Županek in sod., 2015).

Obzidje, ki je obdajalo Emono, je merilo približno 522 x 435 metrov, domnevno je bilo visoko od 6 do 8 m in široko 2,4 m, s pohodno ploščadjo na vrhu, ki je bila obdana s cinami⁴² ali pokrita s streho. Vsa štiri glavna mestna vrata so bila zavarovana s po dvema obrambnima stolpoma. Najverjetneje je bilo vseh stolpov 28. Postavljeni so bili na vseh štirih vogalih⁴³ obzidja in v enotnih razmikih razporejeni po vseh stranicah (Gaspari, 2014: 167). V oseh stranskih ulic je skozi obzidje vodilo tudi nekaj manjših stranskih vrat, ta so v nemirnih časih 3. in 4. stol. zazidali. Na zunanji strani obzidja je bila utrjena obhodna pot za stražo – berma. Ob severni, zahodni in južni stranici sta bermi sledila še dva obrambna jarka, ki ju je napajala voda iz izvirov pod Šišenskim hribom, iztekala pa sta se v Ljubljano na vzhodu. Na vzhodni strani je jarek obdajal le območje pred mestnimi vrati. Do mestnih vrat so preko jarkov vodili leseni mostovi, na notranjo stran pa so vratno

⁴² Cina: kamnitni nadzidek, zobec na vrhu stolpa ali trdnjavskega obzidja (SSKJ, 2002).

⁴³ Vogalni stolpi so bili okrogli s pravokotnimi osnovami, ostali stolpi so bili v celoti pravokotni.

odprtino podaljšali z dvema opornima zidovoma – kontraforjema, ki sta služila za oporo stolpov in obokanega hodnika v vratih. Kot posebno značilnost emonske utrdbe Plesničar-Gec omenja notranji nasip, ki je bil naslonjen na obzidje predvsem na severni in južni strani in ga tako še dodatno ojačal ter omogočal dostop na visoko pohodno ploščad (Plesničar-Gec, 1999).

Slika 53: Prerez emonske utrdbene strukture na južnem delu: dvojni obrambni jarek, berma, obzidje in nasip na notranji strani obzidja. Interpretirano na podlagi arheoloških izkopavanj leta 1913 (Gaspari, 2014).

V 3. stol. so Emono prvič opustošili in po tem tudi obnovili. Skozi 4. stol. in v začetku 5. stol. je doživela svoj zadnji višek z izgradnjo zgodnjekrščanskega centra, a je bil ta kmalu uničen. Verjetno že pred letom 452, ko so Huni na pohodu proti Rimu mesto skoraj do tal porušili. Arheološke raziskave sicer potrjujejo občasno prisotnost skromnih bivališč v 6. stol., vendar je bilo mesto sčasoma povsem opuščeno. Pri izgradnji novih zaselkov, ki so začeli nastajati v okolici, so bile ruševine Emone lahko dostopen vir gradbenega materiala, masivno obzidje pa se je kljub temu na nekaj mestih ohranilo vse do danes. Najobsežnejši del je južna stranica, ki z dolžino prek 300 m v evropskem prostoru izven Italije predstavlja najdaljši ostanek mestnega obzidja iz obdobja antičnega Rima (Guštin, 2012; Savnik in sod., 1971).

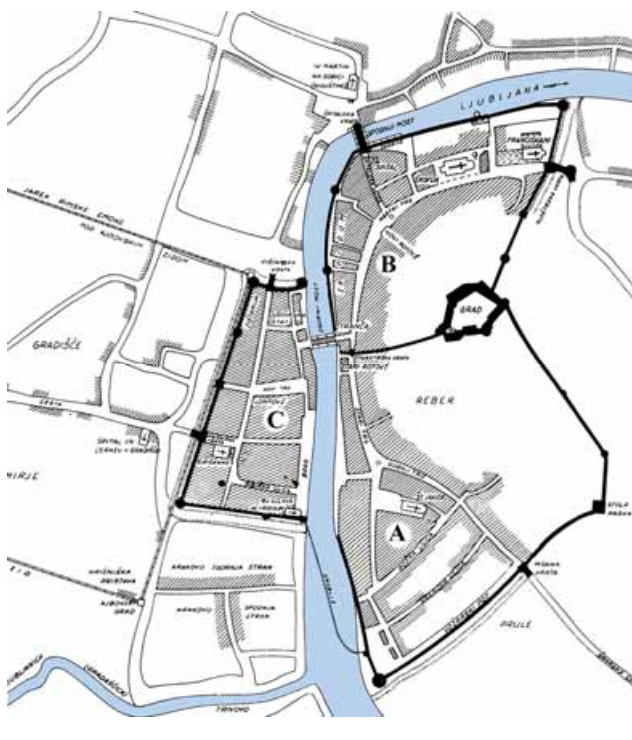
5.2 OBZIDJE SREDNJEVEŠKE LJUBLJANE

5.2.1 Srednjeveška Ljubljana

Do ponovne kompleksnejše urbane aglomeracije na območju današnje Ljubljane je po uničenju Emone v 5. stol. preteklo kar nekaj stoletij. Po kratkotrajni vzhodnogotski zasedbi so ta prostor prešli Langobardi, ki so se nato trajno naselili na območju današnje severovzhodne Italije. Ljubljansko kotlino, ki je ponovno postala prometno in strateško pomembna, so ob koncu 6. stol. začeli naseljevati slovanski prišleki izza Karpatov in obbaltskega prostora. Skupaj z avtohtonimi prebivalci so postavili selišča izven meja porušenega antičnega mesta, osrednje naselbinsko jedro je začelo nastajati pod Grajskim gričem in v tesni navezavi na reko. Iz naselbinskih jeder so se izoblikovali trije trgi: Stari trg, Mestni trg in Novi trg. Za najstarejši del Ljubljane velja Stari trg, ki je obsegal območje med Trančo in razširjenim delom Gornjega trga⁴⁴, pozneje sta nastala Mestni trg

⁴⁴ Na Gornjem trgu je ohranjen najstarejši poselitveni vzorec – razporeditev hiš in parcel – v mestu.

med Trančo in današnjim Krekovim trgom ter Novi trg na levem bregu Ljubljanice, ki se je razširil do vzhodnega dela emonskega obzidja. Trije trgi so sčasoma zrasli v eno mesto, a so bili še dolgo časa med seboj fizično ločeni z obzidjem, ki je obdajalo vsak del posebej. V pisnih virih je ime mesta v nemški obliki *Laubah* prvič omenjeno leta 1144, slovensko-romanska oblika *Luwigana* pa leta 1146. To je bilo obdobje, ko je na tem območju zavladovala koroška plemiška rodbina Spanheim. Utrdbo na Grajskem griču, ki so jo sčasoma dogradili v grajsko poslopje, so uporabili kot sedež deželnega kneza. Leta 1246 je Ljubljana z razglasom koroškega vojvode Bernarda Španhajmskega postala središče gospostva na Kranjskem z vsemi tedaj veljavnimi pravicami in obveznostmi srednjeveškega deželnega mesta⁴⁵. Pomemben mestotvorni dejavnik tistega časa je bila tudi nastanitev redovnikov in gradnja samostanskih kompleksov s cerkvami. V 13. stol. so na Novem trgu območje pridobili redovniki nemškega viteškega reda – križevniki, na severovzhodnem robu Mestnega trga – frančiškani in ob njih benediktinci, na starem trgu pa je bila prva cerkev⁴⁶ postavljena v 14. stol. Obdobje rodbine Spanheim se je zaključilo v drugi polovici 13. stol., za kratko obdobje je Ljubljano zavzel češki kralj Otokar II., ki ga je leta 1278 premagal Rudolf I. Habsburški. S tem je Ljubljana postala del habsburških dednih dežel. Vladanje Habsburžanov in pozneje avsto-ogrske monarhije je na tem območju, z izjemo krajšega obdobja Napoleonovih Ilirskih provinc v začetku 19. stol.⁴⁷, trajalo do konca 1. svetovne vojne leta 1918 (Jankovič Potočnik, 2008; Korošec, 1991; Opća enciklopedija 1981; Stopar, 1998).

Slika 54: Tloris srednjeveške Ljubljane, trojnega mesta (16. in 17. stol.): (A) Stari trg, (B) Mestni trg, (C) Novi trg (Korošec, 1991).

⁴⁵ "Podeljene pravice so veljale Mestnemu trgu – Mestu, kajti samo to je v celoti izpolnjevalo pogoje, ki so jih take pravice in privilegiji zahtevali" (Korošec, 1991).

⁴⁶ Cerkva sv. Jakoba.

⁴⁷ Obdobje med 1809 in 1813.

5.2.2 Obzidje srednjeveške Ljubljane

Obzidje je bilo eden pomembnejših elementov srednjeveškega mesta, ne le zaradi zagotavljanja varnosti, temveč tudi zaradi nadzora nad ljudmi in pobiranja mitnin ali carin na trgovsko blago. Ljubljana kot središče gospostva ter pomembno trgovsko in obrtniško mesto je torej potrebovala tudi obzidje. Prva omemba srednjeveške Ljubljane z obzidjem je datirana v leto 1243 z zapisom: “...in Laibaco intra murum civitatis”⁴⁸ (Stopar, 1998: 168). Iz tega sledi, da je Ljubljana prvo mesto na ozemlju današnje Slovenije, ki je dobilo obzidje v času romanske dobe⁴⁹ (Stopar, 1998: 168).

Arheološke raziskave potrjujejo, da je bil sprva obzidan Mestni trg skupaj z osrednjim utrdbenim objektom nad mestom – grajsko stavbo. Obzidje se je od gradu po pobočju Grajskega griča spuščalo do mesta na dveh straneh. Na severovzhodni strani proti današnjemu Krekovemu trgu⁵⁰ in na zahodni strani do Tranče. Na obeh straneh so v mesto vodila močno zavarovana mestna vrata z obrambnim jarkom pred njimi. Obzidje se je od obeh vrat nadaljevalo do Ljubljanice, ob kateri se je sklenil zaprt obroč. Pozneje sta bila z obzidjem obdana tudi Novi in Stari trg, skupno pa je v mesto vodilo pet vrat. Mestni obrambni sistem so dograjevali in izpopolnjevali⁵¹ od prve omembe v 13. stol. do 16. stol., ko je obzidje dokončno obdalo Stari trg in bilo sklenjeno tudi vzdolž grebena na Grajskem griču. Tako je bil npr. na zahodnem delu Novega trga, kjer so prvotno le obnovili vzhodni segment Emonskega zidu, v 16. stol. dodan še drugi venec obzidja. Izdelali so tudi več načrtov, v katerih je bila predvidena popolna prezidava in razširitev obrambnega sistema z baročnimi zvezdastimi bastijami, vendar teh velikopoteznih predlogov niso uresničili. Ob koncu 17. stol. je začela nevarnost turških vpadov usihati⁵², zaradi česar se je zmanjšala potreba po obrambi mest v širšem srednjeevropskem prostoru. (Jankovič Potočnik, 2008; Korošec, 1991; Stopar, 1998).

Ena najobsežnejših utrdb v mestnem obrambnem sistemu je bila trdnjava oziroma bastija⁵³ na grajskih Šancah⁵⁴, ki je bila zgrajena ob vicedomskemu⁵⁵ stolpu Padav. Nahajala se je nasproti grajske stavbe na jugovzhodnem delu grebena in imela s svojo lego dober pregled nad prometno pomembnim območjem, ki z grajske stavbe ni bilo vidno. Po nekaterih

⁴⁸ ... v Ljubljani znotraj mestnega obzidja (prevod po: Bradač, 1980). Zapisano v darilni listini Bernarda Španhajmskega, ki dovoljuje jurkloštrskemu samostanu v Mestnem trgu postaviti redovno hišo (Korošec, 1991: 26).

⁴⁹ Obdobje v srednjem veku med leti 1000 in 1200 (Opća enciklopedija, 1981)

⁵⁰ Stavbe na zahodnem robu Krekovega trga še danes sledijo potezi srednjeveškega obzidja.

⁵¹ V večini mest na Kranjskem so zaradi naraščajoče nevarnosti, ki so jo predstavljali turški vpadi, ob koncu 15. stol. začeli graditi ali dodatno utrjevati obzidja (Sapač, 2006). Prodiranje Osmanskega cesarstva v Evropo se je začelo v začetku 16. stol. in je trajalo do druge polovice 18. stol.

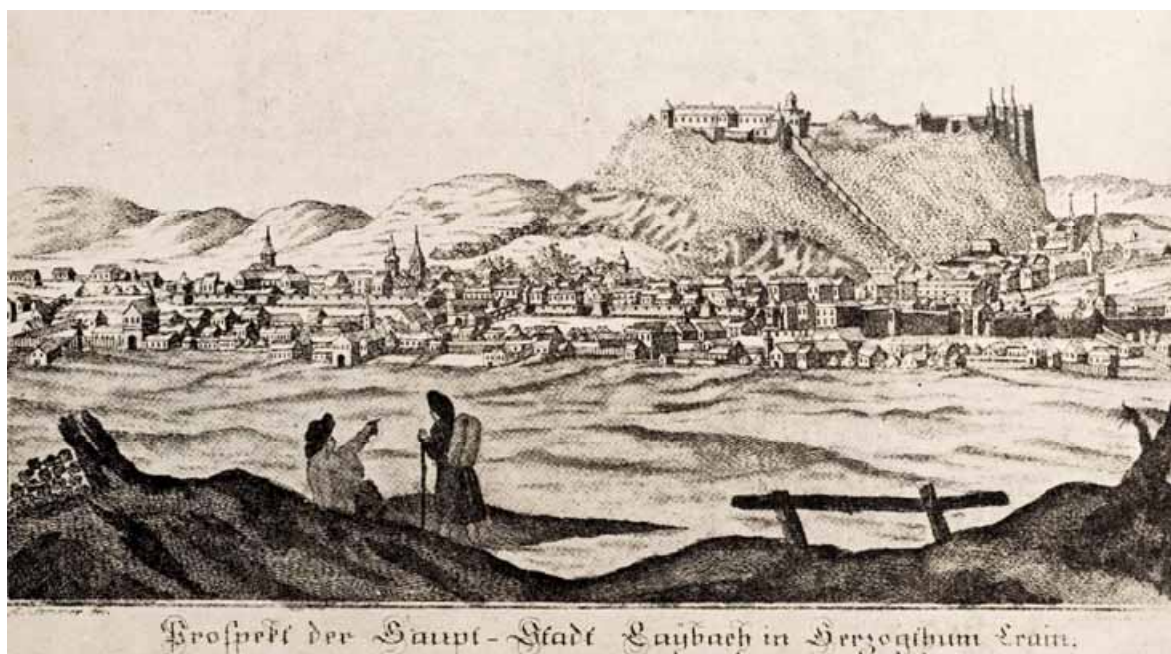
⁵² Prelomnica v zavojevanju evropskega prostora je poraz ob drugem obleganju Dunaja leta 1683. Do končnega umika v 18. stol pa je na Balkanu in v Vzhodni Evropi vojskovanje trajalo še dolgo (Duffy, 1996).

⁵³ Bastija: srednjeveška trdnjava ali utrdba z visokimi stražnimi stolpi (SSKJ, 2002).

⁵⁴ Naziv Šance izhaja iz nemške besede za okop *die Schanze* (Debenjak, 2003). Zemljevid mesta Ljubljane iz leta 1933 je eden redkih primerov, kjer je naziv zabeležen v slovenščini: Na utrdbah (Korošec, 1991).

⁵⁵ Vicedom: upravitelj deželnoknežjega imetja in namestnik deželnega glavarja (Kladnik, 2002; Priročni slovar tujk, 2005).

domnevah, ki se opirajo na upodobitve mestnih vedut, naj bi celo presegala velikost takratnega grajskega poslopja. V zvezi z natančno zgodovino grajskih Šanc je precej neznank, saj podrobnejša zgodovinska dokumentacija o tem območju ne obstaja in lokacija ni bila arheološko raziskana. Tako je opredelitev prostorskega obsega in kronološkega razvoja te obrambne strukture le okvirna, interpretirana na podlagi mestnih zemljevidov iz različnih obdobj. Redke in na nekaterih točkah nasprotujoče si zgodovinske zapise o grajskih Šancah so zbrani v knjigi Ljubljanski grad (Kladnik, 2002). Zapisi potrjujejo, da je bila bastija v lasti in upravljanju mesta (v nasprotju z gradom, ki je bil v lasti deželnega kneza). Zgrajena naj bi bila v drugi polovici 16. stol, kar logično sovпада s podatkom, da je bilo takrat tudi sklenjeno obzidje okoli Starega trga in na grebenu Grajskega griča. Utrdbo na Šancah so najverjetneje porušili v sredini 19. stol., domnevno se je uničenje začelo v letu 1813 med spopadi francoske in avstro-ogrske vojske (Kladnik, 2002; Korošec, 1991).

Slika 55: Veduta Ljubljane, glavnega mesta Vojvodine Kranjske v 1. pol. 18. stol. Na Grajskem griču sta vidni grajska stavba na levi in bastija na Šancah na desni strani (Korošec, 1991).

Proti koncu 18. stol. so vsa obzidja v mestu večinoma porušili in obrambne jarke zasuli, saj so poleg velikih stroškov za vzdrževanje predstavljali oviro za razvoj in širitev mesta. Zanimiv je zapis topografa dežele Kranjske Heinricha Georga Hoffa iz leta 1808, ki navaja točne letnice rušenja petih mestnih vrat (od 1786 do 1792). Uvodoma zapiše, da je mesto dobilo veliko lepši videz po tem, ko so “mestno obzidje, utrdbe, bastije, stolpe in mestna vrata, ki so mesto spreminjala v zapor, podrli in odstranili” (Stopar 1998: 171). Slikovito navede še nekaj drugih težav, ki so jih obzidja povzročala v mestu: slab zrak v obzidanih predelih, kjer so bile ulice blatne in poti temačne; zaradi propadanja zidov je prehajanje skozi mestna vrata predstavljalo življenjsko nevarnost; zožitve v mestnih vratih so povzročale težave v tovarnem prometu s kočijami, saj so se te med vrati zagostile in tako onemogočile prehod za ves dan, v velikih, temačnih Karlovških vratih pa so ob večerih pogosto prežali neprisrčnosti (Stopar 1998).

Od razsežnega utrdbenega mestnega sistema so se do danes ohranili le skromni ostanki, dobro ohranjena je edinole grajska stavba⁵⁶. V obliki 'zidne gmote' so bili ohranjeni temelji utrdbe in deli obzidja na grajskih Šancah, v 30. letih 20. stol. preurejeni in vključeni v širšo parkovno ureditev Grajskega griča. Temeljna linija obzidja, ki je od grajske stavbe potekalo proti Krekovemu trgu je bila izkopana ob gradnji vzpenjače leta 2006, na preostalem obodu je nekaj manjših ostankov vzdanih v stavbe, ki so bile zgrajene neposredno na obzidju, preostalo pa je skrito v plasteh pod mestom.

5.3 ŽIČNI OBROČ OKOLI LJUBLJANE MED 2. SVETOVNO VOJNO

5.3.1 Okupacija Ljubljane, odporniško gibanje in postavitve žičnega obroča

Druga svetovna vojna se je na jugoslovanskih tleh začela 6. aprila 1941 z napadom nemških letal na Beograd. Šest dni pozneje, 12. aprila, je v Ljubljano vkorakala italijanska vojska, saj sta zahodna Slovenija⁵⁷ in večji del Dolenjske sodili v italijansko okupacijsko cono. V Ljubljani so vzpostavili upravo okupiranega slovenskega ozemlja in si podredili dotedanjo banovinsko in mestno upravo ter ostale službe. Navidezno miren prehod mesta pod okupatorsko nadvlado ni trajal dolgo, po nekaj mesecih se je začelo krepiti odporniško gibanje, ki se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo preimenovalo v Osvobodilno fronto⁵⁸ (OF) in si hitro pridobilo množično podporo prebivalstva. Eno najbolj organiziranih odporniških gibanj v Evropi je začelo delovati na celotnem ozemlju Slovenije, do sredine leta 1942⁵⁹ je bilo v Ljubljani politično in vojaško vodstvo odpora, mesto pa je bilo tudi glavna oskrbovalna baza za osrednje ozemlje. Zbirali so oblačila, zdravila in opremo, izvajali diverzantske akcije, tiskali (anti)propagandni material, pristaši OF pa so iz mesta odhajali v narodnoosvobodilno vojsko. Aretacije, množične racije in deportacije v italijanska taborišča niso ustavile povezave med mestom in zaledjem, zato je italijanska vojska posegla po obrambno-represivnem ukrepu, ki predstavlja unikum v obdobju 2. svetovne vojne in tudi v 20. stol. Celotno mesto so spremenili v fizično zaprto območje – ogradili so ga z ograjo bodeče žice⁶⁰. To se je zgodilo v zelo kratkem času, med 22. in 23. februarjem 1942, v nadaljnjih mesecih pa so žični obroč utrdili z dodatnimi žičnimi ovirami in nadzornimi točkami – bunkerji. Prehajanje ljudi iz mesta in v mesto je bilo strogo nadzirano, prehod je bil mogoč le s prepustnico na trinajstih posebej določenih prehodih – blokih, ki so bili postavljeni večinoma na glavnih cestah. Žični obroč ni oslabil

⁵⁶ Grajska stavba je bila skozi zgodovino zaradi poškodb in sprememb namembnosti velikokrat prezidana in razširjena, v zadnjih desetletjih 20. stol in začetku 21. stol. pa temeljito obnovljena in urejena za javni program in kulturne dejavnosti.

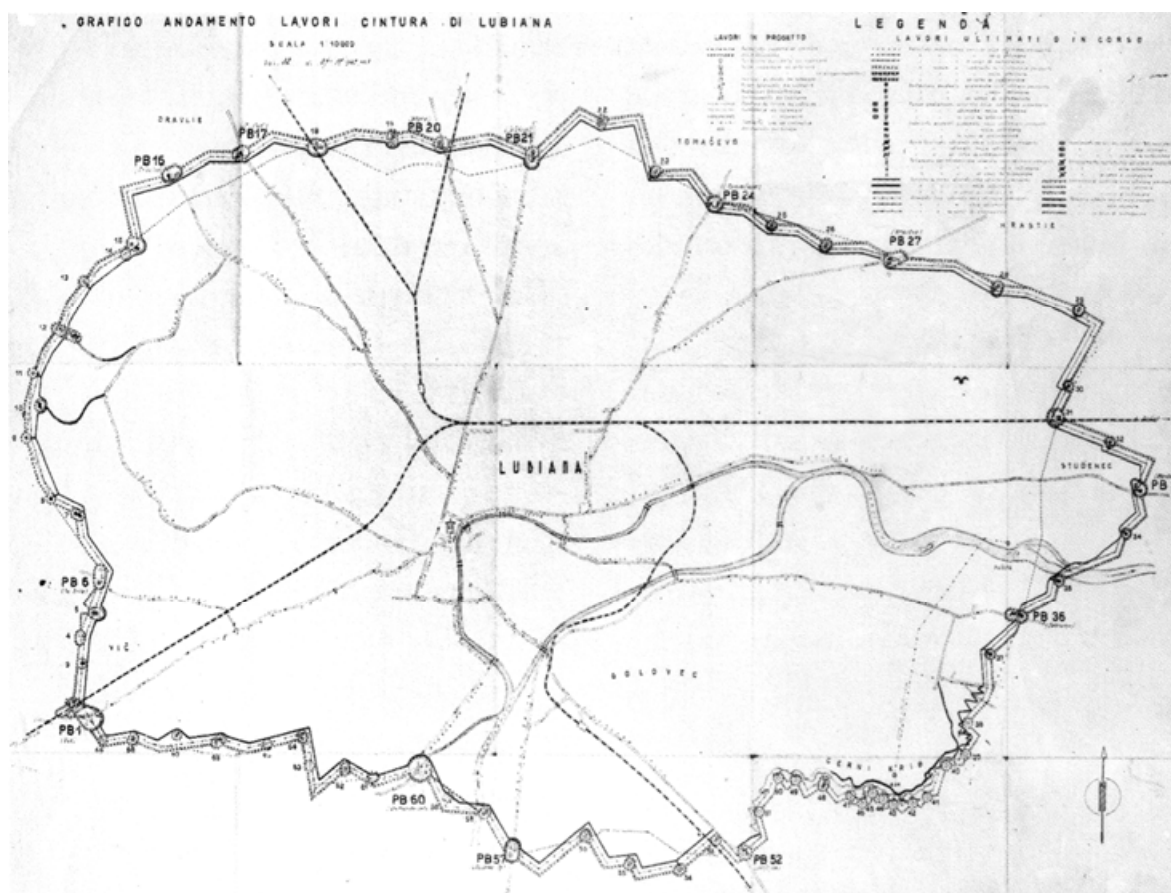
⁵⁷ Italija je že leta 1918 zasedla približno tretjino slovenskega etničnega ozemlja do rapalske meje (Jankovič Potočnik, 2006).

⁵⁸ Odporniško gibanje se je sprva imenovalo Proti-imperialistična fronta (Jankovič Potočnik, 2006).

⁵⁹ Glede na močan odpor slovenskega prebivalstva je Mussolini 19. januarja 1942 ponovno razglasil Ljubljansko pokrajino za območje vojaških operacij (Jankovič Potočnik, 2006).

⁶⁰ Edini poznani primer omejevalne strukture v 20. stol., ki je ob postavitvi enakovredno združevala represivni in obrambni namen (Jankovič Potočnik, 2006).

delovanja OF. V teku leta 1942 so se spopadi s partizanskimi enotami v okolici mesta stopnjevali in tako je okupacijska vojska ob drugih ukrepih⁶¹ začela ponovno utrjevati skoraj 30 km dolg žični obroč. Sprva enojni pas ograje so razširili navzven na 5 do 8 (ali več) metrov s tremi ali štirimi linijami žičnih ovir⁶², visokih 2 m. Na izpostavljenih delih so dodali strelske jarke, v okoliškem prostoru izsekali rastje, utrdili steze za patrolje in namestili reflektorje. Potek so spremenili v ostro lomljeno linijo, ki je bila izbočena na odsekih med posameznimi bunkerji. Na celotnem obodu so bunkerje dogradili, prestavili ali utrdili; skupno število nadzornih objektov se je od prvotnih 53, ki so jih zgradili junija 1942, do konca leta povzpelo na 126. Vključno z večjimi in manjšimi utrdbami, ki so jih zgradili v samem mestu, je bilo teh objektov 206. Vstopne bloke in žični obroč je nadziralo 2500 vojakov, tako so ponekod ob žičnem obroču postavili tudi večja poslopja oziroma postojanke za vojake (Jankovič Potočnik, 2006; Komelj, 2009; Korošec, 1991; Kos, 2006).

Slika 56: Italijanski načrt za žični obroč okoli Ljubljane (Jankovič Potočnik, 2006)

⁶¹ Mesto znotraj žičnega obroča je bilo razdeljeno na 5 sektorjev, ki so bili razmejeni s cestnimi zaporami, kar je omogočalo zatesnitve med racijami in zmanjševalo tveganje za sočasno vstajo celotnega mesta (Jankovič Potočnik, 2006).

⁶² Zanimivi so podatki o materialu, ki so ga porabili za gradnjo, od katerega je bilo seveda največ bodeče žice: 151 ton. Podatki in številne ostale podrobnosti o žičnem obroču okoli Ljubljane so zbrani v knjigi *Utrjena Ljubljana* (Jankovič Potočnik, 2006).

Slika 57 (levo): Postavljanje žične zapore (Kos, 2006)

Slika 58 (desno): Okrepljena zamejitev mesta z dodanimi vrstami bodeče žice (Jankovič Potočnik, 2006)

Slika 59: Kontrolni blok na Šmartinski cesti (Jankovič Potočnik, 2006)

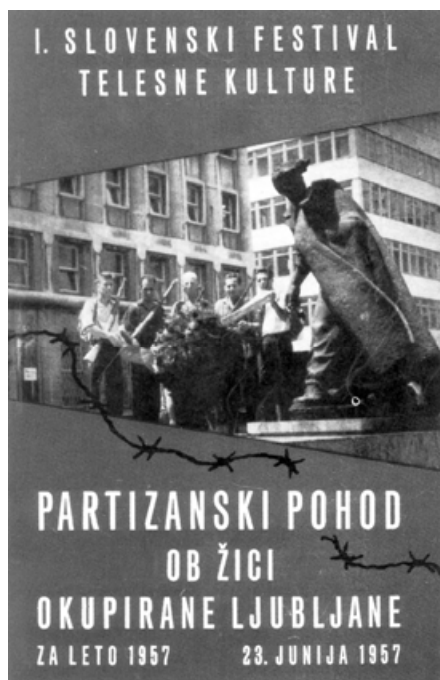
Obsežno utrjevanje italijanske vojske v mestu in zapora, s katero so mesto obdali, je bila med drugim tudi posledica pričakovanega napada narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov na mesto ter sočasne vstaje prebivalstva v mestu. Do sočasnega napada in vstaje ni prišlo, so pa ves čas italijanske okupacije v mestu potekale aktivnosti osvobodilnega boja, s katerimi so bili povezani tudi nezakoniti prehodi skozi žični obroč. Kurirji so s ponarejenimi prepustnicami prehajali skozi kontrolne bloke. Kmetje so v mesto dostavljali orožje in drugo blago, skrito na vozovih s senom ali poljščinami. Tiskovine so mlekarice tihotapile v posodah za mleko. Nekatere italijanske vojake na kontrolnih blokih je bilo mogoče podkupiti ali zamotiti, da so 'prezrli' kakšnega posameznika. Pomembna in dokaj varna povezava je bila železnica, ki so jo uporabljali za prevoz najrazličnejšega blaga, skritega v vagonih s ponarejenimi tovornimi listi, organizatorji odpora pa so potovali v mesto ali iz njega pod krinko železniškega osebja. Iznajdljivost je bila prisotna tudi pri prehajanju žičnega obroča, ki se je odvijalo večinoma pozno zvečer ali v nočnem času: po odvodnih kanalih na Barju, s polaganjem desk preko bodeče žice ali z uporabo zložljivih lestev, razpletanjem žice, odvrčanjem pozornosti vojakov od mesta prehajanja ipd. Takšni prehodi so se vrstili vse do kapitulacije Italije 8. septembra 1943. V času do nemške vojaške zasedbe Ljubljanske pokrajine je veliko število ljudi zapustilo mesto in se pridružilo narodnoosvobodilni vojski. Ko je nadzor nad Ljubljano vzpostavila nemška vojska, so zamejitev začeli še strožje nadzirati. Kljub temu, da je bilo prehajanje veliko bolj oteženo, so prebivalci še vedno našli načine, kako prebegniti preko zapore (Jankovič Potočnik, 2006; Kos, 2006).

Nemška vojska, policija, enote SS in enote kolaborantov so vse do zadnjega dne vojne odbijali napade narodnoosvobodilne vojske na liniji žičnega obroča. Ljubljana je bila osvobojena 9. maja 1945 in s tem se je končala zamejitev mesta, ki je trajala 1170 dni (Kos, 2006).

5.3.3 Odstranitev žičnega obroča

Kmalu po koncu vojne so prebivalci mesta samoiniciativno začeli odstranjevati ogrado bodeče žice in rušiti bunkerje. Najprej so se lotili odsekov v bližini naseljenih območij. Pomladi leta 1946 se je odstranjevanje nadaljevalo na celotnem obroču, takrat že v obliki organiziranih delovnih akcij. Po pričevanju udeležencev, so se občasno pojavile pobude, da bi bunkerje ohranili kot pomnike na vojno obdobje, vendar ob velikem zanosu nad odstranitvijo represivnih objektov tovrstne ideje niso bile uslišane. Kar ni bilo porušeno v okviru delovnih akcij, je bilo pozneje odstranjeno ob širitvi mesta vzdolž glavnih vpadnic. Kljub temu sta od skupno 126 bunkerjev dva vendarle ohranjena v celoti, nekateri pa v tlorisnih obrisih (Jankovič Potočnik, 2006).

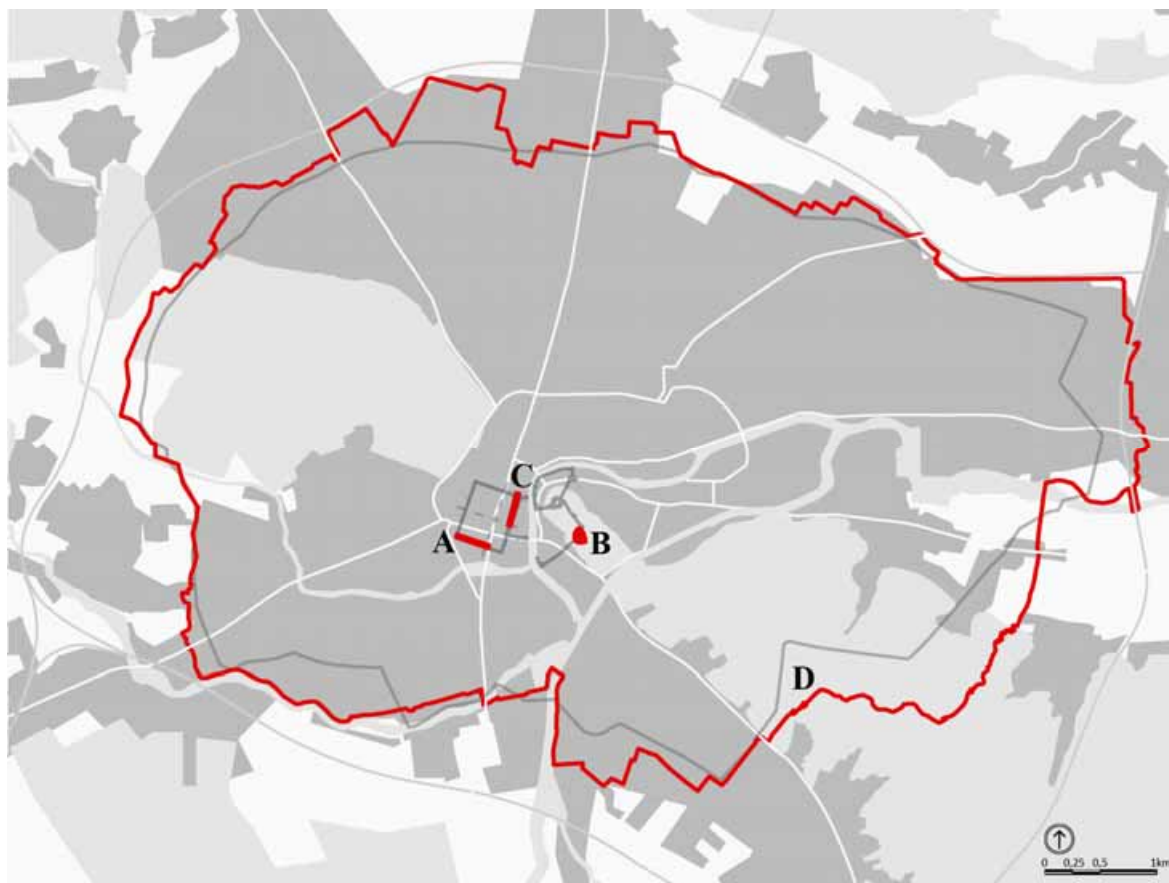
Kruto in travmatično obdobje 2. svetovne vojne je zaznamovalo tako Slovenijo kot glavno mesto Ljubljano. Zaradi odločnega upora proti fašizmu, ki je preraslo v osvobodilno fronto slovenskega naroda in je imelo v okupiranem mestu svoje ustanovne temelje, in številnih aktivnosti, v katerih je ves čas vojne v borbi za svobodo sodelovala velika večina mestnega prebivalstva, je bilo po vojni celotno mesto odlikovano z redom narodnega heroja. Dvanajst let po koncu vojne se je pojavila pobuda, da bi spomin na neuklonljivost mesta in herojsko preseganje represivne zapore obeležili s pohodom po trasi žičnega obroča. Prvi pohod leta 1957 se je nato razvil v vsakoletno prireditev, s tem pa je bilo ustvarjeno tudi izhodišče za trajno obeležje žičnega obroča v prostoru – ureditev spominske krajine – Poti spominov in tovarištva, ki je danes (preimenovana v POT) neločljivi del sodobne Ljubljane. (Komelj, 2009; Kranjc in sod., 2008).

Slika 60: Promocijsko gradivo za prvi slovenski festival telesne kulture (Kos, 2006)

6 TRANSFORMACIJE OMEJEVALNIH STRUKTUR V MESTNE JAVNE POVRŠINE V LJUBLJANI

Prvotna podoba omejevalnih struktur v Ljubljani se je skozi zgodovino zelo spremenila. V času, ko so bile zgrajene, so te strukture mesto zarobile na zunanjem robu, pozneje, s širitvijo mesta, pa so se vrasle v mesto. Na splošno lahko kot prvo spremembo pri vseh treh omejevalnih strukturah navedemo, da so prenehale služiti primarni funkciji. Po opustitvi so bile deležne razgradnje in le izjemoma uporabljene kot osnova za nastanek drugih grajenih struktur. Ohranjene ostaline preteklosti so v 20. stol. prepoznali kot kulturno dediščino in s tem preprečili, da bi povsem izginile. Najstarejša omejevalna struktura – obzidje Emone – je ohranjena v obsežnem odseku, srednjeveško mestno obzidje glede na prvotno razsežnost le v majhnem fragmentu. Obroč bodeče žice je bil po koncu 2. svetovne vojne odstranjen v celoti, a je trasa obroča v prostoru ostala zabeležena s spominsko ureditvijo. Vsem trem primerom je skupna značilnost, da so na ostalinah nastale odprte javne mestne površine s parkovnimi ureditvami. Danes so to privlačni mestni ambienti in pomembni nosilci informacije o treh zgodovinskih obdobjih Ljubljane.

Slika 61: Štiri javne mestne površine v Ljubljani, urejene na osnovi omejevalnih struktur: A) park ob Rimskem zidu; B) grajske Šance; C) Vegova ulica; D) POT. (Javne mestne površine so označene v rdeči, nekdanje omejevalne strukture v temo sivi barvi.)

Plečnikovo delo na obrambnih strukturah v Ljubljani

Veliko zaslug za ohranitev nekaterih zgodovinskih struktur v Ljubljani ima arhitekt Jože Plečnik, kar lahko v veliki meri pripišemo njegovemu spoštovanju dediščine in zgodovine, predvsem klasičnega obdobja antike. Iz njega je med drugim črpal kompozicijska izhodišča in izrazna sredstva (kot so arhitekturni elementi) ter jih vključeval v svoje rešitve, ob tem pa upošteval tudi lokalne specifičnosti prostora. Po mnenju Valene lahko Plečnikovemu delu kot načelo pripišemo Albertijevo misel: "Tisto, kar je že zgrajeno, moramo izboljšati, tistega, kar mora še biti narejeno, ne smemo pokvariti" (Valena, 2013: 181).

Plečnik se je že pri svojem delu v Pragi srečal z utrdbeno strukturo, ko je v okviru prenove gradu Hradčani preoblikoval območje grajskih okopov v Vrt na okopih (1921/1921–1928)⁶³ in Vrt na Bastiji (1930–1932). Po vrnitvi v Ljubljano se je ob načrtovanju številnih zgradb v Ljubljani in Sloveniji zavzel tudi za ohranitev emonskega obzidja (1929), za katerega je naredil načrt preureditve (1935/1936–1938). Zasnoval je velikopotezne predloge za prenovo Ljubljanskega gradu in okolice, od katerih je uresničena le preureditev takrat že precej razrušenega dela srednjeveškega obzidja, grajskih Šanc (1932–1934 / 1934–1936). Na sledi izginulih zgodovinskih struktur je Plečnik ponekod opozoril z njihovo interpretacijo. Pri ureditvi Vegove ulice (1932/1932–1937) in pozneje območja Križank (1952–1956) – oboje je del širše urbanistične poteze kulturne avenije – je rešitev zasnoval z upoštevanjem zgodovinskih dejstev, da sta na tem mestu potekala tako rimskodobno emonsko kot tudi srednjeveško obzidje Ljubljane. Pri ureditvi ulice in parkovnih površin ob njej predstavlja linija obzidja osnovo za oblikovalsko rešitev, v kateri poustvarjena zidna struktura izstopa kot vodilni element (Hrausky in sod., 2007; Krečič, 1997).

Plečnikova arhitektura – dediščina državnega pomena

Plečnikova arhitekturna dela v Ljubljani so bila leta 2009 razglašena za kulturne spomenike državnega pomena (Odlok o razglasitvi ..., 2009), kar je najvišji status kulturno-varstvene zaščite. Za dodatno utemeljitev pomena treh obravnavanih primerov iz Plečnikovega arhitekturnega opusa, ki sledijo v nadaljevanju, so na tem mestu povzete splošne opredelitve iz odloka o razglasitvi.

V drugem odstavku prvega člena je opredeljena kulturna vrednost: "... enote imajo posebno kulturno vrednost, ker so izrazit dosežek ustvarjalnosti ter pomemben del prostora in dediščine Republike Slovenije" (Odlok o razglasitvi ..., 2009: 6945). V tretjem odstavku prvega člena je opredeljen izjemen kulturni pomen za republiko Slovenijo, vsa dela skupaj imajo "poseben pomen kot celota, imenovana Plečnikova Ljubljana, zlasti za glavno mesto Slovenije" (Odlok o razglasitvi ..., 2009: 6945). Posamezne enote imajo lahko enega ali

⁶³ Prva navedena letnica je letnica izdelave načrta, drugi dve se nanašata na obdobje izvedbe posamezne ureditve (povz. po: Krečič, 1997).

več posebnih družbenih pomenov, ti so navedeni v četrtem odstavku prvega člena: “kulturni, arheološki, arhitekturni, etnološki, naselbinski, umetnostni, vrtnoarhitekturni in zgodovinski” (Odlok o razglasitvi ..., 2009: 6946). Peti odstavek prvega člena opredeli namen varovanja: “... ohraniti ustvarjalno delo arhitekta Jožeta Plečnika in njegovih sodelavcev v Ljubljani kot dragoceno kulturno vrednoto. Razglasitev omogoča boljše posamezno in celostno prepoznavnost, spodbuja spomeniškovarstveno in znanstvenoraziskovalno delo ter primerno rabo spomenikov” (Odlok o razglasitvi ..., 2009: 6946).

6.1 PARK OB RIMSKEM ZIDU NA MIRJU

“Kameni rimskega zidu, ki so na videz brezpredmetni, tudi sami glasno govorijo o veliki zgodovini, ki je šla mimo in preko njih.”

France Stele⁶⁴

6.1.1 Ohranitev obzidja rimske Emone

Monumentalni ostanek južnega dela emonskega obzidja na Mirju⁶⁵ je največja ohranjena grajena struktura rimskodobne Emone. Prezentirana je *in situ*⁶⁶ tako kot še nekaj drugih ostalin rimske kolonije, ki skupaj tvorijo 2000 let staro zgodovinsko plast Ljubljane. Sistematično arheološko odkrivanje Emone se je začelo v letih 1909–1912 z obširnimi izkopavanji pod vodstvom dunajskega arheologa in kustosa deželnega muzeja v Ljubljani Walterja Schmida (Guštin, 2012). Odtlej raziskave redno potekajo vse do danes, a so po večini vezane na manjša območja. Izvajajo se ob posegih v mestno tkivo, kot so novogradnje ali prenove mestne infrastrukture. Ob odstranju talnih plasti se na številnih lokacijah odkrivajo novi segmenti rimskega mesta ali drugih zgodovinskih obdobj.

Južna stranica emonskega obzidja je ohranjena v obsegu 310 metrov, kar predstavlja približno 70 % dolžine celotne stranice, ki je merila 435 m, ali 16 % celotnega mestnega obzidja. Ob izkopavanjih do leta 1913 je bilo ozidje na nekaterih mestih precej razrušeno, za obnovo zidu na enotno višino so takrat manjkajoče dele obzidja dozidali ter mejo med starim in dograjenim zidom označili z linijo prodnikov. Zgornjo ploskev obzidja so prekrili s travno rušo, predvsem za zaščito pred vremenskimi vplivi (Guštin, 2012).

Na fotografijah in zemljevidih iz prvih desetletij 20. stol. je razvidno, da so bili znotraj zidu vrtovi, na drugi strani, južno od ceste Mirje, pa je nastajalo predmestje meščanskih vil. Zid je za stanovalce vil predstavljal motečo oviro v povezavi z mestnim središčem,

⁶⁴ O rimskem zidu piše France Stele, umetnostni zgodovinar in konservator, v publikaciji *V obrambo Rimskega zidu na Mirju v Ljubljani* (Stele, 1928: 16).

⁶⁵ Mirje: krajevno ime območja v Ljubljani, izhaja iz latinske besede *murus*: zid, okop; pl. mestno obzidje (Bradač, 1980).

⁶⁶ Pojem *in situ* v latinskem jeziku pomeni: na originalnem mestu (Bradač, 1980).

zato so se zavzemali za odstranitev. Hkrati pa je tudi samo območje zidu predstavljalo velik potencial za novo pozidavo. Med meščani, ki so predlagali rušenje, in zagovorniki za ohranitev zidu, se je vnela burna razprava. V spor se je kot eden glavnih zagovornikov ohranitve zidu vključil umetnostni zgodovinar in konservator France Stele, ki je s strokovnega vidika utemeljil edinstvenost obzidja. Z objavami prispevkov v časopisih je ozaveščal javnost o pomenu ohranitve zgodovinske strukture in v podporo pridobil mnenja številnih strokovnjakov s področja arheologije. Vsi so izpostavili ostaline Emone kot rimsko arheološko dediščino velike vrednosti. Leta 1928 je Spomeniški urad izdal publikacijo z naslovom *V obrambo Rimskega zidu na Mirju v Ljubljani* (Stele, 1928), v kateri so poleg dveh ponatisnjenih Steletovih časopisnih člankov zbrani tudi pogledi in argumenti za ohranitev. Arheološko stroko je s prispevkom v publikaciji podprl tudi Plečnik, ki ga je Stele ljubljanskemu magistratu priporočil kot arhitekta in oblikovalca krajine z že pripravljenim načrtom za ohranitev zidu (Žmuc, 2014: 120). Plečnik, ki je visoko cenil Schmidovo delo in njegova odkritja, in ga je “navzočnost rimskih ostalin v mestu s stalnim spominom na davno povezanost Ljubljane z Rimom in njegovo univerzalno kulturo vselej navduševala” (Krečič, 1997: 119), je v liniji obzidja prepoznal, kot se je sam izrazil, “jasno monumentalno linijo” (Stele, 1928: 12). Takšna monumentalna prostorska struktura, ki jih je v svojih urbanističnih ureditvah pogosto poudarjal, ga je nedvomno pritegnila. Z opisom v publikaciji *V obrambo Rimskega zidu ...* (Stele, 1928) je o rešitvi zapisal: “Rimski zid se mora za vsako ceno popraviti, samo da bi bilo delo zares trajno. Uredijo naj se nasadi pred njim in nad njim z najboljšim okusom ..., postavi naj se mali lapidarij⁶⁷ rimskih starin, ki leže mrtve v muzeju” (Stele, 1928: 12–13). Obravnaval ni le obzidja, temveč tudi kontekst okolice. V okviru reševanja problema, vezanega na promet, je razmišljal tako o pešaških povezavah v smeri mestnega središča kot o prometnici ob obzidju. Še širše pa je predlagal razširitev parka preko Jakopičevega vrta⁶⁸ do Križank (Stele, 1928). Smela ideja za večji arheološki kompleks se ni razvila dlje od zapisane pobude, medtem ko je bil za obzidje pripravljen predlog za rekonstrukcijo z estetskimi dopolnitvami in ureditev parka v neposredni okolici (Hrausky in sod., 1996; Krečič, 1997; Guštin, 2012).

Slika 62: Južna stranica emonskega obzidja na Mirju, rekonstruirana leta 1913 (Arhiv ZAL in arhiv ZVKD, 2016).

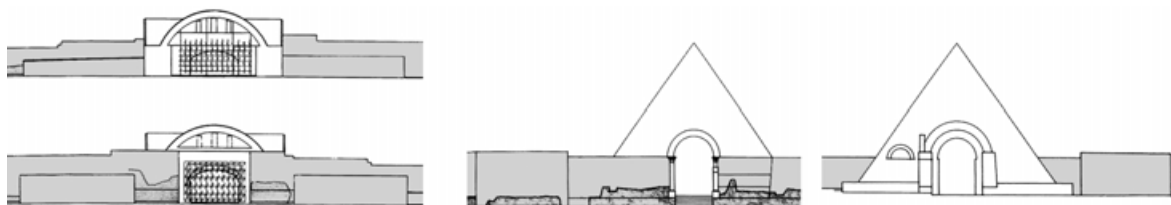
⁶⁷ Lapidarij: prostor v muzeju ali na prostem za stare spomenike in napise (Priročni slovar tujk, 2005).

⁶⁸ Območje Jakopičevega vrta je arheološki park z izkopaninami emonske stanovanjske arhitekture.

6.1.2 Arhitekturne dopolnitve obzidja

Preurejanje zidu se je začelo leta 1936 in glavna dela so bila dokončana z letom 1938. S preboji skozi obzidje v osi Snežniške in Murnikove ulice sta bila poleg dveh antičnih vhodov urejena še dva nova prehoda, ki sta omogočila povezavo širšega območja Mirja s središčem mesta in sta še danes v frekventni uporabi. Potezi obzidja je sledila tudi prilagoditev prometa in ulične mreže, na kar je leta 1912 opozoril že Schmid (Guštin, 2012). Razen dveh novih prehodov, večjih posegov v samo obzidje ni bilo, so pa na antično strukturo dodani manjši, medsebojno ločeni “arhitekturni dogodki”, kot Plečnikove intervencije poimenuje Stabenow (Stabenow, 1996).

Območje emonskih južnih glavnih vrat je ob preureditvi ostalo prehodno, v stranska vrata pa je umeščen križno-obokani lapidarij z arheološkimi najdbami. Arhitekturna zasnova lapidarija se navezuje na antične grobnice ob cesti *Via Appia* v Rimu, dodaten vtis grobnice je ustvarjen z umestitvijo ostankov sarkofaga v lapidarij. Vizualno izpostavljena sta dva nova prehoda skozi obzidje, pri čemer se je Plečnik tudi tukaj oprl na elemente rimske arhitekture. Najbolj prepoznaven prostorski poudarek celotne ureditve je piramida nad preходом v osi Murnikove ulice, pri kateri številni avtorji navajajo, da gre za prenos motiva Cestiusove piramide⁶⁹ na Avrelijevem obzidju v Rimu (Hrausky in sod., 1996; Krečič, 1997; Stabenow, 1996; Valena, 2013). S primerjavo obeh po obliki je to deloma točno, glede umestitve na obzidje pa povsem gotovo. Za razliko od Cestiusove, ki je geometrijsko pravilna (kvadratna osnova in gladke stranice), ima 'emonska' pravokotno osnovo in stopničasto pozidane stranice iz heterogenih kamnitih blokov. Nekatere bloke so vzeli iz porušениh objektov, kar pri videzu piramide ustvari vtis ruševine, sicer pa je bila prvotno skoraj do vrha prekrita z zelenim plaščem travne ruše. Skozi piramido – ta skoraj do polovice sloni na obzidju – poteka prehod z banjastim obokom (Stabenow, 1996; Valena, 2013). Po razlagi Krečiča je Plečnik uporabljal geometrične forme, ne le kot kompozicijske prvine, temveč tudi kot nosilce obredne vloge ali ekspresivnih učinkov. Piramide so torej pri “skorajda mističnem označevanju Plečniku tako dragocenega prostora preostankov antične Emone (Krečič, 2002: 51)” prevzele ekspresionistično vlogo. Ozelenitev osrednje piramide s travno rušo (in dveh stranskih z bršljanom) pa je navedena kot ključna okoliščina, “kar je temeljnemu ekspresionističnemu občutju dodajalo nove doživljajske razsežnosti v povsem nepričakovanih smereh” (Krečič, 2002: 51).

Slika 63: Lapidarij in piramida, izris pogleda z zunanje in notranje strani obzidja (avtor: Tine Kurent, vir: Stabenow, 1996)

⁶⁹ Grobnica magistrata Gaiusa Cestiusa je domnevno narejena po vzoru nubskih oziroma črnih faraonov (Claridge, 2010).

Drugi prehod skozi obzidje je umeščen ob skrajni jugozahodni vogal obzidja, ki ga zaznamuje okrogli obrambni stolp. Ta je deloma ohranjen in dobro viden, saj je dozidan na enotno višino obzidja. Plečnik je povzel krožno obliko vogalnega stolpa in jo uporabil v stopnišču bramantejevskega tipa⁷⁰ (Hrausky in sod., 1996). Element, ki ga je uporabil že na praškem gradu v vrtu na bastiji, premošča višinsko razliko med nivojem pred obzidjem in nivojem Snežniške ulice na notranji strani. Na zunanji strani obzidja so polkrožne stopnice izbočene, na notranji pa vbočene. Prehod iz obzidja višinsko izstopa s polkrožnim obokom. Z uporabo tega elementa pri obeh prehodih je med njima vzpostavljena likovna povezava.

Slika 64 (levo): Prehod skozi piramido v osi Murnikove ulice. Fotografija prikazuje stanje, ko je bila piramida prekrita s travno rušo (Arhiv ZAL in arhiv ZVKD, 2016).

Slika 65 (desno): Prehod pod obokom v osi Snežniške ulice

6.1.3 Parkovna ureditev

Oblikovne poteze arheološkega parka so v primerjavi z arhitekturnimi dopolnitvami obzidja dokaj enostavne. Vendar je treba dodati, da je bila prvotna podoba kompleksnejša, a se je skozi čas spremenila, tudi zato, ker je bilo nekaj elementov odstranjenih. Osnova parka je travna ploskev, ki je na dveh mestih s položno brežino dvignjena do zgornjega roba obzidja, kar razgiba ploskovitost travnate osnove in omogoča dostop na zid. Vz dolžno z obzidjem poteka preko travnate ploskve ravna peščena pot. Na fotografijah, posnetih kmalu po ureditvi parka, je razvidno, da je bila pot prvotno ločena z ostro razmejitvijo in višinsko razliko, danes pa je ta ločnica zabrisana. Pri vhodu v park skozi južna emonska vrata, ki jih obeležujejo na vsaki strani po trije (prvotno štirje) stebri, je umeščena večja pravokotna peščena površina, ki jo kompozicijsko dopolnjujejo drevesa in poudarjajo vhod. V osi vhoda in pomaknjen v ozadje raste hrast, na straneh pa ustvarjajta okvir dve platani. Na peščeni ploskvi sta bili postavljeni dve piramidi iz zemlje in obraščeni z bršljanom, ki se po mnenju nekaterih avtorjev nanašata na simboliko gomile (Hrausky in sod., 1996). Zaradi nestabilne strukture in vremenskih vplivov sta piramidi sčasoma propadli (Hrausky in sod., 1996; Krečič, 1997; Stabenow, 1996).

⁷⁰ Bramantejevo konkavno-konveksno oblikovano stopnišče pri Belvederju v Vatikanu.

Slika 66 (levo): Piramidi pri južnih emonskih vratih, stanje kmalu po postavitvi (Hrausky in sod., 1996)

Slika 67 (desno): Današnja podoba parka ob južnih emonskih vratih

Prostor parka dodatno obogatijo po travni ploskvi razporejene arheološke najdbe, sarkofagi in ostanki stebrov, ki so jih ob izvedbi pridobili iz Narodnega muzeja. Na vzhodnem delu parkovno podobo zaokrožajo obsežno razraščena drevesa, večinoma tujerodne vrste in kultivarji, ta del parka pa je zavarovan tudi kot naravna vrednota lokalnega pomena (Pravilnik ..., 2004: 101). Zahodni del je bolj odprt in z drevesi obsajen le na severnem robu, prav tako je v tem delu tudi manj arheoloških ostalin, le rekonstruirani hipokavst⁷¹, ki deluje kot še ne povsem odkopan ostanek antike. Zgornji rob je dvignjen ravno toliko nad tlemi, da omogoča sedenje, po velikosti in z oboki pa sicer bolj spominja na vzdolžno mizo. Od izvirne ureditve je na tem delu povsem izginila ožja peščena pot, ki je bila vzporedna z osrednjo in se je po brežini vzpenjala na obzidje.

Slika 68 (levo): Zahodni del parka s potjo na obzidje, kmalu po ureditvi (Arhiv ZAL in arhiv ZVKD, 2016)

Slika 69 (desno): Rekonstruirani hipokavst (Hrausky in sod., 1996)

Na zunanji strani zidu, ob cesti Mirje, je zidna struktura, iz katere izstopajo pravokotne baze šestih obrambnih stolpov in sredinski poudarek s piramido, zarobljeno s travnatim pasom. Prvotno je bil na tem robu zasajen enoredni drevored topolov, ki je ustvarjal dodatni poudarek zidu in optično mejo proti okolici. Drevored je bil v letih po 2. svetovni vojni odstranjen, povod za odstranitev pa je bilo razraščanje korenin in s tem povezane poškodbe na temeljih zidu. Sporna je bila tudi (ne)skladnost s samo prezentacijo obzidja, ki v izvorni podobi ni bilo obdano z drevesi, pač pa z obodno potjo – bermo in dvojnim

⁷¹ Rekonstruirani hipokavst je fragment talnega ogrevalnega sistema emonske hiše.

vodnim jarkom (Guštin, 2012; Krečič, 1997). V zvezi z robovi parka je treba omeniti še vzhodni rob ob Barjanski cesti, kjer je po celotni širini parka zasajena visoka živa meja striženih bukev, ki ločuje prometno cesto od mirnega parka. Skozi 'zeleni zid' v park vodi ozek stranski vhod.

Slika 70 (levo): Drevored topolov na zunanji strani obzidja pred odstranitvijo (Guštin, 2012)

Slika 71 (desno): Vzhodni rob parka ob Barjanski cesti zamejuje strižena živa meja

6.1.4 Pomen ureditve parka ob Rimskem zidu

Na podlagi opisanih značilnosti lahko zaključimo, da je ureditev Rimskega zidu na Mirju v veliki meri presegla zgolj konservatorsko rekonstrukcijo. Že ob izvedbi so se na preoblikovanje obzidja in Plečnikovo svobodno poustvarjanje antike ter rimske arhitekture v strokovnih krogih odzvali z nasprotovanjem⁷². Danes ureditev Rimskega zidu nekateri strokovnjaki prepoznavajo kot dober primer aktivnega konservatorstva, kar se nanaša tudi na prispevek arheologov in konservatorjev, od Schmida in Steleta naprej (Guštin, 2012).

Plečnikovo primarno načelo torej ni bilo strogo slediti arheološki znanosti in spomeniško-varstvenim zahtevam, temveč z umetniško kakovostno idejo obogatiti zgodovinsko in simbolno vrednost arheološkega spomenika ter se navezati tudi na takratno sedanjost (Hrausky in sod., 1996, Valena, 2013). Z arhitekturno nadgradnjo in oblikovnimi dodatki je iz "nekoristnega in umetnostno malovrednega kupa ruševin napravil privlačen ambient" (Krečič, 1997: 122). Danes ima ta ambient z razraščeni drevesi še toliko bolj impresivno podobo, iz katere je razviden tudi svojevrsten dialog med arhitekturo in naravo, ki ga je v svojih ureditvah vzpostavljala Plečnik. Stabenow v svoji analizi poda ugotovitev, da gre za konglomeratu podoben kolaž, preko katerega Plečnik zgodovine ne prikazuje objektivno, temveč spodbuja domišljijo obiskovalca (Stabenow, 1996).

⁷² Povod za prilagoditev togih spomeniško-varstvenih načel Plečnikovi umetniški svobodi lahko v veliki meri pripišemo strokovnemu in prijateljskemu odnosu med Plečnikom in Steletom, saj sta se skupaj zavzemala za "reševanje kulturne dediščine in dvig gradbene kulture v Sloveniji" (Valena, 2013: 180).

Po navedenem lahko kot osrednje vodilo ureditve izpostavimo, da gre za ustvarjanje 'arhaičnega ambianta', iz katerega sredi sodobnega mesta izžareva preteklost, ki podpira uporabo preprostih oblikovnih sredstev in je "učinkovita zamisel zeleno prevlečene arhitekture" (Krečič, 1997: 122). Prekritost grajenih struktur s travno rušo ustvari še dodaten vtis, da objekti in celoten prostor pripadajo davnini. V tem pogledu lahko kot pomanjkljivost izpostavimo le, da zelena površina na objektih ni ohranjena (razen na obzidju). Danes sta v osem desetletij stari ureditvi spojeni arheološka dediščina antične Emone in arhitekturna dediščina Plečnikovega ustvarjanja, obe del slovenske kulturne dediščine in kot takšni tudi zaščiteni⁷³. V Odloku o razglasitvi Plečnikovih del za kulturne spomenike državnega pomena (Odlok o razglasitvi ..., 2009) so za Rimski zid na Mirju pripisane sledeče vrednote: arheološke, vrtnoarhitekturne, umetnostne, zgodovinske in naselbinske.

Slika 72 (levo): Pogled na emonsko obzidje z vzhodne strani

Slika 73 (desno): Pogled na emonsko obzidje z zahodne strani

Slika 74 (levo): Vzhodni del parka z arheološkimi najdbami in lapidarijem

Slika 75 (desno): Zahodni del parka in na obzidje prislonjena piramida

⁷³ Identifikacija enote kulturne dediščine iz Registra nepremične kulturne dediščine Slovenije je navedena v prilogi B1.

Park ob Rimskem zidu je eden mirnejših Ljubljanskih mestnih parkov, predvsem zaradi zamejitve z obzidjem, ki skupaj z okoliškimi stavbami ustvarja grajeni okvir in območje parka ločuje od okoliških prometnic. Vstop v ta dokaj zaprt prostor ponuja odmik od mestne dinamike, saj gre za ambient, v katerem zgodovinske strukture vzbujajo občutek prisotnosti preteklih obdobj. Obzidje je sestavni del parka, ne le kot arheološka ostalina, temveč tudi kot prostor aktivne rabe. S travnato površino in možnostjo dostopa nanj predstavlja privlačen prostor za sprehajanje, sedenje ali ležanje. Med najbolj pogostimi uporabniki parka so dijaki in študentje bližnjih srednjih šol in fakultet, ki prostor obiskujejo med odmori. Zaradi neposrednega stika parka z izobraževalnimi ustanovami je smiselno razmišljati o izboljšavi povezav med obema območjema, ki v sedanjem stanju ni optimalno (npr. pregrajenost z ograjo, parkirišča). Odprte površine ob srednji šoli in fakultetah, ki mejijo na park, predstavljajo precejšen potencial za prostorsko in programsko razširitev, kjer bi se lahko dopolnjevale študijske in arheološke vsebine. O takšni oživitvi so že bila podana nekatera razmišljanja in predlogi. Na Fakulteti za arhitekturo so bile v okviru študentskih projektov na temo: *Skrite plasti mesta, arheologija Emona kot priložnost za Ljubljano* (Zorec, 2011), predstavljene možnosti za revitalizacijo severnega in južnega emonskega obzidja, podan je bil predlog za arheološko pot, ki bi poleg arheoloških najdišč zaobjela recentne arhitekturne interpolacije emonskih urbanističnih osnov. Poudarek je bil usmerjen tudi na arheološka najdišča s predlogi za ureditev odprtega prostora in za postavitev paviljonskih objektov, namenjenih prezentaciji ostalin ali umeščanju vsebin, povezanih tako z rimsko dediščino kot z dejavnostmi, ki se ob najdiščih nahajajo (Zorec, 2011).

Park je pod nazivom Arheološki park Emona v upravljanju osrednje mestne muzejske ustanove Muzeja in galerij mesta Ljubljane (MGML). V okviru vsebin, povezanih z Emonom, so zasnovali tematsko krožno pot po rimski Ljubljani, ki povezuje najpomembnejše arheološke spomenike Emona. Nekatere novejšje intervencije, ki sledijo emonskim osnovam, so na poti prezrte (npr. Vegova ulica in del stavbnega kompleksa na Ferantovem vrtu ob Slovenski cesti, ki ga je načrtoval Edvard Ravnikar). Do lokacij, ki so vključene v pot, vodijo smerokazi. Na lokacijah so postavljeni informativni panoji z osnovnimi podatki in razlago o spomeniku ter vizualizacijami, ki ponazarjajo podobo objektov v rimski dobi. Po poti so organizirana turistična in izobraževalna vodstva, ki bodo prispevala k temu, da bo arheološki park ob Rimskem zidu postal bolj prepoznaven, saj je bil v primerjavi z ostalimi ljubljanskimi znamenitostmi do nedavnega nekoliko zapostavljen. Obsežno obeležje rimskega mesta se je odvijalo v letih 2014 in 2015, ko je minevalo 2000 let od ustanovitve Emona. Osrednja predstavitev v nizu številnih dogodkov je bila razstava v Mestnem muzeju z naslovom *Emona – mesto v imperiju* (Ferle, 2014; Guštin, 2012; Županek in sod., 2015).

Ob koncu naj omenimo še primer nepredvidene uporabe Rimskega zidu, ki se je v krajšem obdobju pojavila tudi na grajskih Šancah. Zaradi razgibane površine zidu in dostopne lokacije v mestnem središču je obzidje postalo privlačen plezalni poligon. Pojav tovrstnih aktivnosti nas lahko usmeri v splošno spoznanje, da se na odprtih javnih površinah sčasoma pojavijo rabe, ki niso bile načrtovane, niti predvidene. Sprva izvirajo iz individualnih potreb oz. vzgibov ter lahko sčasoma prerastejo tudi v kolektivno rabo. Dokler takšne aktivnosti ne povzročajo negativnih vplivov na zgodovinski spomenik ali v osnovi ne temeljijo na nespoštovanju spomenika, so 'spontane' oblike rabe javnega prostora

dobrodošle, saj povečujejo pestrost aktivnosti v urbanem okolju. V primeru, da se pojavijo negativni vplivi na strukturo ali okoliški prostor, so potrebni premišljeni ukrepi kot npr. ozaveščanje in omogočanje izvajanja aktivnosti na drugi, kolikor je le mogoče, bližnji lokaciji.

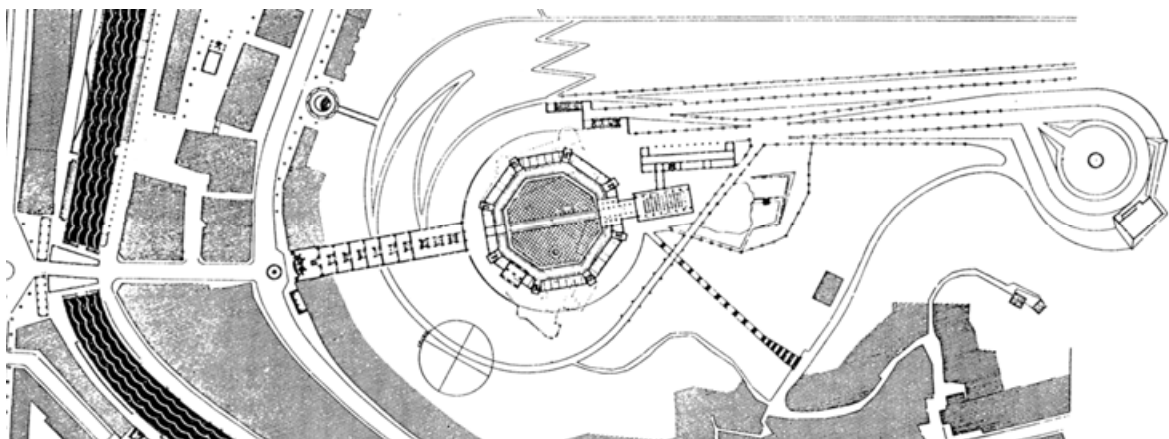
6.2 GRAJSKE ŠANCE

Območje grajskih Šanc se nahaja na jugovzhodnem delu planote Grajskega griča. Na tem mestu je delno ohranjen in danes jasno viden ostanek segmenta srednjeveškega mestnega obrambnega sistema. Obzidje je poleg mestnih predelov pod Grajskim gričem zaobjelo tudi grajsko poslopje in Šance, kjer je na obzidju stala mestna bastija.

Slika 76: Ljubljana ob koncu 18. stol. (avtor vedute: Andrej Herrlein). Pas obzidja na Grajskem griču povezuje grajsko stavbo nad mestom in grajske Šance na drugi strani grebena (Korošec, 1991).

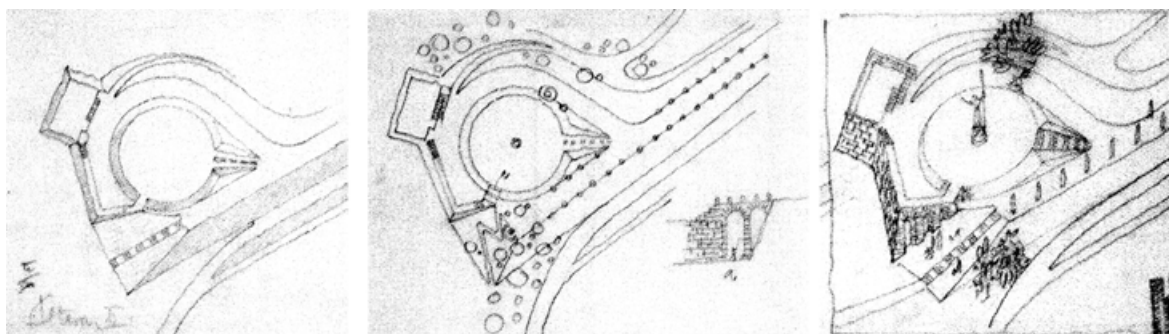
V začetku 20. stol. o mogočni utrdbi ni bilo veliko sledi, iz ruševin je bilo mogoče razbrati le obrise grajene strukture. Na nasipu med grajsko stavbo in Šancami, kjer je včasih tudi potekalo obzidje, je bila urejena promenada, obsajena s kostanjevim drevoredom. Iztek promenade v razpadajočih ruševinah je narekoval prenovo območja v reprezentativnejši zaključek. Območje je bilo najverjetneje nivojsko precej razgibano, kar je omogočalo izvedbo ureditve, kot jo poznamo danes. Ureditev je bila izvedena v letih 1934–1936 na podlagi Plečnikovih načrtov, ki jih je zasnoval v letih 1932–1934. Če upoštevamo arhitektove velikopotezne ideje za prenovo ljubljanskega gradu ali celo popolne prezidave gradu v stavbo ljudske skupščine ter njegove predloge za okolico grajske stavbe, so izvedene grajske Šance le skromen del te celote. To je deloma povezano z obdobjem ekonomske krize v 30. letih 20. stol. Temu pritrjuje tudi dejstvo, da je bila prenova Šanc izvedena v okviru javnih del, ki jih je mestna oblast financirala iz t. i. bednostnega fonda, pri sami izvedbi pa so uporabili cenovno dostopnejše materiale (Hrausky in sod., 1996; Kladnik, 2002).

Slika 77: Plečnikov načrt za parlament (ljudsko skupščino) na Ljubljanskem gradu, 1947. Grajske Šance so vidne na desni strani (Krečič, 1997).

6.2.1 Rekonstrukcija obzidja in parkovna ureditev

Glavni dostop do Šanc, grajsko promenado, je Plečnik kot edino daljšo ravno potezo na Grajskem griču prepoznal kot pomembno os. Podal je celo predlog, da bi drevored kostanjev, ki ga je v začetku stoletja zasadil mestni vrtnar Hajnic, nadomestili s cipresami (Kladnik, 2014). Pri tem se je najverjetneje oziral na mediteranske parkovne ureditve in na to, da bi ciprese z geometrijsko pravilnejšim habitusom ustvarile bolj monumentalen drevored. Ozek nasip, po katerem poteka promenada, se na Šancah razširi v krožni plato s strmimi brežinami. Na robu zasajena drevesa nadaljujejo ritem drevoreda, s krožne poti po robu platoja pa se odpirajo pogledi na mesto in širšo okolico. Poleg grajskega stolpa je to eno najlepših razgledišč v Ljubljani. Na sredino platoja je umeščen travnati grič v obliki prirezanega stožca, na katerega v zamaknjeni osi promenade vodi peščena pot. Na izravnavi griča, najvišji točki Grajskega griča, ki je dvignjena nekaj več kot 60 metrov nad mestom, je Plečnik predvidel postavitev visoke skulpture. To je razvidno iz njegovih risb, a je bil pozneje namesto skulpture tukaj postavljen televizijski oddajnik. Prvotno, v času srednjeveške obrambne strukture, pa naj bi na tem mestu stal vicedomski stolp Padav (Jančar, 2001; Kladnik, 2002; Krečič, 1997).

Slika 78: Plečnikova zasnova za ureditev grajskih Šanc, 1934 (Krečič, 1997)

Slika 79 (levo): Vzhodni rob grajskih Šanc med urejanjem (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Slika 80 (desno): Obnova obzidja na grajskih Šancah (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Slika 81 (levo): Dela ob urejanju grajskih Šanc (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Slika 82 (desno): Dela ob urejanju grajskih Šanc (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Osnova za rekonstruirano obzidje je vogal razrušene trdnjave oz. bastije. Kot osrednje Plečnikovo vodilo pri obnovi obzidja Krečič navaja: “V bistvu mu je šlo za to, da bi neformirano, razpadajočo gmoto zidu na novo arhitekturiziral” (Krečič, 1997: 125). Ob tem lahko dodamo, da je obzidju povrnil ne le srednjeveški videz, pač pa tudi omogočil uporabo v kontekstu nekaterih prvotnih funkcij, npr. obhodnost po vrhu obzidja in s tem dober razgled po okolici. Na obzidje z osrednjega platoja vodijo stopnice, na drugi strani pa je s travnatim gričem povezano preko most na obokih. Zgornji rob ali krona obzidja je dozidana, izravnana in tlakovana, ob straneh pa obdana z ograjo enakomerno razporejenih masivnih betonskih blokov, ki ponazarjajo cine. Zobčasti zaključek obzidja ustvari videz historične fortifikacije z obrambnim hodnikom⁷⁴. Stavbna gmota je ponekod izvotlena, na dveh mestih so narejeni preboji, različni višinski nivoji pa so preko stopnišč, klančin in mosta povezani v labirint obhodnih poti. Na južno, zunanjo stran je iz zgornjega platoja skozi obokan preboj v obzidju speljana pot, ki jo spremljajo arkade. V eni izmed arkad se z balkona odpre pogled na odprt brisani prostor pred obzidjem in gozd, ki brisani prostor

⁷⁴ Obrambni hodnik: ograjena izravnava na vrhu obzidja ali grajskih poslopij za obrambo in nadzor nad okolico (Stopar, 1986).

obdaja z druge strani. V nadaljevanju obzidja proti zahodu in nivojsko nižje je izravnana obsežna pravokotna terasa. Obzidje, na katerem stoji, je dodatno utrjeno s poševnimi slepimi arkadami, tako je med arkadnimi loki vidna struktura srednjeveškega zidu. Zaradi skromnih sredstev za izvedbo se v širšem prostoru pojavijo le redki arhitekturni dodatki⁷⁵, kljub temu lahko razberemo Plečnikovo oblikovno govorico, prav tako pa tudi idejo o kontrastnem sožitju narave in arhitekture (Hrausky in sod., 1996; Krečič, 1997).

Slika 83 (levo): Južna stran z modulacijo terena ob drevesu (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Slika 84 (sredina): Prehod skozi obzidje (Burkhardt in sod., 1988)

Slika 85 (desno): Stopnišče na obzidje (Hrausky in sod., 1996)

6.2.2 Pomen ureditve grajskih Šanc

Leta 2009 je bilo parkovno območje grajske planote, vključno z grajskimi Šancami⁷⁶, razglašeno za spomenik državnega pomena. Ob tem je pomenljivo dejstvo, da ima Ljubljanski grad kot spomenik lokalnega pomena, nižji kulturno-varstveni status (Register ..., 2016). V Odloku o razglasitvi so za parkovno ureditev grajske planote pripisane sledeče vrednote: zgodovinske, umetnostne, arhitekturne, arheološke, vrtnoarhitekturne in naselbinske (Odlok o razglasitvi ..., 2009).

Pri opisu grajskih Šanc lahko kot sklepno ugotovitev zapišemo, da je razrušeno obzidje s prenovo ponovno dobilo videz monumentalne obrambne strukture. To je razvidno predvsem z zunanje, južne strani. Na vrhu okopa je oblikovana razgibana parkovna ureditev, ki jo tvorijo različno veliki, nivojsko ločeni in s prehodi povezani ambienti. Oblike in materiali grajenih struktur se navezujejo na obdobje srednjega veka, parkovne prvine pa jih povezujejo v celoto. Vse naštetu ustvarja veliko raznolikost 'scenskih' doživetij, k temu pa dodatno prispeva tudi lega na vrhu vzpetine, ki izkušnjo obiskovalca obogati s pogledi na mesto in okolico. Zgodovinska struktura je spojena s širšim parkovnim območjem in predstavlja prostorski klimaks parkovnih površin. Te imajo imajo v okolici gozdni značaj z odprtimi jaskami, na Šancah pa z modulacijo terena v jasnih,

⁷⁵ V brežino centralnega grička je vdelana kapelica in zidana vdolbina, ki naredi prostor drevesu (Krečič, 1997).

⁷⁶ Identifikacija enote kulturne dediščine iz Registra nepremične kulturne dediščine Slovenije je navedena v prilogi B2.

izčiščenih oblikah zaobljenih brežin izstopa oblikovana krajina. Razrušeno stanje nekdanjega obzidja oz. bastije je omogočalo rekonstrukcijo v fantazijsko arhitekturo s svojevrstno reminiscenco na srednjeveško arhaičnost.

Slika 86: Zimska podoba grajskih Šanc

Grajske Šance so kot del širše parkovne ureditve na Grajskem griču zelo obiskan prostor na Grajskem griču in priljubljeno sprehajališče in razgledišče meščanov. Ker se tukaj križajo nekatere poti in nadaljujejo proti Orlovemu vrhu ali grajski stavbi, je prisotnost uporabnikov še toliko večja. V določenem obdobju je bilo na grajskih Šancah opaziti prostočasne aktivnosti večjih skupin, ki so se odvijale na predelih širših izravnanih terena, kjer je možno zadrževanje večjega števila uporabnikov. Pojav lahko povezujemo tudi s privlačnostjo lokacije visoko nad mestom, ki je med krošnjami dreves hkrati odmaknjena od mestnega vrveža, a še vedno v središču mesta. Nasprotno lahko ugotovimo, da so obiskovalci, ki niso meščani Ljubljane, tukaj le redko prisotni, saj lokacija ni označena kot mestna znamenitost. Medtem ko je Ljubljanski grad ena bolj prepoznavnih znamenitosti Ljubljane in sodi med najbolj obiskane, so grajske Šance manj poznane in redkeje obiskane lokacija. Glede na to, da gre za edini dobro vidni ostanek srednjeveškega obrambnega sistema in da ima kot Plečnikovo delo za Ljubljano poseben pomen, bi morali prepoznavnosti grajskih Šanc posvetiti več pozornosti, na mestu samem pa predstaviti informacije o zgodovini in preoblikovanju te obrambne strukture.

Slika 87: Prehod skozi obzidje in most na obokih

Slika 88: Obhodni hodnik na vrhu obzidja

Slika 89: Razgibanost grajskih Šanc

Slika 90: Terasa na mestu nekdanje bastije

Slika 91: Dozidan kamniti plašč s 'slepimi' arkadami

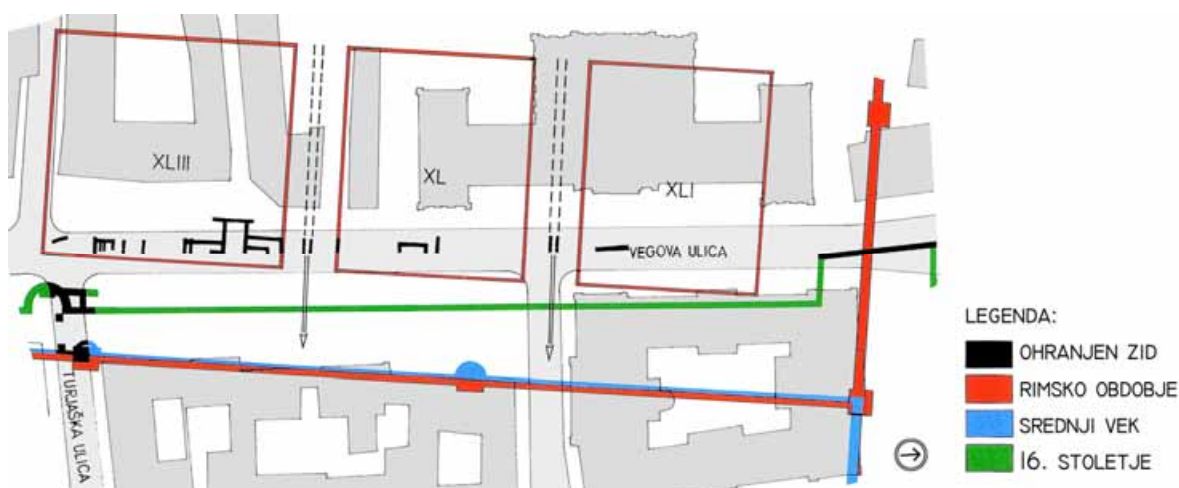

Slika 92: Pogled izpod drevesnih krošenj na Stari trg

6.3 VEGOVA ULICA

6.3.1 Zgodovinske osnove pri ureditvi Vegove ulice

Na mestu današnje Vegove ulice je v obdobju rimskodobne Emone potekal vzhodni del obzidja. Pozneje, v 13. stol., je bilo obnovljeno za namen obrambe enega od treh srednjeveških predelov Ljubljane – Novega trga. V 16. stol. je bil proti zahodu dozidan še drugi venec z obrambnim jarkom. Ob širitvi mesta izven obzidja je bil obrambni jarek zasut, odslužen obzidje večinoma porušeno, ponekod pa uporabljeno kot osnova za stavbe ter zamejitve večjih stavbnih kompleksov in dvorov. Tako je bil samostanski kompleks Križank naslonjen na jugozahodni vogal obzidja, deloma so se na obzidje naslanjali tudi zidovi ob Knežjem dvorcu, ki je stal na mestu današnje Narodne univerzitetne knjižnice in bil porušen kmalu po potresu leta 1895. Zgodovinska dejstva in zamejitve, ki so sledile izvirnemu obzidju, so za novo ureditev, ki jo je leta 1932 načrtoval Jože Plečnik, predstavljale osnovo za oblikovanje urbanistične poteze, v katero je vključil tudi interpretacijo zgodovinske obzidne strukture. Ta misel je bila nakazana že ob postavitvi spomenika Iliriji oz. Napoleonovega stebra leta 1929 na današnjem Trgu francoske revolucije, saj je bil takrat obnovljen del obzidja ob porušnem Knežjem dvorcu. “Na ostanku obzidja ob Vegovi je po vsej dolžini razmestil vrsto masivnih betonskih kubusov, ki so bili logični uvod in spremljava kubično zasnovanega spomenika” (Krečič, 2002: 60), ob tem pa tudi vzpostavil asociacijo na zaključek srednjeveškega obzidja s cinami, tako kot nekaj let pozneje na grajskih Šancah (Hrausky in sod., 1996; Kopriva, 1989; Krečič, 1997; Plesničar-Gec, 1999).

Slika 93: Tloris Vegove ulice z vrisanimi historičnimi plastmi: linije obzidij in emonske insule (ohranjeni zidovi so bili odkriti ob arheoloških izkopavanjih) (Plesničar-Gec, 1999).

6.3.2 Ureditev Vegove ulice

Urejanje Vegove ulice se je začelo leta 1932, sočasno s preurejanjem fasade Glasbene matice. Nato se je postopno nadaljevalo z izgradnjo spomeniških, arhitekturnih in parkovnih ureditev, ki se na ulico navezujejo v prečnih in vzdolžnih potezah, prostor ulice pa jih povezuje v kompleksno celoto. V dvajsetletnem obdobju je nastala najbolj zaokrožena Plečnikova urbanistična ureditev, ki je končno podobo dobila s prenovo Križank med leti 1952–1956 (Hrausky in sod., 1996). Vegova ulica ali kulturna avenija, kot jo je poimenoval Plečnik, povezuje Križanke in Trg francoske revolucije na južni strani ter Kongresni trg s parkom Zvezda na severni. Na ulico mejijo nekatere pomembne kulturne ustanove⁷⁷ (Narodna univerzitetna knjižnica, Glasbena matica Slovenije, Univerza v Ljubljani – prvotno deželni dvorec, Vegova gimnazija – prvotno Realka idr.). Zasnova celote sledi konceptu povezovanja vodilnih mestnih motivov po smernicah, ki jih je utemeljil Fabiani, Plečnik pa jih je v tej mestni potezi oblikovno izpopolnil (Hrausky in sod., 1996). Povezovalno vlogo med vodilnimi mestnimi motivi je prevzela odprta zelena površina, saj je širok prostor poleg cestišča in pločnika z drevoredom omogočal tudi umestitev vzdolžnega parka. Ob pločniku je parkovna površina zarobljena z nizkim parapetnim zidcem, ki je grajen iz masivnih kamnitih blokov in sledi liniji nekdanjega srednjeveškega obzidja, kar je razvidno iz priloženega tlorisa (slika 94). Ritem masivnih betonskih kubusov na občutno višjem zidu⁷⁸ bližje Napoleonovemu stebru so na tem mestu zamenjali manjši, konično oblikovani in grobo klesani kamniti konfini. Simetrično na

⁷⁷ Po arhitektovih načrtih bi se urbanistična poteza kulturne avenije na severni strani nadaljevala še preko parka Zvezda in propilej v južni trg, na južni strani pa po Emonski cesti do trnovske cerkve. Pred trnovsko cerkvijo je bil zgrajen most z brezovim drevoredom (1930–1932), ki se nadaljuje tudi na delu Emonske ceste (Krečič, 1997). Na mestu propilej (ob severni strani parka Zvezda) je sedaj predvidena postavitvev žrtvam vseh vojn.

⁷⁸ Ob izgradnji Narodne univerzitetne knjižnice je bila ta struktura odstranjena.

dostop s stopniščem do stavbe Glasbene matice so na zidec postavljene sohe ali herme⁷⁹ slovenskih skladateljev. Ob parapetnem zidcu poteka tlakovan pločnik, ki je od cestišča ločen z ozkim peščenim pasom in drevoredom kroglastih javorjev. Na višini parapetnega zidca se do stavb⁸⁰ odpira parkovna površina s potjo po sredini, zasajena s posameznimi drevesi⁸¹ (Hrausky in sod., 1996; Jančar, 2001; Plesničar-Gec, 1999).

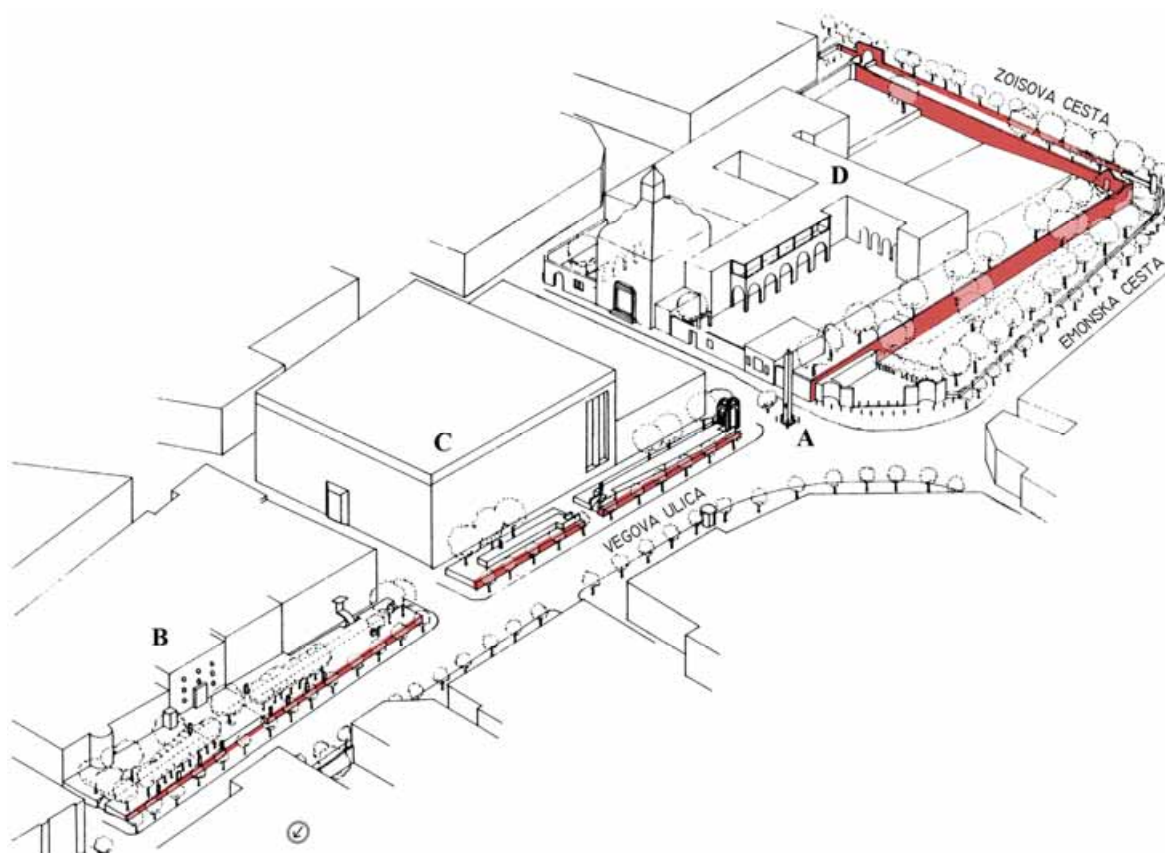
Slika 94 (levo): Parapetni zidec s hermami slovenskih skladateljev

Slika 95 (desno): Stopnišče pred stavbo Glasbene matice

⁷⁹ Herma: "Kip z glavo ali doprsjem na preprostem pravokotnem podstavku, ki so ga v antiki postavljali na križiščih in mejah" (Gaspari, 2014). Herme sodijo v nabor številnih elementov, ki jih je Plečnik povzel iz grške klasične arhitekture. Tako je tudi z nizom herm na Vegovi ulici vzpostavljena vez s preteklim obdobjem antične Emone, sicer pa je vzor iskati predvsem v Fabianijevi ureditvi pred dunajsko Tehnično visoko šolo (Hrausky in sod., 1996).

⁸⁰ Vzhodni rob stavb na tem delu Vegove ulice je postavljen točno na potezo Emonskega obzidja (Plesničar – Gec, 1999: 6).

⁸¹ Za hermami pred glasbeno matico je Plečnik predvidel zelene 'zaslone' striženih bukev. Danes, po približno 70 letih, odkar so bukke zasadili, so se iz prvotnih striženih kubusov razvila mogočna drevesa, saj je bilo po določenem obdobju vzdrževanje opuščeno. Razraščena drevesa ustvarjajo povsem drugačen izgled ulice, ki za konservatorsko stroko predstavlja odstopanje od Plečnikove ideje. V letu 2014 je bila predlagana odstranitev dreves, tudi z utemeljitvijo, da debela in korenine povzročajo poškodbe na parapetnem zidcu in hermah kipov (kar je vidno na nekaterih mestih). V odzivu na predlagano odstranitev so se nekateri predstavniki strokovne in civilne javnosti odzvali z nasprotovanjem in poudarili kakovost dreves kot mestnega zelenja, ki ima številne vloge: od ambientalnih do klimatskih in ekoloških. V tiskanih medijih se je nato razvila razprava s predstavitvijo različnih stališč za odstranitev dreves in proti njej, ob tem pa je bila Vegova ulica predvsem izpostavljena kot kakovosten mestni ambient. To dodatno potrjuje, da je poleg Plečnikove dediščine Vegova ulica pomemben prostor mestne identitete. O omenjeni problematiki je bil v časniku Delo objavljen članek Janeza Petkovška z naslovom *Sporne visoke bukke v Plečnikovem parku na Vegovi* (Petkovšek, 2014), ki je bil povod za razpravo v pismih bralcev (Delo: 10. 05. 2014; 13. 05. 2014; 17. 05. 2014; 24. 05. 2014).

Slika 96: Aksonometrija kulturne avenije – Vegove ulice in Emonske ceste – z označeno linijo zidnih struktur, ki sledijo srednjeveškemu obzidju (grafična osnova: Stabenow, 1996): (A) Trg francoske revolucije, (B) Glasbena matica, (C) Narodna univerzitetna knjižnica, (D) Križanke (označeni po zaporedju urejanja).

Slika 97 (levo zgoraj): Vegova ulica pred preureditvijo, začetek 20. stol. (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Slika 98 (desno zgoraj): Plečnikova ureditev pred Glasbeno matico, sredina 20. stol (Arhiv ZAL, 2016; Arhiv ZVKD, 2016)

Slika 99 (desno spodaj): Vegova ulica danes (pri vseh treh fotografijah gre za pogled na isto območje).

Ob dokončanju Narodne univerzitetne knjižnice je bil v letih 1941–1942 na novo urejen tudi ta del Vegove ulice. Potezo izpred Glasbene matice nadaljuje enako visok parapetni zidec, ki je v odmiku nadzidan s podolgovato teraso v stopničasto strukturo. Ta je prečno predeljena na dva dela, kjer na dvignjeno počivališče vodijo stranske stopnice. Niz dolgih klopi na terasi ponuja razgled na Vegovo ulico in Trg francoske revolucije z dvignjene perspektive. Odmik strukture od stavbe knjižnice omogoča prehod tudi ob zadnji strani in stavbni volumen je tako ostal v celoti prezenten. V navezavi na knjižnico so na zgornjem robu terase umeščene herme jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev. Ob strani, ki meji proti trgu, začetek zidne strukture zaznamuje spomenik Simonu Gregorčiču, ob katerem vodijo na teraso še ene stopnice. Kljub ozkemu prostoru so tudi na tem delu zasajena visoka drevesa, ki tako poleg drevoreda kroglastih javorjev ob pločniku vzpostavljajo kontinuiteto drevesne vegetacije zelene avenije (Hrausky in sod., 1996; Krečič, 1997).

Slika 100 (levo): Parapetni zidec z dvignjeno teraso pred Narodno univerzitetno knjižnico

Slika 101 (desno): Zidna struktura pred Narodno univerzitetno knjižnico s stopnicami, skulpturami in ozelenitvijo

6.3.3 Ureditev ob Križankah

Na Trgu francoske revolucije se Vegova ulica zaključi in ulična poteza se v zamiku nadaljuje po Emonski cesti. Zamik osi Vegove in Emonske je omogočal postavitve Napoleonovega spomenika natančno v osi Vegove ulice. Tako je slok, svetel kamniti steber v pogledih vzdolž Vegove ulice proti jugu vseskozi izstopajoč element, k temu pa prispeva tudi ozadje temnozelenih krošenj dreves, ki rastejo ob Križankah. Parkovna ureditev se na delu ob Križankah ponovno razširi in poteka ob visokem zidu. Zamejitev, ki je obdajala nekdanji samostanski kompleks, sovпада tako z emonskim obzidjem kot z jugozahodnim vogalom srednjeveškega obzidja. To zgodovinsko strukturo je Plečnik poudaril z dodatnimi zidnimi potezami, ki sledijo obzidju. Nizek zidec ob Emonski cesti se po obliki navezuje na parapet na Vegovi ulici in ustvarja razmejitev med parkovno površino in pločnikom ob cesti. Proti trgu se zidec zaključi z večjo zidano strukturo, ki se po obliki navezuje na obzidno arhitekturo in je bila postavljena že ob ureditvi trga leta 1929. Rob parka je obsajen z živo mejo in visokimi drevesi, kar poleg zidov še dodatno ustvarja ambient, ki je ločen od okolice. Opremljenost parkovne površine je skromna, postavljenih je le nekaj klopi, pred dobrim desetletjem pa se je tukaj še nahajalo otroško igrišče.

Za vogalom, ki ga določa obzidje Križank, in vzdolž Zoisove ceste je podobno kot pred Narodno univerzitetno knjižnico umeščena dvignjena terasa, le da je tukaj prislonjena na obzidje Križank in proti cesti ograjena s podpornim zidom. Široka in ravna terasa poustvarja podobo cvingerja – medzidja – obhodne površine med dvema obzidji, ki je dvignjena nad okolico. Na tem delu je Plečnik vključil tudi kamnite elemente, nekaj portalov in vodnjak iz porušenih ljubljanskih stavb. To ustvarja dodaten vtis zgodovinske strukture, vendar brez točne povezave z zgodovinskim obdobjem⁸². Različno visoki nivoji in obcestni prostori so povezani s stopnicami, vogal med Emonsko in Zoisovo cesto pa je tudi tukaj obeležen s kamnitim stebrom – spomenikom Antonu Aškercu (Hrausky in sod., 1996; Jančar 2001).

Slika 102 (levo): Jugozaahodni vogal Križank s spomenikom Antonu Aškercu

Slika 103 (desno): Dvignjena terasa ob Zoisovi cesti

6.3.4 Pomen ureditve Vegove ulice

Urbanistična poteza je v prilagoditvi na številne vsebine, ki jo določajo, razdeljena na odseke ali sekvence in izrazito členjena. Členitev tvorijo nivoji različnih višin, stopnišča, tlakovanja, urbana oprema in ozelenitev z drevoredi⁸³ ter posameznimi drevesi. Enotnost ureditve je vzpostavljena z vzdolžno linijo parapetnega zidu, ki sledi potezi historičnega obzidja in tako izstopa kot vodilni element. Umestitev spomenikov na in ob zid ta vodilni element dodatno poudarja tako oblikovno kot pomensko. Na podlagi opisanega lahko sklenemo z ugotovitvijo, da gre pri ureditvi Vegove ulice za primer izjemne mestne ureditve, ki s poustvarjanjem zgodovinske strukture, kulturnimi obeležji in arhitekturnimi in krajinskimi prvinami tvori edinstven mestni prostor. Tej trditvi pritrjuje tudi utemeljitev v odloku o zaščiti Plečnikovih del v Ljubljani za kulturni spomenik državnega pomena,

⁸² Plečnik je v prenovi Križank vključil številne arhitekturne elemente iz porušenih ljubljanskih hiš. Avtorji arhitekturnega vodnika po Plečnikovi Ljubljani v zvezi s tem pomenljivo zapišejo "Na ta način so postale nekakšno odlagališče stare arhitekture in prizorišče Plečnikovih arhitekturnih remniniscenc. Zato je ureditev Križank v tedanjem času veljala za problematično in jo je strokovna javnost dolgo odklanjala" (Hrausky in sod., 1996: 51).

⁸³ Na celotni potezi Vegove ulice, Emonske ceste in ob Aškerčevi cesti so zasajeni drevoredi po Plečnikovih načrtih (Krečič, 1999: 59).

kjer je Vegova ulica skupaj z Emonsko cesto in Trgom francoske revolucije⁸⁴ opredeljena kot “ključni element Plečnikove zelene Ljubljane” in “izjemna zelena avenija” (Odlok o razglasitvi ..., 2009: 6949). Za kulturno in zgodovinsko identiteto glavnega mesta države ima torej Vegova ulica zelo pomembno vlogo.

Kot smo omenili že v primeru grajskih Šanc, tudi na območju Vegove ulice (in celotni potezi 'kulturne avenije') ni prezentiranih informacij, ki bi ponudile razlago o nastanku in vsebini te urbanistične poteze (o objektih, ki se ob njej nahajajo, predvsem pa o številnih kulturnikih, ki so tukaj obeleženi s spomeniki). Sicer pa je na ulici kar nekaj prostorov oz. objektov, ki bi lahko bili izkoriščeni v ta namen.

Slika 104: Spomenik Simonu Gregorčiču ob Trgu francoske revolucije ter zidna struktura, ki se nadaljuje proti NUK-u.

6.4 POT SPOMINOV IN TOVARIŠTVA – POT

6.4.1 Pot – spominsko obeležje

Na trasi žičnega obroča, ki je Ljubljano med 2. svetovno vojno obdajal več kot tri leta in mesto izoliral od zaledja, je bila v časovnem zamiku nekaj desetletij urejena parkovna spominska pot: Pot spominov in tovarištva (PST), danes imenovana POT ali Pot ob žici. Povod za nastanek so bili vsakoletni pohodi 'Ob žici okupirane Ljubljane', ki so se začeli leta 1957. Kamniti spomeniki⁸⁵, postavljeni leta 1959 na lokacijah nekdanjih kontrolnih blokov ob mestnih vpadnicah, so bili prva prostorska obeležja. Traso žičnega obroča s

⁸⁴ Identifikacija enote kulturne dediščine iz Registra nepremične kulturne dediščine Slovenije je navedena v prilogi B3.

⁸⁵ Avtor spomenikov: Vlasto Kopač.

spominskimi kamni⁸⁶ so na 102 mestih, kjer so stali bunkerji, označili v letih 1961 in 1962 in tako pripravili za praznovanje ob 20-letnici osvoboditve. Leto pred obletnico je bila urejena tudi sprehajalna pot preko Golovca. Šele osem let pozneje, leta 1972, so zaradi težav, ki jih je povzročalo vsakoletno spreminjanje trase pohoda, predstavili predlog za ureditev 'Aleje spominov in tovarštva'⁸⁷ (AST). Sledila je ustanovitev odbora za izgradnjo in leta 1974 so odobrili prve načrte za gradnjo po odsekih. Leta 1975 je Ljubljanska mestna skupščina sprejela prvi odlok o zaščiti spominskih kamnov in trase, AST je bila uradno preimenovana v PST in je bila vključena v urbanistične dokumente. V letih 1977–1984 je sledilo obdobje izgradnje, pri kateri so sodelovali prostovoljci, delovne brigade, dijaki, vojaki in tudi gostje iz pobratenih mest. Z izgradnjo zadnjega odseka v dolžini 6,6 km je bila PST sklenjena v letu 1984. Mesto je nato razpisalo natečaj za celostno ureditev in označitev, med predlogi je bila izbrana rešitev arhitekta Janeza Koželja s sodelavci. Izbrana rešitev je poudarjala povezovalni kontekst ureditve. Potezo so opredelili kot hrbtenico mestnega zelenega sistema in predlagali večje orientacijske elemente – jambore, usmerjevalne in informacijske table, talne označbe ter logotip z jasnejšim in ideološko nevtralnim imenom POT. Izbrana rešitev je bila izvedena, vendar ne v celoti. Ob 40-letnici osvoboditve, 9. maja 1985, na dan zmage in praznika Ljubljane – mesta heroj, so Pot slavnostno odprli (Jankovič Potočnik, 2006; Kranjc in sod., 2008; Omersa, 1980).

Slika 105: Gradnja Poti ob vznožju Golovca (Kos, 2006)

Slika 106: Izvedba Poti – urejanje peščene površine (Kos, 2006)

Takrat še uradno imenovano PST so razglasili za spomenik socialistične gradnje, kulturno-zgodovinski spomenik in spomenik oblikovane narave. Zadnji in še vedno veljavni odlok je bil sprejet leta 1988 in je ob navedenih spomeniških definicijah določil PST tudi kot spomenik skupnega pomena za mesto Ljubljana. Po odloku ima PST status “komunalnega in rekreacijskega objekta skupne rabe v sistemu zelenih površin” (Odlok o določitvi ..., 1988: 189).

⁸⁶ Avtor spominskih kamnov: Edvard Ravnikar.

⁸⁷ Avtorji predloga AST: Mitja Omersa, Franc Kastelic in Jože Štoka.

Slika 107 (levo): Kamniti spomenik ob Celovski cesti (eden od petih, ki so bili leta 1959 in 1960 postavljeni ob mestnih vpadnicah).

Slika 108 (desno): Spominski kamen (eden od 102, ki so bili leta 1961 in 1962 postavljeni na lokacijah bunkerjev ob žičnem obroču).

Slika 109 (levo): Spominski kamen in obrisi nekdanjega bunkerja na Viču

Slika 110 (desno): Bunker ob križišču Ceste Ljubljanske brigade in Litostrojske ceste v Šiški

6.4.2 Pot ob spremembi družbenopolitičnega sistema

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 in sprejetju parlamentarne demokracije so se nekatere politične stranke in družbene skupine zavzemale za odstranitev simbolov, ki so bili povezani s samoupravnim socializmom Jugoslavije. Tako je tudi Pot preko simbolnih pomenov, povezanih z ohranjanjem spomina na narodnoosvobodilni boj in upor proti okupatorju, pridobila ideološko konotacijo v povezavi s prejšnjo državo. Pojavila se je pobuda za odstranitev Poti in spomenikov ob njej. Pobuda je prerasla v dejanja in tako so 'konstruktivistične stolpe' oz. jambore z rdečimi zvezdami ob vpadnicah odstranili. Odžagali so spominske kamne ob Poti, pripravljeni pa so bili tudi stroji, ki naj bi Pot 'izbrisali', vendar do popolnega uničenja ni prišlo. Zasluge za to ima v prvi vrsti civilni iniciativni odbor za ohranitev PST, ki je bil ustanovljen kot odziv na namero odstranitve Poti tedanje mestne uprave. Leto pozneje je iz iniciativnega odbora nastalo društvo Zeleni prstan, ki je prevzelo tudi pomembno vlogo pri vzdrževanju Poti, saj je mesto za nekaj let povsem ukinilo sredstva za vzdrževanje. Sčasoma so ideološke teme, povezane s Potjo, vedno bolj tonile v pozabo. Prepoznali so predvsem urbanistični pomen prostorsko razsežne parkovne ureditve, ki je uporabno vrednost pridobila na drugih ravneh, npr.: rekreativni, povezovalni in tudi okoljski. Leta 1998 je bil izdelan predlog za novo urbanistično opredelitev avtorja Janeza Koželja. Predvideni so bili sanacija in programsko dopolnjevanje ter dodatne parkovne ureditve. Obsežnejše nadgradnje niso izvedli, a so

vzpostavili redno vzdrževanje in sanacijo na dotrajanih delih. Na mestu enega od odžaganih jamborov so postavili obeležje, ki se pomensko navezuje na narodno identiteto. Združuje motiv mlaja, tri barve slovenske zastave in povzema Plečnikov element pred Pegleznom v središču Ljubljane (Jujić, 2005; Kranjc in sod. 2008).

Slika 111 (levo): 'Konstruktivistični' jambor z zvezdo – simbolom prejšnje države (Kos, 2006)

Slika 112 (sredina): Odstranjeni jambori, 1991 (Kos, 2006)

Slika 113 (desno): Jambor ob Dunajski cesti, postavljen po letu 1991 kot 'ideološko nevtralen' (Kos, 2006).

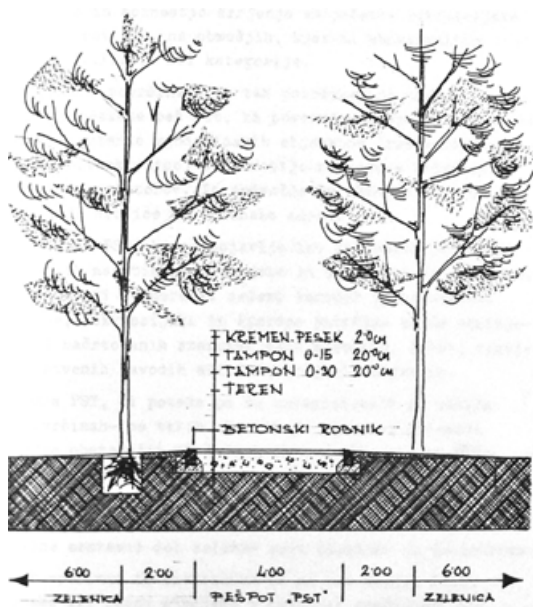
Danes je Pot ena najbolj obiskanih mestnih zelenih površin. Zgodovinski pomen je ob vsakodneveni uporabi manj prisoten, saj služi predvsem sprostitvi in rekreaciji. Zaradi visoke vsakodnevne obiskanosti in priljubljenosti jo nekateri imenujejo tudi “dnevna soba mesta” (Jankovič Potočnik, 2006: 76). Potrditev, da so jo ljudje vzeli 'za svojo' je tudi vsakoletni pohod po 'Poti ob žici'. Razvil se je v množični tridnevni dogodek, ki vključuje vse starostne skupine in ima od prve izvedbe tudi športni značaj. Udeležba se skozi leta povečuje; letošnjega, po vrsti 60. pohoda, se je udeležilo rekordno število – 42.680 – pohodnikov (Pohod, 2016). Ohranjanje spomina na upor in herojstvo Ljubljane med 2. svetovno vojno je ostalo temeljno izhodišče dogodka. Udeležba na pohodu pomeni opredelitev proti zamejevanju in podrejanju ter za vrednote, kot so mir, spoštovanje in sožitje. Svoboda posameznika, mesta in naroda je ne glede na preteklost ali sedanjost osnovno sporočilo Poti.

Slika 114: Pohod po Poti

6.4.3 Pot – zeleni obroč sodobnega mesta

Trasa Poti je dolga 32,74 km. Potek od prvotne trase žičnega obroča deloma odstopa, saj je med odstranitvijo žičnega obroča in začetkom izgradnje Poti minilo več kot 30 let. V tem času je prišlo do precejšnje širitve mesta, ki je narekovalo prilagoditev trase na novo pozidanih območjih. Glede na zgodovinsko izhodišče je bila Pot načrtovana kot zvezna ureditev, ki bo z drevoredom zaobjela širše središče Ljubljane. Pri tako dolgi linijski potezi je zveznost z vidika orientacije in prepoznavnosti ključnega pomena, vendar zaradi različnih razlogov Pot ni sklenjena v celoti. V analizi leta 2004, ki jo je opravil Ljubljanski urbanistični zavod (Matjašec in sod. 2004), so ugotovili, da je na več mestih prekinjena. Nesklenjenih delov je v skupni dolžini približno 2,26 km, kar je 7 % trase. Poleg zveznosti je za prepoznavnost pomembna tudi oblikovna enotnost. Osnovna ideja je, da peščno pohodno površino v širini 4 m obdaja drevored in 8-metrski pas zelenice na vsaki strani. Celoten profil tako obsega 20 m širok pas, ki je v prostoru jasno prezenten in prepoznaven na kateri koli točki vstopa na Pot. Takšen profil ustreza 78 % Poti, vendar je obojestranski drevored prisoten le na 56 % trase. Odseki brez drevoreda znašajo skupaj kar 29 %, enostranski drevored je prisoten na 4 %, 11 % Poti pa poteka skozi gozd, kjer je izostanek drevoreda razumljiv (prav tako tudi ožja peščena pot). Glede na značaj prostora so odsekom Poti pripisani štirje osnovni značaji: 1. urbani zeleni del; 2. urbani del; 3. odprti zeleni del; 4. gozdni del (Kranjc in sod. 2008; Matjašec, in sod., 2004).

Slika 115: Osnovni profil Poti (Omersa, 1980)

Slika 116: Drevoredi ob Poti – različne vrste drevnine (vrbe žalujke, lipe, javorji, breze)

Skladno s krajinskim ali urbanim kontekstom, skozi katerega poteka Pot, se spreminja tudi podoba drevoreda. Ob ohranitvi enotnega profila Poti in ritma, ki ga ustvarja drevored, so značajske razlike vzpostavljene z uporabo različnih vrst drevoredne drevnine.

Druga polovica 20. stol. je bilo obdobje največjega urbanističnega razvoja Ljubljane, obseg mesta se je širil predvsem z izgradnjo večjih stanovanjskih sosesk, industrijskih con in infrastrukturnih objektov. Tako se je trasa žičnega obroča, ki je mesto med vojno obdajala povsem na obodu, vrasla v novo nastale mestne predele. Danes približno 60 % Poti poteka skozi mesto.⁸⁸ Gre za enega poglavitnih razlogov, da je osnovni pomen Poti kot spomeniškega obeležja presežen in da se je vzpostavil prostor raznolike uporabe, ki opravlja funkcijo mestne rekreacijske površine in komunikacijske povezave med mestnimi predeli. Uporabnikom, ki bivajo v predelih ob Poti, omogoča dobro povezavo do širših območij odprtega prostora – t. i. zelenih klinov⁸⁹ – osnovnih programskih jeder mestnega zelenega sistema (Kranjc in sod., 2008; Kučan, 1994).

Slika 117: Poti v odprti krajini 'zelenega klina'

V zasnovi Zelenega sistema Ljubljane (1994) je Pot izpostavljena pri krožnih povezovalnih prvinah. Kot krožna povezava med zelenimi klini, ob kateri se vrstijo po funkciji in razsežnosti različne programske točke, je predvsem zaradi večplastnega značaja in obodnega poteka izrednega pomena za zeleni sistem. Pomembno vlogo pa ima tudi pri soustvarjanju mestne identitete (Kučan, 1996). Definicija je potrjena v Prostorski zasnovi za prostorski načrt Mestne občine Ljubljana (2002), kjer je Pot opredeljena kot najpomembnejša sistemska povezava znotraj zelenega sistema. Občinski prostorski načrt (Odlok o občinskem ..., 2010) je na podlagi omenjene zasnove Pot opredelil kot samostojno plansko entiteto znotraj kategorije zelenih površin. Na podlagi okoljskih pomenov je Pot zaščiten kot varovano območje narave (Pravilnik ..., 2004). Parkovne kvalitete pa so bile že leta 1985 povod za razglasitev območja oblikovane narave lokalnega pomena. Ocenjena velikost Poti obsega približno 1/4 vseh mestnih parkovnih površin. Od največjega parka v mestnem središču, Tivolija, je večja za približno polovico njegove površine (Kranjc in sod., 2008).

⁸⁸ 60 % Poti poteka skozi mesto, 29 % v odprti krajini in 11 % skozi gozd (Kranjc in sod., 2008).

⁸⁹ Štiri nasproti ležeča programska jedra Zelenega sistema Ljubljane so: zahodno jedro – mestni gozd na Rožniku s parkom Tivoli, vzhodno jedro – Golovec in Grajski grič, južno jedro ob reki Ljubljanici na stiku mesta z Ljubljanskim barjem in obsežno severno jedro obrečne krajine ob Savi, ki se preko kmetijskih površin zajeda v mesto (Kučan, 1996).

6.4.4 Pot – drugačen pogled na mesto

Pot omogoča odkrivanje in 'branje' mesta iz svojevrstne perspektive, saj mesto obdaja v radialnem odmiku od mestnega središča. Tako ni reprezentativna v smislu tipične mestne vedute, saj odstopa od splošno prepoznavnih mestnih znamenitosti, zato pa ponuja drugačno izkušnjo, ki je zanimiva v kontekstu premikanja po linearni strukturi z enakomernim ritmom drevoreda in spreminjanjem prizorišč ob njej. Velik del Poti poteka skozi stanovanjske soseske, ki so bile zgrajene v 60., 70. in 80. letih prejšnjega stoletja. Na prekinitevah med soseskami se nahajajo druge mestne rabe in obsežni deli odprte krajine. Na teh odsekih se odpirajo pogledi proti središču mesta, kjer kot glavna referenčna točka izstopa Grajski grič z Ljubljanskim gradom. Panoramski pogledi se odpirajo tudi na širšo okolico Ljubljanske kotline, predvsem na hribovja in gore: od Kamniških Alp na severu, do Krma na jugu, Polhograjskega hribovja na zahodu in Posavskih hribov na vzhodu. Kot ena od markantnih točk v številnih pogledih izstopa Šmarna gora z Grmado. Sicer pa se ob Poti zvrstijo še številne mestne rabe in prostori, ki ustvarjajo pestro doživljajsko raznolikost. Poleg že omenjenih stanovanjskih sosesk so najbolj opazna prizorišča ob Poti: mestno pokopališče, vojašnica, mestne vpadnice in avtocestna obvoznica, železnica, industrija, šole, glavni mestni športni park, mestni gozdovi, kmetijske površine in rečna nabrežja, ob tem pa še številni mikroambienti mesta. Pestrost prostorov ob poti je v fotografskem projektu in razstavi predstavil fotograf Dejan Habicht (Habicht, 2002). Z beleženjem pogledov s Poti na okolico je prikazal mozaik prostorov in rab, ki izpričujejo razpetost med urbanostjo in suburbanostjo Ljubljane na prelomu tisočletja.

Slika 118 (levo): Talna označba Poti na tlakovanih odsekih (foto: Tjaša Janovljak)

Slika 119 (desno): Pogled na prepoznavno veduto mesta – Grajski grič in hribovje v ozadju

6.4.5 Varovanje in razvojni potencial Poti

Predvidevamo lahko, da bo Pot s prepoznanimi kvalitetami, ki jih ima za sodobno mesto, in tudi s statusom kulturne dediščine⁹⁰ in varovanega območja narave ter z opredelitvijo samostojne entitete v občinskem prostorskem načrtu ohranjena vsaj znotraj osnovnega profila v razponu 20 m. Vendar stanje v prostoru dokazuje, da ne gre za popolno zagotovilo, saj se občasno dogajajo posegi v območje Poti, ki degradirajo osnovni profil ali

⁹⁰ Identifikacija enote kulturne dediščine iz Registra nepremične kulturne dediščine Slovenije je navedena v prilogi B4.

neposredno okolico (Kranjc in sod., 2008). Posebej problematične so prekinitve trase z dovozi do novogradenj ali ob izgradnjah novih cest. Najopaznejši negativni vpliv takšnih posegov je odstranitev in s tem prekinitev zveznosti drevoredov, ki so najprepoznavnejši element Poti. Soglasja za posege v prostor Poti in pripadajoči zeleni pas bi pristojne varstvene ustanove morale izdati le v izjemnih primerih, ob tem pa bi morale določiti ukrepe, s katerimi bi se povzročene motnje omilile v največji možni meri, npr. zasaditev nadomestnega drevoreda ali izvedba ustreznega označevanja. Ob sprejetju občinskega prostorskega načrta so določili tovrstne nadomestne ukrepe, torej je za pričakovati, da se bodo izvajali tudi v praksi (Odlok o občinskem ..., 2010).

Potencialno ranljiva so tudi odprta območja ob Poti, ki so privlačna za pozidavo ali druge oblike razvoja mesta, za značaj Poti pa so velikega pomena. V teh primerih bi bilo smiselno varstveni režim razširiti tudi na ta območja. Mesto in pristojne ustanove bi morale v prvi vrsti vzpostaviti obliko aktivnejšega varstva in urejanja, ob tem pa prislunhiti predlogom, analizi potencialov in razvojnih možnosti, ki so bili podani v dveh strokovnih raziskavah: *POT: opredelitev poteka trase in vsebinska razširitev* (Matjašec in sod., 2004) in *POT: največja načrtovana javna zelena površina v Ljubljani* (Kranjc in sod., 2008).

Razvojne potenciale Poti lahko strnemo v tri sklope:

A) Prostorska in programska nadgradnja POTi

Sklenitev trase ali izboljšanje prepoznavnosti poteze na prekinitvah in v sivih conah, kjer je privlačnost Poti zmanjšana. Ureditev programskih točk z ustrezno opremljenostjo in vsebino – neposredno ob Poti ali v navezavi na razširitve odprtega prostora, npr. ureditev informativno-izobraževalnih programov, ki so vezani na zgodovino Poti in mesta ter prostočasnih, kulturnih in rekreativnih programov.

B) POT kot izhodišče omrežja poti za povezavo mesta z okolico.

Glede na prostorsko umeščenost in povezovalni značaj Poti je prostorska poteza dobro izhodišče za vzpostavitev širšega omrežja pešaških in kolesarskih poti, ki bi učinkoviteje in uporabnikom bolj prijazno povezale mesto z okoliškimi kraji in tudi z območji kulturne krajine in narave.

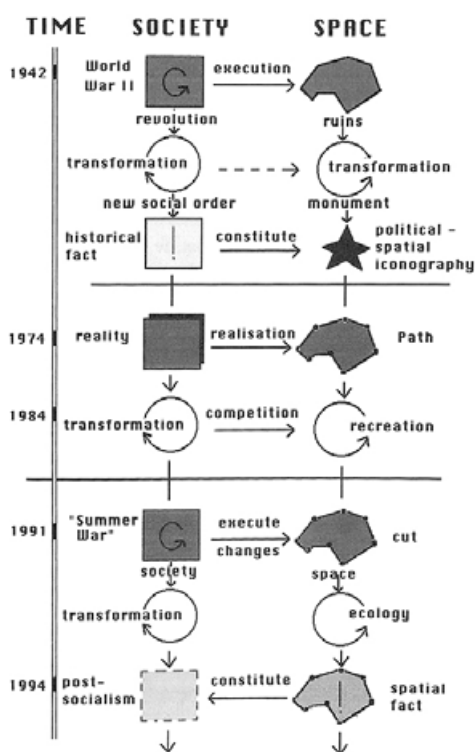
C) POT kot potencial za turistično znamenitost mesta

Zgodba o Poti je z več pogledov zanimiva za meščane in mestne obiskovalce, saj gre za edinstven pomnik zgodovine v mednarodnem merilu in urbanistično potezo z izjemnim identitetnim sporočilom. Zgodovinsko ozadje Poti, svojstven nastanek, današnja podoba in možnost spoznavanja mesta iz drugačne perspektive (kot zgolj preko kulturnih znamenitosti v središču) so kakovostne vsebine in osnova za privlačno turistično zanimivost mesta (Kranjc in sod., 2008; Matjašec in sod., 2004).

6.4.6 Pot – rezultat prostorskih in družbenih transformacij

Razumevanje fizičnih sprememb odprtega prostora v kontekstu družbenih sprememb je pglavitno ozadje proučevanja Poti v *Stanovitnih krajinah Ljubljane* (Gazvoda, 1996). Pot je zaradi številnih stadijev v transformaciji od izvirne omejevalne strukture v mestno javno površino in nadaljnjega spreminjanja izpostavljena kot primer spremenljivega in hkrati

stanovitnega mestnega odprtega prostora. Skozi čas se v povezavi s Potjo ustvarjajo novi pomeni, vendar so osnovni pomeni, povezani z osvobodilnim bojem in premagovanjem represivne strukture, ostali vseskozi prisotni. Torej lahko nekatere pomene opredelimo kot spremenljive, druge pa kot stanovitne. Oblika je bila sprva skozi transformacijo od žičnega obroča, spreminjanja trase pohoda, do ureditve spominske krajine in poseganja v ureditev ob spremembi družbenopolitičnega sistema nestanovitna. V obdobju zadnjih 25 let se njena notranja oblika ne spreminja in jo sedaj lahko opredelimo kot stanovitno. Trajnost in stanovitnost Poti ne temelji le na fizični pojavnosti, temveč predvsem na 'dinamično figurativnem' prostorskem značaju in v pomenih, ki jih vsebuje (Gazvoda, 1996: 227). Proces prostorske transformacije, povezane z družbenimi spremembami, je prikazana tudi grafično v obliki diagrama.

Slika 120: Diagram Poti – transformacija prostora in družbe (Gazvoda, 1996)

Na podlagi opisanega in z upoštevanjem časovnega okvira, ki danes presega 70-letno obdobje, lahko sklenemo, da je Pot za Ljubljano postala pomembna prav zaradi svoje geneze, ki je botrovala njeni specifični vpetosti v prostorsko in družbeno realnost. Geneza ali razvoj Poti od zgodovinskega izhodišča do današnje večfunkcionalne površine, ki je del tako mestne zelene infrastrukture kot identitete mesta, je z vidika proučevanja prostorskih transformacij zelo zanimiv primer. V obravnavanem kontekstu diplomske naloge je pomenljiva opredelitev avtorja ureditve Poti: "Pretvorila se je iz prvotno zamejevalnega v povezovalni sistem" (Koželj, cit. po Jujić, 2005). Ko ob prostorskih dejstvih upoštevamo tudi družbenopolitične spremembe in pomene, ki se skozi čas navezujejo na to prostorsko strukturo, je preobrazba še toliko bolj kompleksna. Rezultat transformacije je stanovitna mestna krajina, ki je postala urbani artefakt, pomemben javni mestni prostor in prostor kolektivnega spomina. S tem pa predstavlja pozitiven primer prostorskega načrtovanja, ki je z uspešnim prenosom smelega in prostorsko razsežne ideje v uporabno ureditev pomembno prispeval tudi k dvigu kakovosti bivanja v Ljubljani (Kranjc in sod., 2008).

7 RAZPRAVA IN SKLEPI

7.1 RAZPRAVA

Ostaline utrdb, obzidij in drugih obrambnih struktur, ki se nahajajo v sodobnih mestih, vsebujejo svojevrstno sporočilnost. Pri opazovalcu pogostokrat zbudijo domišljijo in predstave o času, ko so bile zgrajene in opravljale funkcijo branika takratnega mesta. Pripovedujejo zgodbe o zgodovinskem mestu, ki je z včasih manj, drugič bolj vidnimi potezami določilo tudi podobo sodobnega mesta. Sporočilnost je na prenesenih ravneh prisotna tudi v mestnih javnih površinah, urejenih na območjih nekdanjih omejevalnih struktur ali ob njihovih ostalinah.

Omejevalne strukture so v osnovi grajene kot nepredirne ločnice, a se kljub temu po določenem času opustijo, porušijo ali transformirajo. Obrambne strukture so bile v dolgem obdobju zgodovine neločljivi del mesta, ena od determinant mestnega območja in mestne podobe. Obzidja s spremljajočimi elementi, ki so jih dopolnjevali v kompleksne sisteme, so bila namenjena obrambi mesta in so omogočala tudi nadzor nad ljudmi. Vplivala so na povezave med mestom in okolico, saj so se mestna vrata pred nočjo zaprla in do naslednjega dne preprečevala vstop v mesto ali izhod iz njega. Ko se je utesnjeno mesto začelo širiti izven obzidja, so obzidja začeli odstranjevati ali uporabljati kot osnove za nove stavbe, obsežna območja brisanega prostora pred obzidji pa za umeščanje drugih rab.

Represivne strukture so imele krajši čas trajanja, vendar so v času obstoja izrazito vplivale na življenje ljudi. Vzpostavitev izoliranih območij in s tem prisilno zadrževanje ljudi na odrejenem prostoru pomeni kratenje ene od osnovnih človekovih pravic – svobode. Prehajanje iz zamejenih območij je bilo skoraj nemogoče ali ob številnih omejitvah strogo nadzorovano. Približevanje, še posebej prečkanje ločnice izven kontrolnih točk, je lahko bilo vprašanje življenja ali smrti. S prenehanjem zavojevanj ali spremembo družbenopolitičnih ureditev, ki so posegale po represivnih ukrepih, so bile prostorske ločnice v kratkem času odstranjene, saj so bile v prvi vrsti simbol zatiranja svobode.

V širokem razponu rab prostora, ki so se vzpostavile na območjih opuščenih omejevalnih struktur, so tudi odprte javne površine. Na podlagi proučevanja lahko naštejemo primere od mestnih zelenic, parkovnih ureditev, spominskih obeležij, kulturnih prizorišč, do kompleksnejših celot, ki imajo danes pomemben prispevek za zeleni sistem mesta.

Pomembno je omeniti, da so bile ene izmed prvih oblik parkovno oblikovanih mestnih javnih površin – promenade z drevoredi (bulvarji) –, v 17. stol. urejene prav na opuščenih obzidjih in v okoliškem brisanem prostoru. Ureditve v Ljubljani, ki jih obravnava tokratna raziskava, so bile izvedene v 20. stol., kar je v primeru Poti povsem logično, saj je bila tudi žična zapora okoli mesta postavljena v 20. stol., od razrušenja Emone do ureditve parka pa je preteklo tisočletje in pol. Tukaj se pokaže največja razlika med obravnavanimi primeri. Ureditve parka ob Rimskem zidu in ureditev grajskih Šanc sta primera preoblikovanja ruševin in parkovnega dopolnjevanja zgodovinskih ostalin. Ureditve Vegove ulice je primer poustvarjanja obzidne strukture, prav tako s parkovnim dopolnjevanjem. V primeru Poti pa gre za krajinsko oblikovano spominsko obeležje, ki se nanaša na točno določeno

obdobje in razmere. Prvo poimenovanje Poti je bilo 'Aleja spominov in tovarištva', najbolj prepoznaven element te ureditve pa je zvezni drevored oz. aleja. Z alejo se nakazuje zgodovinska vez med bulvarji, ki so bili urejeni na opuščenih branikih mestnih obzidij, in sodobnejšo Potjo, ki je urejena na nekdanji trasi žičnega obroča. S to zgodovinsko povezavo lahko ponazorimo širok časovni okvir primerov mestnih javnih površin, urejenih na območjih omejevalnih struktur, ki so obravnavani v diplomski nalogi.

Kljub razlikam v strukturno-zgodovinskih osnovah obravnavanih ureditev v Ljubljani lahko primere vzporejamo na simbolno-pomenski ravni, saj so vsi povezani s preseganjem in premagovanjem prostorskega zamejevanja in omejevanja svobode, četudi je preseganje potekalo v obdobju miru in postopoma – z rastjo mesta – ali pa v času vojnih razmer in dokončno s padcem represivnega režima oz. okupacije. Iz struktur, ki so prosto gibanje omejevale ali preprečevale, so se s transformacijo v javne površine vzpostavili prostori, ki povezujejo in temeljijo na svobodni izbiri uporabe. Aktivnosti ob uporabi teh površin, kot so npr. rekreacija, pristočasne aktivnosti in kulturne dejavnosti, odražajo svobodno bivanje človeka. Na podlagi tega lahko na simbolni ravni potrdimo, da je na teh območjih svoboda presegla omejevanje.

Svoboda kot neodtujljiva pravica je še posebej poudarjena v spominskih krajinah, urejenih na območjih nekdanjih represivnih struktur, kot potrujeta Pot v Ljubljani in spomske ureditve ob Berlinskem zidu s sporočili v obeležjih in dogodkih, ki so vezani na ureditve. Med drugimi primeri, predstavljenimi v nalogi, je tudi *Freedom Trail* v Bostonu neposredno povezan s svobodo, tako z osamosvojitvijo izpod nadvladja kot z enakostjo vseh ljudi in s tem brezpogojno pravico do svobode.

Morda sporočilo o svobodi ni tako neposredno izpričano v ureditvah ob zgodovinskih ostalinah, kot sta park ob Rimskem zidu na Mirju in grajske Šance. Vsekakor pa gre za prostore, ki preko arhitekturnih intervencij, spojenih z oblikovano naravo, spodbujajo domišljijo, ta pa je v veliki meri povezana s prostostjo in svobodo.

Zaradi razlike v namenu in časovne oddaljenosti postavitve omejevalnih struktur je razumljivo, da je odnos do ostalin antičnih ali srednjeveških obrambnih struktur drugačen kot do struktur oz. ureditev javnih površin na njihovi osnovi, ki se navezujejo na obdobja v 20. stol. Ostaline antičnih mest in srednjeveška obrambna obzidja so danes del starih mestih jeder in mestne podobe. Prepoznamo jih kot kulturno dediščino in pogosto se na te prostore navezujejo kulturne dejavnosti. To ponazarja tudi obravnavani primer iz Kranja, kjer je predvideno, da bodo ostaline mestnega obzidja postale povezovalni element mestne kulturne četrti. Tudi Vegova ulica v Ljubljani, kjer je v srednjem veku potekalo obzidje, se danes nahaja v središču mesta in je urejena v kulturno avenijo. V tem primeru odprta javna površina, ki poteka na potezi nekdanjega obzidja, povezuje kulturne institucije, hkrati pa je prostor spominskih obeležij – številnih spomenikov slovenskih kulturnikov. Tudi za kulturno delovanje in ustvarjanje je svoboda bistvenega pomena.

Pot je bila kot spominsko obeležje s politično konotacijo prejšnje države predmet pomenskih razhajanj, ki pa so se s prepoznavanjem njenega širšega družbenega pomena kot zelene urbanistične poteze sčasoma polegla. V primerjavi z grajenimi in kiparsko

oblikovanimi spomeniki prejšnje države lahko ugotovimo, da se je parkovno oblikovana spomeniška krajina izkazala za ideološko manj 'problematično' rešitev in glede na precejšnje število odstranjenih spomenikov iz obdobja pretekle države danes predstavlja trajnejši 'spomenik'. Razlog je v tem, da so se ljudje zavzeli zanjo, saj je tako simbol medvojnega gibanja za svobodo kot svobodnega gibanja v današnjem času.

V kontekstu obravnavane tematike in ob tem, da je svoboda izpostavljena kot vezni člen med obravnavanimi ureditvami, moramo omeniti tudi aktualne razmere v Evropi in svetu. Postavljanje žičnih ograj in zidov, tokrat v 'varnostne' namene, se vse bolj uporablja kot rešitev problema, povezanega s priseljevanjem beguncev in migrantov z vojnih območij in držav t.i. tretjega sveta. Že v uvodu je zapisano, da je ograjevanje bivališč, naselbin in pozneje tudi mest prisotno od samih začetkov človekovih trajnih naselitev. Če to dejstvo prenesemo na trenutne razmere, ko se postavlja vse več omejevalnih struktur, nas vodi k spoznanju, da so zidovi postali del civilizacijskega značaja. Države se od problema oz. 'nevarnosti' ograjujejo, namesto da bi poskusile poiskati rešitev skozi konsenz in dialog na podlagi medčloveškega spoštovanja. To bi sicer terjalo več časa in strpnosti, gotovo pa bi se na ta način začrtali jasnejši temelji za sožitje v prihodnosti, ki je z gradnjo zidov le še bolj negotova.

Slika 121: Ograja rezilne žice – aktualna omejevalna struktura na slovenski južni meji (Večer, 2016)

Zaradi trenutnih razmer so prostori, ki pričajo o preseganju zamejevanja in opozarjajo na pomen svobode še toliko bolj pomembni, saj so pomniki 'temnih' obdobj zgodovine. S postavitvijo spominskih obeležij in z ureditvami spominskih krajin je družba zavzela stališče, da se v tovrstna obdobja ne bo več vrnila.

7.2 SKLEPI

V sklepih so povzete ugotovitve o pomenskih plasteh zgodovinskih struktur in odprtih javnih površin, ki so urejene ob teh strukturah ali na njihovi osnovi. Skozi raziskavo in analize primerov se je izkazalo, da ti prostori vsebujejo številne pomene in s tem prispevajo k kompleksnosti mestnega značaja. Pri združevanju javno dostopnih odprtih površin z grajenimi zgodovinskimi strukturami lahko prepoznamo 'sinergijske' učinke, saj se uporabnost in privlačnost prostora poveča, ob tem pa tudi funkcije, ki jih takšne površine opravljajo. Ker gre v večini primerov za medsebojno povezanost v skupno celoto, navedene ugotovitve veljajo tako za zgodovinske strukture kot za spremljajoče javne površine.

- Stanovitne zgodovinske strukture ohranjajo informacijo o obdobju, v katerem so nastale. Z vsebovanjem te informacije 'ovekovečijo' zgodovino in povezujejo sedanost s preteklostjo. Skupaj s površinami, ki jih obdajajo, vzpostavljajo **prostore spomina** ali **spominske krajine**. Za mesto, družbo ali narod so to **prostori kolektivnega spomina**.
- Vidno izpostavljene zgodovinske strukture so prepoznavni mestni artefakti, ki pričajo o **kontinuiteti mesta** in tako pomembno prispevajo k **identiteti mesta**. Kot take jih lahko po pomenu uvrstimo med **primarne urbane elemente**, saj so neposredno povezani s kolektivnim – mesto in družba (kolektiv) se preko njih identificirata.
- Skozi čas v družbi pridobijo **dodatne pomene in vrednosti**, ki so **simbolnega značaja**.
- V kontekstu sodobnega odnosa do tovrstnih struktur in prepoznanega družbeno-zgodovinskega pomena, postanejo te strukture **spomeniki kulturne dediščine**. Tovrsten status med drugim zagotavlja preprečevanje poseganja v spomenike brez soglasja pristojnih ustanov, ki skrbijo za varovanje kulturne dediščine.
- Poleg primarne zgodovinske informacije in s tem povezane **kulturno-zgodovinske funkcije**, se z ureditvijo javne površine na teh območjih vzpostavijo tudi druge funkcije. Pri obravnavanih primerih izstopajo predvsem: **kulturne, izobraževalne, turistične, rekreativne in komemorativne funkcije**.⁹¹
- Zgodovina mest je ena privlačnejših vsebin za obiskovalce mesta. Prostori, ki omogočajo **ogled in izkušnjo zgodovine in situ**, so pri tem zelo pomembni. Spremljajoče parkovne površine privlačnost in uporabnost praviloma še povečajo.

⁹¹ Funkcije obravnavanih primerov, so navedene v prilogi A.

- Tovrstni prostori imajo potencial, da postanejo **nosilci kulturno-izobraževalnega programa**, za kar je potrebna ustrezna aktualizacija in predvsem programska vsebina.
- Vsi navedeni pomeni so več kot le dobra osnova za to, da se ta območja uveljavijo tudi kot **mestne znamenitosti**, vendar je zanje potrebno določeno prizadevanje in promoviranje s strani mesta ali upravljavcev.
- Odprte zelene površine, ki nastanejo ob ali na območjih zgodovinskih struktur, so **sestavni del mestnega zelenega sistema**. S tem se poveča pestrost sestavnih elementov oz. strukturiranost zelenega sistema, ki prispeva k večji kakovosti sistema. Če so na območjih dodane tudi obsežne ozelenitve, posledično prevzamejo tudi pomembno **okoljsko vlogo**.

Na podlagi naštetih ugotovitev lahko potrdimo predvidevanja, ki so bila postavljena v raziskovalnem vprašanju naloge, ter zaključimo, da z ureditvijo javnih odprtih površin na območjih opuščenih omejevalnih struktur nastanejo večpomenski in večfunkcionalni prostori. Le redki urbani artefakti vsebujejo toliko pomenskih plasti, zato lahko trdimo, da imajo izjemen pomen za mesto, v katerem se nahajajo. Torej lahko potrdimo tudi njihov pomemben kakovostni prispevek k identiteti in prepoznavnosti mesta. Zaradi tega je potrebno pri ohranjanju zagotoviti ustrezne varovalne režime in pooblastila pristojnih ustanov, ki skrbijo za zaščito in upravljanje, pri urejanju pa slediti kriterijem, s katerimi se značaj teh struktur in javnih površin ohranja ter premišljeno dopolnjuje v kontekstu njihove primarne zgodovinske informacije in prepoznanih kakovosti, ki so se na teh površinah vzpostavile. Na ta način bo zagotovljena nadaljnja trajnost tovrstnih površin in s tem omogočeno proučevanje, doživljanje in 'branje' zgodovine mesta preko neposrednega stika z zgodovinskimi strukturami ali preko prostorov, kjer so nekdanje zgodovinske strukture ostale zabeležene v sodobnejših interpretacijah.

8 POVZETEK

Predmet proučevanja v diplomski nalogi so mestne javne površine, urejene na območjih nekdanjih omejevalnih struktur ali ob njihovih ostalinah. Naloga obravnava ureditve kot rezultat prostorske transformacije, od omejevalne strukture do javne mestne površine. Skozi analizo primerov povzema zgodovinske okoliščine postavitve, delovanja in opuščanja omejevalnih struktur. Nadalje preučuje proces preoblikovanja struktur ob urejanju odprtih javnih površin, predstavlja oblikovalske in programske značilnosti, njena osrednja pozornost pa je usmerjena v vprašanje vloge teh površin v sodobnem mestu.

Diplomska naloga je rezultat analize strokovne literature, načrtov, fotografskega gradiva ter drugih vizualnih prikazov. Stanje primerov v Sloveniji je bilo analizirano in fotografsko dokumentirano na terenu. Za predstavitev primerov v tujini so ob dostopni literaturi uporabljeni spletni viri.

Splošni del naloge obravnava bistvene značilnosti omejevalnih struktur, njihov pomen in vpliv na mestno podobo, ter vrste odprtih javnih prostorov, ki so bili urejeni po njihovi opustitvi. Kot širši prostorsko-geografski okvir proučevanja je izbran evropski prostor, iz katerega so navedeni nekateri prepoznavni primeri urbanih transformacij. Dodana je razlaga o pomenu ostalin omejevalnih struktur kot zgodovinskih plasti v sodobnem mestu. Opisani so osnovni načini urejanja odprtih površin ob ostalinah omejevalnih struktur.

Razširjena ponazoritev urejanja javnih mestnih površin na osnovi historičnih struktur predstavlja tri primere, ki se nahajajo v **Kranju**, **Berlinu** in **Bostonu**. Vključeni so zaradi določenih podobnosti z ljubljanskimi primeri in pomembnega prispevka k identiteti mesta, v katerem se nahajajo. Na tem mestu povzemamo le bistvene ugotovitve analize:

- Ob prenovi javnih površin v **Kranju** so bile sledi in ostaline iz preteklosti prepoznane kot pomembna osnova za oblikovanje novih ureditev. Določene zgodovinske strukture so ponovno razvidne skozi sodobne oblikovalske rešitve ali bolj poudarjene glede na stanje pred prenovo. Danes so del urejenih in programsko definiranih odprtih površin in znotraj teh predstavljajo izstopajoče motive.

- V Berlinu so po opustitvi **Berlinskega zidu** nekatere lokacije preuredili v raznolike javne mestne površine in spominska obeležja. Mednje sodijo tako realistične rekonstrukcije kot tudi sodobno oblikovani arhitekturni objekti, parkovne površine in umetniške intervencije. Osnovni vodili pri ureditvah sta predstavitev informacij o zidu, razmerah v razdeljenem mestu, državi in družbi ter pieteta do žrtev zidu.

- Zgodovinska pešpot v Bostonu (ZDA) – **Freedom Trail** – izstopa predvsem zaradi zgodovinsko-simbolnega in programsko-vsebinskega vidika ter načina, kako so v mestu in med prebivalci prepoznali potencial zgodovinskih plasti. Ob pričevnosti o nacionalni zgodovini sta kakovost in privlačnost poti *Freedom Trail* tudi v tem, da preko povezovanja zgodovinskih plasti omogoča drugačno izkušnjo 'branja' sodobnega mesta.

Osrednji del naloge zajema raziskavo in analizo štirih primerov javnih površin v Ljubljani: **park ob Rinskem zidu na Mirju, grajske Šance, Vegova ulica** in **Pot ob žičnem obroču**. Osnova za ureditev javnih površin so tri omejevalne strukture, ki so bile na prostoru današnje Ljubljane postavljene v različnih obdobjih dvatisočletne zgodovine: obzidje antičnega mesta Emona iz obdobja rimskega cesarstva (1.–5. stol.), obzidje srednjeveške Ljubljane (13.–18. stol.) in obroč bodeče žice med 2. svetovno vojno.

- V **parku ob rimskem zidu na Mirju** sta spojeni arheološka dediščina antične Emone in arhitekturna dediščina Plečnikovega ustvarjanja. Ureditev smo prepoznali kot dober primer aktivnega konservatorstva. Zgodovinska in simbolna vrednost arheološkega spomenika je nadgrajena z arhitekturnimi intervencijami. Parkovna površina zaokroža celoto, iz katere sredi sodobnega mesta veje preteklost.

- Na mestu srednjeveške bastije na Grajskem griču je urejena parkovna površina, ki zajema ostaline srednjeveške utrdbene strukture. Z ureditvijo **grajskih Šanc** se je iz ruševin ponovno vzpostavil monumentalni videz. Zgodovinska struktura je s prepletom oblikovane krajine in grajenih elementov spojena s širšim parkovnim območjem in predstavlja prostorski klimaks parkovnih površin na Grajskem griču.

- **Vegova ulica** sledi potezi historičnega obzidja, ki je v ureditvi uličnega prostora poustvarjen z zidnimi strukturami in tako izstopa kot vodilni element. Ulični prostor s parkovnimi prvinami in drugimi prečnimi ureditvami tvori osrednji del mestne zelene avenije in je ključni element Plečnikove zelene Ljubljane. Ima pomembno vlogo tako za kulturno kot za zgodovinsko identiteto glavnega mesta države.

- Poteza represivne zamejitve mesta je bila prostorska osnova za ureditev spominske krajine, obeležja upornemu mestu, ki zamejitvi ni podleglo in jo je vztrajno prebijalo. **Pot**, drevoredni zeleni obroč, sklenjen po obodu širšega mestnega središča in vraščen v novejšo mestno predele, je danes ena najbolj obiskanih mestnih zelenih površin. Pomembna je kot del mestne zelene infrastrukture, identitete mesta in prostor kolektivnega spomina.

Na podlagi raziskave primerov so v sklepih povzeti pomeni zgodovinskih struktur in odprtih javnih površin, urejenih na teh strukturah, ter njihova vloga v sodobnem mestu. Potrjena so tudi druga predvidevanja, postavljena v raziskovalnem vprašanju. Kot osrednja ugotovitev je v povzetku navedena sledeča trditev: Iz struktur, ki so prosto gibanje omejevale ali preprečevale, so se preko transformacije v javne mestne površine vzpostavili prostori, ki povezujejo in temeljijo na svobodni izbiri uporabe. Z ureditvijo javnih površin so se vzpostavili novi pomeni in funkcije prostora, informacija o preteklosti pa je s preoblikovanjem zgodovinske strukture prenesena na simbolno raven. Ob tem so v prostoru ostale zabeležene zgodovinske sledi in izoblikovala se je dodatna, specifična povezava med zgodovinskim in sodobnim mestom.

9 VIRI

9.1 CITIRANI VIRI

Arhiv ZAL. Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana (arhivsko gradivo, 2016)

Arhiv ZVKDS. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (arhivsko gradivo, 2016)

Appropriate.

<http://www.appropriatesoftware.com/BerlinWall/Images8/8Image1.JPG> (28. avg. 2016)

Arh Kos M. 2006. Gradovi, utrdbe in obzidja: Vodnik po spomenikih. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: 215 str.

Ash T. G. 1999. Čarobna svetilka: revolucije leta 1989 – pričevanje iz Varšave, Budimpešte, Berlina in Prage. Ljubljana, Študentska organizacija univerze, Študentska založba: 163 str.

Avguštin C. 1999. Kranj: naselbinski razvoj od prazgodovine do 20. stoletja. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete: 127 str.

Avguštin C., Batič J. 1998. Srednjeveška mesta. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo RS, Zavod za varstvo kulturne dediščine: 181 str.

Atlas svjetske povjesti. 1986. Ljubljana - Zagreb, Cankarjeva založba: 378 str

Benevolo L. 2004. Mesto v zgodovini Evrope. Ljubljana, Založba /*cf: 304 str.

Berliner Mauer.

<http://www.berliner-mauer-gedenkstatte.de/> (17. jun. 2014)

Bradač F. 1980. Latinsko-slovenski slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 609 str.

Bored.

http://www.boredpanda.com/must-see-historic-moments/?image_id=must-see-black-and-white-historic-moments-12.jpg (26. nov. 2014)

Boston. Boston City Hall.

<http://www.cityofboston.gov/freedomtrail/> (23. okt. 2015)

Bundesregierung.

https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2014_Deutsche_Einheit/Bilder/infografik_nur_fuer_www_freiheit_und_einheit_de1.jpg?__blob=poster&v=5
(20. jul. 2016)

Burkhardt F. in sod. 1988. Jože Plečnik, architetto 1872–1957. Benetke, Centro Culturale di Arte Contemporanea Internazionale: 191 str.

Celebrate Boston.

<http://www.celebrateboston.com/sites/boston-common.htm> (21. okt. 2015)

Ciglencečki S. 2012. Spremenjena podoba poznoantičnih urbanih središč. V: Emona: med Akvilejo in Panonijo. 2012. Lazar I., Županek B. (ur.). Koper, Univerza na Primorskem, Univerzitetna založba Annales: 459-473

Claridge A. 2010. Rome: an Oxford archeological guide. 2. izdaja. New York, Oxford University Press Inc.: 540 str.

Čerpes I. 2007. O urbanizmu: kaj se dogaja s sodobnim mestom. Ljubljana, Založba Krtina: 395 str.

Debenjak D. 2003. Veliki slovensko-nemški slovar. Ljubljana, DZS: 1652 str.

Deutschland.

http://www.deutschlandradiokultur.de/forschungsverbund-sed-staat-kritisiert-gedenkstaetten.1008.de.html?dram:article_id=219543 (20. jul. 2016)

Discover the US with Krutuke. 2011.

http://discovertheuswithkrutuke.blogspot.com/2011_07_04_archive.html (27. feb. 2014)

Duffy C. 1996. Siege warfare: the fortress in the early modern world. New York, Barnes and Noble Books: 289 str.

Dictionary of Architecture. 1995. London, Brockhampton Press: 252 str.

Ferle M., Žmuc I., Županek B. (ur.). 2014. Emona: mesto v imperiju. Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljane: 180 str.

Flickr.

<http://www.flickr.com/photos/molengai/4567601672/> (24. okt. 2011)

Gaspari A. 2014. Emona: prazgodovinska in rimska. Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljane: 288 str.

Gazvoda D. 1996. Persistent urban landscapes: Doktorska disertacija. Cambridge: 295 str.

Germany info.

<http://www.germany.info/> (17. jun. 2014)

Google maps.

<https://www.google.com/maps/> (24. okt. 2011)

Grad A. 2004. Veliki angleško-slovenski slovar. Ljubljana, DZS: 1377 str.

Grgič J. 2013. Dragocena umetnost na betonskem zidu. Delo (08. jun. 2013): 12

Guštin M. 2012. Rimski zid Emone: dediščina antike in dober primer aktivnega konservatorstva. V: Emona: med Akvilejo in Panonijo. 2012. Lazar I., Županek B. (ur.). Koper, Univerza na Primorskem, Univerzitetna založba Annales: 157–167

Habicht, D. 2002. PST Fotografska razstava v galeriji P74
<http://www.2arnes.si/~dhabic/pst/> (16. jun. 2016)

Hauxner M. 2010. The Art of Transformation. V: Landscape 21: international journal for planning and landscape design. Posebna izdaja. 2010. Brun M. in sod. (ur.). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 46–51

Hrausky A., Koželj J., Prelovšek D. 2007. Jože Plečnik: Dunaj, Praga, Ljubljana. Ljubljana, Cankarjeva založba: 231 str.

Hrausky A., Koželj J., Prelovšek D. 1996. Plečnikova Ljubljana: Vodnik po arhitekturi. Ljubljana, DESSA: 278 str.

Ilič M. 2007. Muzej Berlinskega zidu: iznajdljivost je močnejša od železne zavese. Delo (13. jul. 2007): 9

Jellicoe, G., Jellicoe S. 1996. The Landscape of Man: shaping the environment from prehistory to present day. 3. izdaja. London, Thames and Hudson: 408 str.

Jančar M. 2001. Ljubljana: mesto v zelenju. Radovljica, Didakta: 235 str.

Jankovič Potočnik A. 2006. Utrjena Ljubljana, Žični obroč okrog Ljubljane 1942–1945. Logatec, Ad Pirum: 80 str.

Jankovič Potočnik A. 2008. Utrdbe na Slovenskem: vodnik po utrdbah v Sloveniji in bližnji okolici. 2. izdaja. Logatec, Ad Pirum: 144 str.

Jujić E. 2005. Opredelitev in oblikovanje vplivnega območja Poti. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 87 str.

Kladnik D. 2002. Ljubljanski grad. Ljubljana, ZIP – zavod za intelektualno produkcijo: 152 str.

Kladnik D. 2014. Ciklus predavanj o zgodovini Ljubljanskega gradu. Ljubljana, Ljubljanski grad. (osebna informacija, feb. 2014)

Koghee M. 2013. Zid (skoraj) četrto stoletja pozneje. Delo (13. mar. 2013): 11

- Komelj. M. 2009. Ljubljana: mesta v mestu. Ljubljana, Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov: 95 str.
- Kopriva S. 1989. Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih. Ljubljana, Založba Borec: 287 str.
- Korošec B. 1991. Ljubljana skozi stoletja: mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti. Ljubljana, Mladinska knjiga: 235 str.
- Kos J. 2006. Pot spominov in tovarištva: 50 spominskih pohodov. Ljubljana, Svobodna misel: 95 str.
- Kostof S. 1992. The City Assembled: the elements of urban form through history. London, Thames and Hudson: 320 str.
- Koželj J. 2007. Opredelitev sodobnega mesta V: O urbanizmu: Kaj se dogaja s sodobnim mestom?. 2007. Čerpes I., Dešman M. (ur.). Ljubljana, Založba Krtina: 195–208
- Kranjc U., Simoneti M., Vidic L. 2008. POT: največja načrtovana javna zelena površina v Ljubljani. Ljubljana, Trajekt – zavod za prostorsko kulturo: 97 str.
- Krečič P. 1997. Jože Plečnik: branje oblik. Ljubljana, DZS: 228 str.
- Krečič P. 1999. Jože Plečnik: moderni klasik. Ljubljana, DZS: 176 str.
- Krečič P. 2002. Plečnik in ekspresionizem. Ljubljana, Nova revija: 95 str.
- Kučan, A. 1994. Zeleni sistem Ljubljane. Ljubljana, Urbani izziv, 26, 27: 65–71
- Lazar I., Županek B. 2012. Emona: med Akvilejo in Panonijo. Koper, Univerza na Primorskem, Univerzitetna založba Annales: 529 str.
- Lehrer U. A. 2007. Ali je za javni prostor še prostor?: mesta, ki se globalizirajo, in privatizacija javnega. V: O urbanizmu: Kaj se dogaja s sodobnim mestom?. 2007. Čerpes I., Dešman M. (ur.). Ljubljana, Založba Krtina: 211–219
- LUZ. 2009. Gradivo za razpis, Predlog ureditev: vrt Khislstein, Pungert. Ljubljana, Ljubljanski urbanistični zavod: 24 str. (interno gradivo)
- Mapio.
<http://mapio.net/s/57095160/> (20. jul. 2016)
- Mauermuseum.
<http://www.mauermuseum.de> (17. jun. 2014)
- Matjašec D. in sod. 2004: POT, opredelitev poteka trase in vsebinska razširitev (strokovne podlage), LUZ, d. d. Ljubljana, Mestna občina Ljubljana, Oddelek za urbanizem: 47 str.

- Milić B. 1994. Razvoj grada kroz stoljeća I, II, III. Zagreb, Školska knjiga: 291, 423, 505 str.
- Mušič V. B. 1999. Uvodna razmišljanja o utrdah na splošno in podrobneje o Teodozijeve obzidju v Istanbulu. V: Landscape revitalisation along the Theodosius city wall in Istanbul. 1999. Ogrin D. (ur.). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 3–5
- Odlok o določitvi "Poti spominov in tovarištva" za spomenik skupnega pomena za mesto Ljubljana. 1988. Ur. l. SRS, št. 3/88
- Odlok o občinskem prostorskem načrtu Mestne občine Ljubljana – izvedbeni del. 2010. Ur. l. RS, št. 78/10
- Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena. 2009. Ur. l. RS, št. 51/09
- Ogrin D. 1999. Landscape revitalisation along the Theodosius city wall in Istanbul. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 24 str.
- Omersa D. 1980. Pot spominov in tovarištva: spomenik Ljubljani – mestu heroj. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo
- Oxfordova enciklopedija zgodovine; prvi in drugi del. 1993. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 327, 321 str.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 1981. 3. izdaja. Šetnija J. in sod. (ur.). Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod: 9 zvezkov
- Prenzlberger.
<http://www.prenzlberger-stimme.de/?p=87540> (19. mar. 2016)
- Plesničar-Gec L. 1999. Urbanizem Emone. Ljubljana, Mestni muzej Ljubljana: 247 str.
- Pohod.
<http://www.pohod.si> (08. jul. 2016)
- Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot. 2004. Ur. l. RS, št. 111/04
- Priročni slovar tujk. 2005. 1. izdaja. Beranek M. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba: 904 str.
- Register nepremične kulturne dediščine. Ljubljana. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
<http://rkd.situla.org/> (15. maj 2016)

Ritter M. Freedom Trail. City of Boston.

<http://www.cityofboston.gov/freedomtrail/> (27. feb. 2014)

Rose B. 2005. The lost border: the landscape of the Iron Curtain. New York, Princeton Architectural Press: 144 str.

Rossi A. 1999. Arhitektura grada. Karlovac, Biblioteka Psefizma, Naklada Društva arhitekata i građevinara i geodeta Karlovac: 304 str.

Sapač I. 2006. Srednjeveška utrdvena arhitektura na Slovenskem. V: Gradovi, utrdbe in obzidja: vodnik po spomenikih. 2006. Arh Kos M. in sod. (ur.). Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: 9–31

Savnik R., Planina F., Šifrer Ž. (ur.). Krajevni leksikon Slovenije. 1971. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 705 str.

Soban B. 2011. Bolezen zidu. Delo (13. avg. 2011):8

SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika. 2002. Ljubljana, DZS: 1714 str.

Stabenow J. 1996. Jože Plečnik: Städtebau im Schatten der Moderne. Braunschweig, Vieweg: 198 str.

Stele F. 1928. V ohrambo Rimskega zidu na Mirju v Ljubljani. Ljubljana, Spomeniški urad: 23 str.

Stopar I. 1986. Gradovi na Slovenskem. Ljubljana, Cankarjeva založba: 416 str.

Stopar I. 1998. Ljubljana. V: Srednjeveška mesta. 1998. Batič J. (ur.). Ljubljana, Ministrstvo za kulturo RS, Zavod za varstvo kulturne dediščine: 166–172

Stadtplan.

<http://stadtplanberlin360.de/carte/image/de/berliner-mauer-karte.jpg>

The Freedom Trail.

<http://www.thefreedomtrail.org/freedom-trail/> (20. maj 2016)

The New Yorker.

<http://www.newyorker.com/cartoons/daily-cartoon/friday-february-19th-plymouth-rock-immigration-wall> (30. avg. 2016)

Urbanistični terminološki slovar. 2015. Mihelič in sod. (ur.). Ljubljana, Urbanistični inštitut; Založba ZRC SAZU: 236 str.

Valena T. 2013. O Plečniku: prispevki k preučevanju, interpretaciji in popularizaciji njegovega dela. Celje, Celjska Mohorjeva družba: 256 str.

Večer.

http://www.vecer.com/images/slike/2016/01/12/ONLINE_151000_0-700.JPG
(22. sep. 2016)

Viollet-Le-Duc E. 1876. *Annals of a fortress: twenty-two centuries of siege warfare*; prevod Benjamin Bucknall. Ponatis 2007. Mineola, New York, Dover Publications Inc.: 390 str.

Visit Berlin.

<http://www.visitberlin.de> (17. jun. 2014)

Webb M. 2000. *It's a great wall*. Mulgrave, The images publishing group: 152 str.

Whitehill W. M. 1968. *Boston: a topographical history*. 2. izdaja. Cambridge, Belknap Press: 283 str.

Wikimedia.

<https://commons.wikimedia.org> (20. jul. 2016)

Wikipedia.

https://en.wikipedia.org/wiki/Mauerpark#/media/File:Mauerpark_1979.jpg
(20. jul. 2016)

Zeleni sistem Ljubljane. Zasnova. 1994. Zavod za prostorsko in urbanistično načrtovanje. Ljubljana, Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta: 97 str.

Zorec M. 2011. *Skrite plasti mesta: arheologija Emona kot priložnost za Ljubljano*. Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljane: 21 str.

Žmuc I. 2014. *Med Emono in Ljubljano – med prestižem in zlorabo*. V: *Emona: mesto v imperiju*. 2014. Ferle M., Žmuc I., Županek B. (ur.). Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljane: 115–134

Županek B. 2014. *Emona: mesto v imperiju*. V: *Emona: mesto v imperiju*. 2014. Ferle M., Žmuc I., Županek B. (ur.). Ljubljana, Muzej in galerije mesta Ljubljane: 43–64

Županek B., Vičič B., Gaspari A. 2015. *Emona: portret mesta*. Ljubljana, Mestna občina Ljubljana: 77 str.

9.2 DRUGI VIRI

Arhitekt Jože Plečnik: katalog razstave. 1986. Ljubljana, Delavska enotnost: 163 str.

Aškerc A. in sod. 2000. *Kulturne poti 2000: vodnik po spomenikih*. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 173 str.

Corner J. in sod. 1999. Recovering landscape: essays in contemporary landscape architecture. New York, Princeton Architectural Press: 287 str.

Dešnik S. in sod. 1995. Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 155 str.

Hamilton I., Andrews K., Pichler-Milanovič N. 2005. Transformation of cities in Central and Eastern Europe. Tokyo – New York – Paris, United Nations University Press: 519 str.

Mihelič B. 1983. Urbanistični razvoj Ljubljane. Ljubljana, Partizanska knjiga: 84 str.

Mikl-Curk I. in sod. 1993. Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji. Ljubljana, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine: 66 str.

Mumford L. 1969. Mesto v zgodovini. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 804 str.

Pergovnik Cotič D. 2013. Plečnikove ureditve odprtega prostora v Ljubljani. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 123 str.

Petkovšek J. 2014. Sporne visoke bukve v Plečnikovem parku v Vegovi. Delo (23. apr. 2014)

PIS: Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije.
<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV6035> (22. jun. 2016)

Simoneti M. 1997. Mestne zelene površine: med ljubiteljstvom in stroko. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče: 205 str.

URBINFO: Javni informacijski sistem prostorskih podatkov Mestne občine Ljubljana.
<https://srv3dgis.ljubljana.si/Urbinfo/web/profile.aspx?id=Urbinfo@Ljubljana> (22. jun. 2016)

ZAHVALA

Mentorici Ani Kučan se zahvaljujem za usmeritve pri izdelavi naloge.

Za nasvete ob zaključku dela se zahvaljujem recenzentu Davorinu Gazvodi.

Za lektorsko delo se zahvaljujem Kseniji Vidic.

Za podporo in spodbude na poti do zaključka študija se zahvaljujem tudi vsem cenjenim kolegom in dragim prijateljem.

PRILOGA A

PREGLEDNICA FUNKCIJ OBRAVNAVANIH PRIMEROV

naziv ureditve	primarna funkcija omejevalne strukture	funkcije / vloge novih ureditev
Rimski zid na Mirju Ljubljana	obrambna (in nadzorna) funkcija	kulturna izobraževalna turistična arheološka povezovalna rekreativna
Vegova ulica Ljubljana	obrambna (in nadzorna) funkcija	kulturna povezovalna turistična
Šance Ljubljana	obrambna funkcija	kulturna rekreativna tehnološka (rtv oddajnik)
POT Ljubljana	obrambna in represivna funkcija	spominska kulturna rekreativna povezovalna izobraževalna okoljska
Kranjsko srednjeveško obzidje Kranj	obrambna (in nadzorna) funkcija	kulturna rekreativna
Berlinski zid Berlin (Nemčija)	represivna (in nadzorna) funkcija	komemorativna spominska kulturna / dediščina, muzejska, umetniška izobraževalna turistična rekreativna povezovalna

Priloga A: Preglednica funkcij, ki smo jih prepoznali v raziskavi obravnavanih mestnih javnih površin.

Poleg primarne zgodovinske informacije in s tem povezane kulturno-zgodovinske funkcije, so se z ureditvijo mestnih javnih površin vzpostavile tudi druge funkcije.

PRILOGA B

URADNA IDENTIFIKACIJA ENOT KULTURNE DEDIŠČINE OBRAVNAVANIH PRIMEROV V LJUBLJANI

IDENTIFIKACIJA ENOTE KULTURNE DEDIŠČINE Ljubljana - RIMSKI ZID NA MIRJU	
Evidenčna številka enote:	22658
Ime enote:	Ljubljana - Rimski zid na Mirju
OPIS ENOTE DEDIŠČINE	
Vrsta dediščine:	nepremična kulturna dediščina
Tip enote:	arheološka dediščina
Obseg enote:	območje
Tipološka gesla enote:	obzidje, park
Tekstualni opis enote:	Del južnega obzidja rimskodobne Emone, rekonstruiran 1913 do enotne višine in zaščiten s travno rušo ter preurejen po načrtih (1927-1956) arh. Plečnika: lapidarij v parku, novi prehodi v obzidju, nadgrajeni z elementi klasicistične arhitekture.
Datacija enote:	rimska doba, 20. stol., 1913, 1927-1956
LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE	
Naselje:	Ljubljana
Občina:	Ljubljana
Lokacija:	Južni rob mestnega središča, ob ulici Mirje (op.a.)
PRISTOJNOSTI	
Območna enota:	ZVKD Ljubljana
RAZGLASITEV	
Vrsta spomenika:	spomenik državnega pomena
Akt razglasitve:	Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena, Ur.l. RS, št. 51/2009-2500
Vrsta razglasitve:	stalna razglasitev do preklica
Veljavnost razglasitve:	18.7.2009 -

IDENTIFIKACIJA ENOTE KULTURNE DEDIŠČINE	
Ljubljana - PARKOVNA UREDITEV GRAJSKE PLANOTE	
Evidenčna številka enote:	22886
Ime enote:	Ljubljana - Parkovna ureditev grajske planote
OPIS ENOTE DEDIŠČINE	
Vrsta dediščine:	nepremična kulturna dediščina
Tip enote:	vrtnoarhitekturna dediščina
Obseg enote:	območje
Tipološka gesla enote:	park
Tekstualni opis enote:	Grajska planota, parkovno urejena z drevoredom trinajstih kostanjev (vrtnar A. Lap) in prezentacijo ostankov srednjeveškega mestnega obrambnega sistema z obodno zasaditvijo javorjev na planoti Šance (arhitekt J. Plečnik, 1932-1935).
Datacija enote:	druga četrtina 20. stol., 1932-1935
LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE	
Naselje:	Ljubljana
Občina:	Ljubljana
Lokacija:	Parkovna ureditev obsega centralni del grajskega griča jugovzhodno od Ljubljanskega gradu.
PRISTOJNOSTI	
Območna enota:	ZVKD Ljubljana
RAZGLASITEV	
Vrsta spomenika:	spomenik državnega pomena
Akt razglasitve:	Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena, Ur.l. RS, št. 51/2009-2500
Vrsta razglasitve:	stalna razglasitev do preklica
Veljavnost razglasitve:	18.7.2009 -

IDENTIFIKACIJA ENOTE KULTURNE DEDIŠČINE	
Ljubljana - EMONSKA CESTA, TRG FRANCOSKE REVOLUCIJE IN VEGOVA ULICA	
Evidenčna številka enote:	5635
Ime enote:	Ljubljana - Emonska cesta, Trg francoske revolucije in Vegova ulica
OPIS ENOTE DEDIŠČINE	
Vrsta dediščine:	nepremična kulturna dediščina
Tip enote:	vrtnoarhitekturna dediščina
Obseg enote:	območje
Tipološka gesla enote:	ambient, ulica, trg, drevored
Tekstualni opis enote:	Ulična ureditev po načrtih arhitekta Plečnika (1929-1941), ki povezuje različne sekvence prostora, elemente zgodovinskih obdobj, arhitekturnih in likovnih prvin in tako ustvarja mestno magistralo, ki je ključni element Plečnikove zelene Ljubljane
Datacija enote:	druga četrtina 20. stol., 1929-1942
LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE	
Naselje:	Ljubljana
Občina:	Ljubljana
Lokacija:	Plečnikova ureditev zelene avenije poteka od Kongresnega trga po Vegovi ulici čez Trg francoske revolucije in po Emonski cesti v smeri mostu čez Gradaščico ali do Plečnikove hiše na Karunovi ulici.
PRISTOJNOSTI	
Območna enota:	ZVKD Ljubljana
RAZGLASITEV	
Vrsta spomenika:	spomenik državnega pomena
Akt razglasitve:	Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena, Ur.l. RS, št. 51/2009-2500
Vrsta razglasitve:	stalna razglasitev do preklica
Veljavnost razglasitve:	18.7.2009 -

IDENTIFIKACIJA ENOTE KULTURNE DEDIŠČINE	
Ljubljana - Pot POT	
Evidenčna številka enote:	1116
Ime enote:	Ljubljana –Pot POT
OPIS ENOTE DEDIŠČINE	
Vrsta dediščine:	nepremična kulturna dediščina
Tip enote:	memorialna dediščina
Obseg enote:	območje
Tipološka gesla enote:	pot, javni spomenik, drevored, spominski park, sprehajalna pot
Tekstualni opis enote:	Peščena pešpot spominov in tovarištva, dolga 32,850km, zasnovana v 60. letih. Obrobljena z zelenicama in drevoredi, spominskimi pili in drugo opremo. Pile je zasnoval V. Kopač (1960), opremo in ureditev (1975, 1985) M. Omerza in J. Koželj.
Datacija enote:	druga polovica 20. stol., 1960, 1975, 1985, druga svetovna vojna
LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE	
Naselje:	Ljubljana
Občina:	Ljubljana
Lokacija:	Sprehajalna pot obkroža Ljubljano in označuje traso, kjer je med drugo svetovno vojno Ljubljano obdajala bodeča žica.
PRISTOJNOSTI	
Območna enota:	ZVKD Ljubljana
RAZGLASITEV	
Vrsta spomenika:	spomenik lokalnega pomena
Akt razglasitve:	Odlok o razglasitvi Poti spominov in tovarištva za zgodovinski spomenik, Ur.l. SRS, št. 17/85-853
Vrsta razglasitve:	stalna razglasitev do preklica
Veljavnost razglasitve:	25.5.1985 –